

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 125 · 2023 / 2

Ny följd, årg 101. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Katarina Barrling*, Uppsala universitet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Rolf Hugoson*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Jouni Reinikainen*, Stockholms universitet; *Charlotta Söderberg*, Luleå tekniska universitet; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Linköpings universitet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2023 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2023

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2023 med sin 125:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2023 will be issuing its 125th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2023 / 2

Tema: Mellanöstern efter tjugo års krig mot terrorismen

ANDERS PERSSON Mellanöstern efter tjugo års krig mot terrorismen.....	301
LINA EKLUND Klimat och konflikt i Syrien. Ett rumsligt perspektiv på torka, jordbruk och sårbarhet i Syrien under perioden 2000–2022	313
ISABELL SCHIERENBECK Politisk polarisering – Israel 20 år efter den andra intifadan.....	335
HANNA LEONARDSSON Samhällsservice och legitimitet. Lokala, nationella och regionala spelare i Libanons bristande elförsörjning.....	361
KARIM ZAKHOUR Tunisien och demokratins inneboende instabilitet	383
KARIN AGGESTAM & LINDA EITREM HOLMGREN Kvinnor, fred och säkerhet i Mellanöstern och Nordafrika	401
ANDERS PERSSON & LISA STRÖMBOM Abrahamavtalens implikationer för fred i Mellanöstern.....	423

Översikter

MATS LINDBERG Varför är debatten om Sameh Egyptsons avhandling så upphetsad?	447
STEFAN ANDERSSON Om Richard Andersson Falk och självbiografin <i>Public Intellectual: The Life of a Citizen Pilgrim</i>	479

Litteraturgranskningar

Mats Alvesson, Mats Jansson & Martin Blom: <i>Värdet av värdegrunder</i> . Anmälan av Göran Bexell	491
Johan Söderberg: <i>Kritik av underdog-metafysiken</i> . Anmälan av Mikael Hendar	495
Ola Sigurdson: <i>Gudomliga komedier: Humor, subjektivitet, transcendens</i> . Anmälan av Andreas Westergren	498

**Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org
Där finns bl. a.:**

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Mellanöstern efter tjugo års krig mot terrorismen

Anders Persson

Perioden ”det globala kriget mot terrorismen” 2001–2021

Det sägs ibland att människor definieras av krig. Mina föräldrar definierades av det kalla kriget på samma sätt som mina mor- och farföräldrar hade definierats av det andra världskriget. Min generation, 80-talisterna, skulle komma att definieras av vad George W. Bush den 13:e oktober 2001 kom att kalla för ”det globala kriget mot terrorismen”. För många bedömare, även de mest initierade, var det till en början svårt att föreställa sig att världens högst utvecklade industriland kunde bli så kraftfullt attackerat som USA blev den 11:e september 2001 av al-Qaida, en terrorgrupp med bas i ett av världens minst utvecklade länder. När den populära politiska talkshowen Charlie Rose i USA sände live på kvällen den 11:e september 2001 vägrade flera av de medverkande, den tidens ledande säkerhetspolitiska analytiker, att tro att det enbart var en icke-statlig grupp som låg bakom 11 september-attackerna – så massiv var chocken initialt i USA (Charlie Rose 2001).

11 september-attackerna och ”det globala kriget mot terrorismen” skildrat i internationell och svensk press. Foto av Anders Persson.

Anders Persson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Linnéuniversitetet.

E-post: anders.persson@lnu.se

Kritiska röster var dock snabba med att påpeka att varje ord i uttrycket ”det globala kriget mot terrorismen” var problematiskt: handlade det verkligen om en global kampanj, var krig den bästa metoden, gällde problematiken inte snarare några få fallerade stater i Afghanistan, Pakistan, Somalia och på andra håll som härbärgerade terrorister och andra militanta islamister (Jones & Libicki 2008: xvi)? Andra kritiker undrade huruvida det verkligen var möjligt att föra krig mot terrorism, som när allt kommer omkring bäst definieras som en taktik? Hur definieras seger i kriget mot terrorismen och hur vet vi när vi har vunnit, frågade de sig (Angstrom 2006: 94)? Frågan om hur seger skulle definieras kom att prägla de långa krigen i Irak och Afghanistan som vanns och förlorades flera gånger innan USA och dess allierade drog sig tillbaka. I Iraks fall återkom de några år senare för att fortsätta strida mot Islamiska staten (IS).

Det var mot bakgrunden av att ta USA ut ur ”det globala kriget mot terrorismen” som Barak Obama vann presidentvalet 2008. Obama avslutade snabbt vad som då allmänt sågs som det ”dumma kriget”¹ i Irak. Under Obamas första år sågs Afghanistan ännu inte som ett dumt krig. Där eskalerade han i stället krigföringen med en massiv truppförstärkning 2009 för att skapa en bild av seger, vilket inte lyckades. En bit in på 2010-talet kom även kriget i Afghanistan att ses som ett krig som inte gick att vinna till ett pris som var acceptabelt för det amerikanska folket. Obama (2013) motsatte sig uttrycket ”det globala kriget mot terrorismen” och talade i stället om ”nätverk av våldsamma extremister”, vilket ledde till att han hånades av sina politiska motståndare (se till exempel PBS News 2015), som menade att Obama inte hade modet att säga att de flesta ”våldsamma extremister” som USA då bekämpade var militanta islamister.

Donald Trump i sin tur hyllades i sina egna kretsar under sin första valkampanj för att han använde vad som under mitten av 2010-talet rubricerades som de tre magiska orden: ”radikal islamsk terrorism”. I sitt hätska installationstal 2017 proklamerade Trump (2017) att ”radikal islamsk terrorism ... helt skulle uttraderas från jordens yta”. Faktum är att detta till stor del har lyckats även om nästan ingen bedömare ger Trump äran för att IS kraftigt försvagats, att de islamistiska terrordåden nästan upphört i Europa sedan 2017, att få utländska stridande numera reser till krigsskådeplatserna i Mellanöstern och Asien och så vidare. Presidentvalet 2020 i USA var det första på sexton år som inte handlade om terrorhot från militanta islamister, något som förmodligen minskade Trumps chanser att bli återvald (Pew Research Center 2020).

Allt fokus på Mellanöstern

På samma sätt som USA och Europa formades och förändrades av ”det globala kriget mot terrorismen” gjorde Mellanöstern också det, vilket är detta

1 Termen ”dumma krig” kommer från engelskans ”stupid wars”.

temanummers fokus. Kriget mot terrorismen innebar att enorma politiska, militära och ekonomiska resurser riktades mot Mellanöstern. Med detta följde ett lika stort akademiskt, nyhetsmässigt och samhälleligt fokus från USA och Europa på regionen. Året efter att kriget mot terrorismen inleddes publicerade FN-organet UNDP (United Nations Development Programme) *Arab Human Development Report 2002*, den kanske mest inflytelserika forskningsrapport som skrivits om de arabiska delarna av Mellanöstern. Rapporten pekade ut tre stora brister i arabvärlden: *bristen på frihet*, *bristen på kvinnligt bemyndigande* och *bristen på kunskap* (UNDP 2002). Vad gäller bristen på frihet i Mellanöstern är detta en av de svåraste frågorna för demokratilitteraturen att svara på – varför är det så illa ställt med demokratin i Mellanöstern? De vanligaste orsakerna som nämns är alltifrån utländska interventioner, rivalitet om resurser, stöd åt de auktoritära regimerna och arvet från kolonialismen, till socioekonomiska faktorer som svaga medelklasser, svaga civilsamhällen och råvarubaserade ekonomier, till säkerhetspolisernas roll, till Israel-Palestinakonflikten, till kulturella faktorer som bristen på emancipatoriska värderingar, islams roll och osunda maskulinitetsnormer, samt en rad andra förklaringar (se till exempel Bellin 2004; Diamond 2010; Masoud 2015; Haerpfer et. al 2018).

Som tabellen nedan från Freedom House visar är nivån av frihet i Mellanöstern 2021 (som återfinns i rapporten från 2022) remarkabelt lik den som rådde för tjugo år sedan när kriget mot terrorismen inleddes. Det enda land som gjort en större och meningsfull förändring till det bättre är Tunisien som rankades som fritt mellan 2014–2020 innan Kais Saied med folkligt stöd tog makten i vad som av många uppfattades som en statskupp (se till exempel Abueish 2021 och även Zakhour och Aggestam & Eitrem Holmgren i detta nummer). Å ena sidan bevisar utvecklingen i Tunisien att det inte behöver finnas några inneboende kulturella hinder i arabvärlden, inom islam eller till och med inom islamistpartier för att omfamna frihet och demokrati. Å andra sidan förefaller utvecklingen i Tunisien och i Egypten några år innan också bevisa att en majoritet av befolkningarna i de båda länderna förlorade tilltron till demokratin eftersom att den inte levererade de politiska och ekonomiska förbättringar som många i regionen hade hoppats på. Varningstecknen fanns där hela tiden för Tunisien. Två år före kuppen presenterade Afrobarometer data som visade att andelen tunisier som föredrog demokrati som styrelseform fallit från 71 procent 2013 till 47 procent 2018, samtidigt som stödet för icke-demokratiska alternativ gått upp (Afrobarometer 2018). Juristen och historikern Noah Feldman, författare till boken *The Arab Winter: A Tragedy*, menar att befolkningen i Egypten som propagerat för demokrati under protesterna på Tahrirtorget 2011 helt enkelt ändrade uppfattning om demokratin och i stället började propagera för ett återinförande av militärstyret under protesterna på samma torg två år senare. Feldman beskriver detta som en kollektiv aktion av befolkningen som avvecklade demokratin i Egypten för vad som förefaller vara en överskådlig framtid (Feldman 2020: 31, 74).

Data från Freedom House över friheten i Mellanöstern 2001–2021 (PR=politiska rättigheter, CL=civila rättigheter).

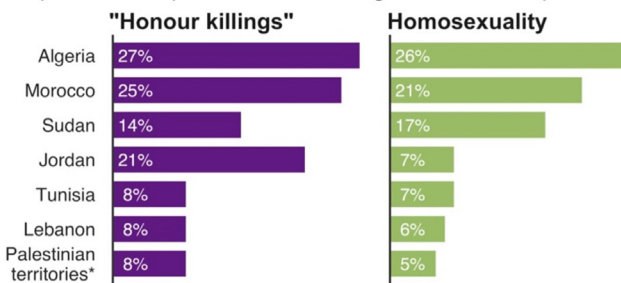
	2001	2011	2021	Skillnad 2001-2021
Algeriet	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	Ingen skillnad
Bahrain	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6, CL=6 Ej fritt	PR=7, CL=6 Ej fritt	Försämring
Komorerna	PR=6, CL=4 Delvis fritt	PR=3, CL=4 Delvis fritt	PR=5, CL=4 Delvis fritt	Förbättring
Djibouti	PR=4, CL=5 Delvis fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=7, CL=5 Ej fritt	Försämring
Egypten	PR=6, CL=6 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6, CL=6 Ej fritt	Ingen skillnad
Irak	PR=7, CL=7 Ej fritt	PR=5, CL=6 Ej fritt	PR=5, CL=6 Ej fritt	Förbättring
Iran	PR=6, CL=6 Ej fritt	PR=6, CL=6 Ej fritt	PR=7, CL=6 Ej fritt	Försämring
Israel	PR=1, CL=3 Fritt	PR=1, CL=2 Fritt	PR=2, CL=3 Fritt	Försämring
Jemen	PR=6, CL=6 Ej fritt	PR=6, CL=6 Ej fritt	PR=7, CL=6 Ej fritt	Försämring
Jordanien	PR=5, CL=5 Delvis fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	Försämring
Kuwait	PR=4, CL=5 Delvis fritt	PR=4, CL=5 Delvis fritt	PR=5, CL=5 Delvis fritt	Försämring
Libanon	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=5, CL=4 Delvis fritt	PR=5, CL=4 Delvis fritt	Förbättring
Libyen	PR=7, CL=7 Ej fritt	PR=7, CL=6 Ej fritt	PR=7, CL=6 Ej fritt	Förbättring
Marocko	PR=5, CL=5 Delvis fritt	PR=5, CL=4 Delvis fritt	PR=5, CL=5 Delvis fritt	Ingen skillnad
Mauretanien	PR=5, CL=5 Delvis fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=5, CL=5 Delvis fritt	Ingen skillnad
Oman	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	Ingen skillnad
Pal. myndigheten	PR=5, CL=6 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=7, CL=5 Ej fritt	Försämring
Qatar	PR=6, CL=6 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6, CL=5 Ej fritt	Förbättring
Saudiarabien	PR=7, CL=7 Ej fritt	PR=7, CL=7 Ej fritt	PR=7, CL=7 Ej fritt	Ingen skillnad
Sudan	PR=7, CL=7 Ej fritt	PR=7, CL=7 Ej fritt	PR=7, CL=6 Ej fritt	Förbättring
Syrien	PR=7, CL=7 Ej fritt	PR=7, CL=7 Ej fritt	PR=7, CL=7 Ej fritt	Ingen skillnad
Tunisien	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=3, CL=4 Delvis fritt	PR=3, CL=3 Delvis fritt	Förbättring
Turkiet	PR=4, CL=5 Delvis fritt	PR=3, CL=3 Delvis fritt	PR=5, CL=6 Ej fritt	Försämring
UAE	PR=6, CL=5 Ej fritt	PR=6,6 Ej fritt	PR=7, CL=6 Ej fritt	Försämring

Freedom House, Country and Territory Ratings and Statuses, 1973–2022. Observera att all data publiceras efterföljande år av Freedom House, det vill säga att uppgifterna för 2021 publicerades i rapporten för 2022 och så vidare.

Bristen på kvinnligt bemyndigande i de arabiska delarna av Mellanöstern som *Arab Human Development Report* pekade ut 2002 bör ses i ljuset att den allmänna ofriheten som präglar hela regionen med undantag för Israel och delvis Tunisien. Ofriheten och de icke-emancipatoriska värderingarna syns också i mycket annan data för Mellanöstern. BBC News Arabic/The Arab Barometer publicerade till exempel 2019 en uppmärksammas attitydundersökning som visade att acceptansen för hedersmord, som ofta drabbar kvinnor, var större än acceptansen för homosexualitet i nästan alla länderna som undersöktes (BBC/The Arab Barometer 2019).

"Honour killing" more acceptable than homosexuality

Proportion of respondents considering the below acceptable

Respondents identified acceptable practices from a list.

*Data contains only responses from the West Bank

Source: Arab Barometer

BBC

Bild från BBC/The Arab Barometer 2019.

Bristen på kvinnligt bemyndigande är även kopplad till bristen på kunskap och utbildning. När den arabiska våren bröt ut 2011, ett årtionde efter att kriget mot terrorismen inletts, skrev *The New York Times* kolumnist Thomas Friedman (2013) att "hälften av kvinnorna i Egypten kan fortfarande inte läsa. Det är vad stabiliteten under de senaste 50 åren lett till". På samma tema visar en ny undersökning från Egyptian Family Health Survey att över 85 procent av de gifta egyptiska kvinnorna genomgått någon form av könsstympning (UNFPA 2021).

Nära relaterat till bristen på kunskap och utbildning är bristen på bra arbetstillfällen, särskilt för de som har universitetsutbildning. Den tändande gnistan bakom den arabiska våren var just denna fråga. Mohamed Bouazizi var en universitetsutbildad 26-åring från en liten stad i Tunisiens inland som inte kunde få ett arbete som motsvarade hans utbildning. I stället tvingades han sälja frukt på gatorna i sin hemstad Sidi Bouzid. Efter att ha blivit utpressad på pengar av en polis satte han eld på sig själv för att protestera mot levnadsförhållandena i Sidi Bouzid där förutsättningarna för ett värdigt liv helt enkelt inte fanns. Enligt den fransk-tunisiske psykoanalytikern Fethi Benslama valde Bouazizi "tillintetgörande över ett liv av ingenting" (citerad i Fisk 2011). I Sidi

Bouzid arbetade 99 procent av entreprenörerna i den informella sektorn och 92 procent av bostäderna var byggda informellt, alltså vad vi i Sverige skulle kalla för svartjobb och svartbyggen utan bygglov (De Soto 2013: 25). De 200 miljoner ”informella” som enligt vissa uppskattningar finns i de arabiska delarna av Mellanöstern är en stor del av den socioekonomiska bakgrunden till den arabiska vårens utbrott (De Soto 2013: 26).

Kriget mot terrorismen som en interimperiod mellan två kalla och ett hett krig

De närmast ofattbara kostnaderna som kriget mot terrorismen förde med sig i människoliv och i pengar (siffran 6 biljoner dollar används ofta i amerikanska medier), tillsammans med det enorma fokus som USA och Europa lade på Mellanöstern, gjorde att Kinas uppgång förenklades samtidigt som hoten från Ryssland förminskades. Kriget mot terrorismen bidrog vidare till många andra negativa trender som världen genomgår idag: demokratins globala nedgång under sexton års tid enligt den senaste rapporten från Freedom House (2022), massiva kränkningar av mänskliga rättigheter av USA, Ryssland, Kina och andra som fört sina egna krig mot terrorismen, en kraftigt ökad vapenhandel under de senaste tjugo åren, massiv digital övervakning av politiska dissidenter runt om i världen med mjukvaruprogram som härstammar från kriget mot terrorismen, polarisering och djupt splittrade samhällen i USA och Europa som delvis kan kopplas till kriget mot terrorismen och dess följder i form av terrordåd, stora flyktingströmmar och annat som gav vind i seglen åt diverse högerpopulister under perioden som kriget mot terrorismen pågick.

Samtidigt blir det allt tydligare att det tjugo år långa kriget mot terrorismen var en interimperiod mellan två kalla krig: det tidigare mot Sovjetunionen och det snabbt annalkande mot Kina, som sker parallellt med ett hett krig i Ukraina. Covidpandemin som utbröt 2020, USA:s tillbakadragande från Afghanistan 2021, Rysslands invasion av Ukraina 2022 har alla tillsammans bidragit till att flytta omvärldens fokus bort från Mellanöstern. Till skillnad från sina tre föregångare har inte heller USA:s nuvarande president Joe Biden någon fras eller uttryck som är kopplat till kriget mot terrorismen. Sammantaget mot denna bakgrund är det därför rimligt att förklara eran ”det globala kriget mot terrorismen” över och gå vidare.

Hur går Mellanöstern vidare efter kriget mot terrorismen?

Det är såklart vanskligt och kanske till och med dumt att göra förutsägelser om framtiden, men av allt att döma går Mellanöstern mot en framtid med mindre intresse från USA/Europa, mindre bistånd och betydligt mindre vilja från USA/

Europa att intervensera militärt. Även Rysslands roll i Mellanöstern kan komma att ändras beroende på hur kriget i Ukraina går, medan Kinas inflytande i regionen förefaller öka. Samtidigt är det möjligt att klyschan om att västerländska politiska omsvängningar mot Asien alltid svänger tillbaka mot Mellanöstern kommer fortsätta att vara sann. Som två av *Politicos* korrespondenter uttryckte det 2021: "Every foreign policy agenda begins with a pivot to Asia and ends with divots in the Middle East ... You may not be interested in war, but war is interested in you" (Pager & Bertrand 2021).

När Mellanöstern går vidare efter perioden "det globala kriget mot terrorismen" existerar hopp och förtvivlan, kontinuitet och förändring, sida vid sida. Situationen skulle kunna beskrivas som att Mellanöstern just nu befinner sig i mitten av Antonio Gramscis ([1930]/2011: 36-37) berömda definition av hegemonisk kris där "det gamla är döende och det nya ännu inte kan födas". Ett visst hopp för ökat kvinnligt bemyndigande bör ställas till de moderniseringsprocesser som just nu pågår i nyckelländer som Saudiarabien och Förenade Arabemiraten, processer som dock på intet sätt handlar om demokratisering. I stället påminner dessa moderniseringsprocesser oss statsvetare om vad Alexis De Tocqueville ([1856]/1998: 222) skrev i mitten på 1850-talet – att det "farligaste ögonblicket för en impopulär regering är oftast när den börjar reformera sig själv". Förtvivlan syns i de dystra levnadsförhållanden i de arabiska delarna av Mellanöstern som lett till att 30 procent av de tillfrågade i Arab Barometer 2019 kände sig deprimerade och hela 50 procent av unga vuxna mellan 18-29 år funderade på att emigrera (Hodal 2019).² Kontinuitet syns i tabellen från Freedom House över ofriheten i Mellanöstern 2001-21, samt i att Israel-Palestinakonflikten förblir olöst. Förändring syns i Iran där den styrande regimen utmanas av en stor proteströrelse med framför allt unga människor och kvinnor i spetsen.

En annan tydlig förändring som skett under perioden "det globala kriget mot terrorismen" är att miljöproblemen blivit alltmer påtagliga i många länder i regionen. Även om FN:s förre generalsekreterare Boutros Boutros-Ghali (citerad i UNU 2011) hade fel när han i mitten på 1980-talet förutspådde att nästa krig i Mellanöstern skulle handla "om vatten, inte politik", är det idag tydligt att vatten är politik och att miljöproblemen är viktiga bakgrundsfaktorer för många konflikter i regionen.

Temanumrets artiklar

I det första bidraget, *Klimat och konflikt i Syrien: ett rumsligt perspektiv på torka, jordbruk och sårbarhet i Syrien under perioden 2000-2022*, analyserar Lina Eklund vilka roller torka och markanvändning haft för inbördeskriget

2 Observera att de rika Golfstaterna inte ingick i Arab Barometer 2019.

i Syrien som ofta framställs som ett av de första exemplen på de konflikter som väntas i spåren av klimatförändringarna. Både i media och i politiska och akademiska sammanhang hörs ofta argumentet att klimatförändringar varit en drivande orsak bakom protesterna och starten av inbördeskriget i Syrien 2011. Eklund menar att dessa är förenklade uppfattningar. Hennes datadrivna analys visar å ena sidan att torkperioder varit vanligt förekommande i Syrien sedan tidigt 1970-tal, men att de blivit ännu vanligare under de senaste 20 åren. Sedan 2001 har i genomsnitt vartannat år varit drabbat av torka i Syrien. Å andra sidan har det syriska jordbruket som regel återhämtat sig snabbt efter en torkperiod, inklusive efter den som drabbade landet åren före protesterna och inbördeskriget 2011. Eklunds övergripande slutsatser är därför att torkperioder ingalunda är något nytt för Syrien och att de som regel har gått att hantera. 2019 odlades till exempel en rekordstor del av jordbruksmarken i Syrien. Vad Syrien behöver är klimatanpassning inom ramen för ett långsiktigt politiskt tänkande, enligt Eklund.

Isabell Schierenbeck analyserar i sitt bidrag *Politisk polarisering – Israel 20 år efter andra intifadan* hur politisk polarisering och demokratins nedgång globalt, som präglat världen under perioden som kriget mot terrorismen varade, påverkat israelisk inrikespolitik. Schierenbeck ställer sig frågan om och i så fall hur politisk polarisering ökat i Israel inom tre områden: synen på tvåstatslösningen, de demokratiska institutionerna och regeringsbildningar. Ett nyckelbegrepp i hennes teoretiska ramverk är affektiv polarisering, vilket innebär en stark identitet och positiva känslor för den egna gruppen och motsvarande negativa känslor för andra grupper och deras anhängare.

Schierenbecks viktigaste slutsatser är att Israel inte är mer polariserat idag jämfört med för 20 år sedan. Dock har den affektiva polariseringen ökat på grund av splittringen i det israeliska samhället och politiken för och emot Benjamin Netanyahu, och på grund av ledande partiers avsikt att nedmontera de demokratiska institutionerna. På andra områden som till exempel inställningen till tvåstatslösningen är det israeliska samhället mindre polariserat än tidigare av den enkla anledningen att en majoritet av israelerna inte längre tror på att fredsförhandlingar kommer att resultera i en tvåstatslösning.

I temanumrets tredje bidrag, *Samhällsservice och legitimitet: Lokala, nationella och regionala spelare i Libanons bristande elförsörjning*, analyserar Hanna Leonardsson den libanesiska statens tillkortakommanden vad gäller att leverera el till medborgarna. Bristande eller otillräcklig statlig samhällsservice inom bland annat sophantering, hälsovård och elförsörjning har blivit vardag för libaneserna. Där staten inte har lyckats tillfredsställa behoven har andra aktörer, ofta med sekterisk tillhörighet till någon av Libanons många religiösa grupper, tagit vid. Dessa aktörer är i sin tur lierade med utomstående regionala stater. På så vis blir Libanons elförsörjning ofta kopplad till regional eller till och med global stormaktspolitik. Det kan till exempel gälla tillhandahållande

av iransk olja via Syrien i strid med amerikanska sanktioner. Å ena sidan har kravet på fungerande samhällsservice enat libaneserna, å andra sidan förstärks Libanons sekteristiska uppdelning när grupper under staten sköter samhällsservicen. Leonardssons tre exempel: det lokala i kommunen Zahle som byggt upp kapacitet för att själv kunna förse invånarna med el dygnet runt, det nationella med fastställandet av en maritim gräns med ärkefienden Israel och det regionala med Hizbollahs import av olja och gas från Iran via Syrien, visar alla på samspelet mellan tillhandahållande av samhällsservice och legitimitet, på den fortsatta sekteristiska uppdelningen av Libanon, samt på Libanons roll i regional stormaktspolitik.

Därefter analyserar Karim Zakhour, i bidraget *Tunisien och demokratins inneboende instabilitet*, demokratins instabilitet i Tunisien efter den arabiska våren. Zakhour utgår ifrån den franske politiske filosofen Claude Leforts föreställning av demokrati som symbolisk instabilitet och menar att denna blir särskilt tydlig under transitionsprocesser. Det är under dessa liminala perioder som demokratin är särskilt bräcklig, menar Zakhour. I övergången från det auktoritära till det demokratiska kommer instabiliteten upp till ytan och blir synlig i vardagslivet i form av kaos och oordning. Det innebär inte att förhållandena var bättre under diktaturen utan mer att konflikter och problem då fanns under ytan. Genom att fritt kunna uttrycka problem och frustration i det offentliga blir dessa tydligare och upplevs därför som mer verkliga, enligt Zakhour. Paradoxalt nog har förmågan att uttrycka sig fritt och att demonstrera även ökat känslan av maktlöshet bland en del unga tunisier. Precis som var fallet med Libanon i föregående artikel spelar staten och dess tillkortakommanden en nyckelroll även i det tunisiska fallet. Avsaknaden av trygghet, värdighet, möjligheter till bra arbetstillfällen är alla fundamentala faktorer för att förstå den arabiska våren i Tunisien. Att arbeta för staten i Tunisien och på så vis bli en del av staten har blivit djupt sammanflätat med att bli vuxen och i viss mån att bli en fullvärdig medborgare, eftersom ett tryggt och bra arbete möjliggör äktenskap för unga män, skriver Zakhour. Att revolutionen tog sin början bland unga arbetslösa i marginaliserade områden var därför ingen slump.

Efter det analyserar Karin Aggestam och Linda Eitrem Holmgren i *Kvinnor, fred och säkerhet i Mellanöstern och Nordafrika* hur FN:s resolution 1325 från år 2000 har spridits, anammats och implementerats i regionen. Tidigare forskning visar bland annat på ett tydligt samband mellan kvinnors deltagande i fredsprocesser och sannolikheten för att fredsavtal ska ingås och implementeras. Som Aggestam och Eitrem Holmgren påpekar utgör MENA en utmanande region för implementering av 1325-resolutionen och agendan för kvinnor, fred och säkerhet (KFS) eftersom det finns en omfattande strukturell könsdiskriminering av kvinnor och flickor. Samtidigt har Arabförbundet och flera stater i regionen anammat nationella och regionala handlingsplaner i enlighet med resolution 1325. Aggestam och Eitrem Holmgren konstaterar

att handlingsplanerna är ett steg i rätt riktning, men att de haft problem med implementering eftersom kvinnor är fortsatt politiskt, socialt och ekonomiskt marginaliserade i regionen. Det innebär stora hinder för de kvinnor som förväntas delta i fredsprocesser. Aggestam och Eitrem Holmgren är även kritiska till att KFS-agendan tenderar att ha ett alltför snävt fokus på säkerhet i stället för en bredare ansats som även inkluderar långsiktig konflikttransformation.

I det sjätte och sista bidraget till detta temanummer analyserar Lisa Strömbom och jag *Abrahamavtalens implikationer för fred i Mellanöstern*. Abrahamavtalen som undertecknades av Israel och fyra arabiska länder 2020 framställs ofta som en av Donald Trumps och Benjamin Netanyahus största utrikespolitiska framgångar. Det var också ett av få initiativ från hans administration som hade stöd av båda partierna i USA. Vi utgår från fyra dimensioner av fred (kall, varm, auktoritär och demokratisk) och problematiserar vilken typ av fred som Abrahamavtalen hittills har lett fram till. Vår övergripande slutsats är att utvecklingen i Abrahamavtalens kölvatten är svårkonceptualiserad och har inslag av alla de fyra fredstyperna. Handel och turism har ökat mellan de inblandade länderna, vilket tyder på en varmare typ av fred än den som rått mellan Israel och Egypten/Jordanien. Samtidigt förtrycks aktivister som motsätter till Abrahamavtalen, inte minst genom israelisk cyberteknik som exporterats till flera av länderna som normaliserat sina relationer med Israel. Slutligen, som vi visar i analysen är de nya fredsavtalen vidare en fundamental del av Förenade Arabemiratens, Bahrains, Marockos, Sudans och även Saudiarabiens modernisering- och till viss del även liberaliseringsstrategi för de kommande årtiondena, något som med ett möjligt undantag för Sudan inte ska förväxlas med demokratisering.

Referenser

- Abueish, Tamara, 2021. "Nationwide poll finds 87 pct of Tunisians support President Saied's decisions", *Al Arabiya English*, 2021-07-29, tillgänglig på [https://english.alarabiya.net/New s/north-africa/2021/07/29/Nationwide-poll-finds-87-pct-of-Tunisians-support-President-Saied-s-decisions](https://english.alarabiya.net/New%20s/north-africa/2021/07/29/Nationwide-poll-finds-87-pct-of-Tunisians-support-President-Saied-s-decisions), citerad 2022-10-02.
- Afrobarometer, 2018. "Support for democracy dwindles in Tunisia amid negative perceptions of economic conditions", *Afrobarometer*, 2018-09-03, tillgänglig på <https://www.afrobarometer.org/publication/ad232-support-democracy-dwindles-tunisia-amid-negative-perceptions-economic-conditions/>, citerad 2022-10-02.
- Angstrom, Jan, 2006. "The United States perspective on victory in the war on terrorism", s. 94-113 i Angstrom, Jan & Duyvesteyn, Isabelle (red.), *Understanding Victory and Defeat in Contemporary War*. Abingdon: Routledge.
- BBC/The Arab Barometer, 2019. "The Arab world in seven charts: Are Arabs turning their backs on religion?", *BBC*, 2019-06-24, tillgänglig på <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48703377>, citerad 2022-10-02.
- Bellin, Eva, 2004. "The Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Exceptionalism in Comparative Perspective", *Comparative Politics* 36(2), s. 139-157.

- Charlie Rose, 2001. "September 11, 2001 – Live", 2001-09-11, tillgänglig på <https://charlierose.com/episodes/26469?autoplay=true>, citerad 2022-10-02.
- Diamond, Larry, 2010. "Why Are There No Arab Democracies", *Journal of Democracy* 21(1), s. 93-104.
- De Soto, Hernando, 2013. "Thoughts on the Importance of Boundaries", *Proceedings of the American Philosophical Society* 157(1), s. 22-31.
- De Tocqueville, Alexis, [1856]/1998. *The Old Regime and the Revolution, Volume I: The Complete Text*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fisk, Robert, 2011. "Libya: Take a new path, but please don't change its name", *Belfast Telegraph*, 2011-03-07, tillgänglig på <https://www.belfasttelegraph.co.uk/opinion/columnists/archive/robert-fisk/libya-take-a-new-path-but-please-dont-change-its-name-28598442.html>, citerad 2022-10-02.
- Feldman, Noah, 2020. *The Arab Winter: A Tragedy*. Princeton: Princeton University Press.
- Freedom House, 2022. *Freedom in the World 2022: The Global Expansion of Authoritarian Rule*. Tillgänglig på <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2022/global-expansion-authoritarian-rule>, citerad 2022-10-02.
- Friedman, Thomas, 2013. "The Arab Quarter Century", *The New York Times*, 2013-05-09, tillgänglig på <https://www.nytimes.com/2013/04/10/opinion/friedman-the-arab-quarter-century.html>, citerad 2022-10-02.
- Gramsci, Antonio, [1930]/2011. *Prison Notebooks Volume 2*. New York: Columbia University Press.
- Haerpfer, Christian et al (red.), 2018. *Democratization*. Oxford: Oxford University Press.
- Hodal, Kate, 2019. "Arab world turns its back on religion – and its ire on the US", *The Guardian*, 2019-06-24, tillgänglig på <https://www.theguardian.com/global-development/2019/jun/24/arab-world-turns-its-back-on-religion-and-its-ire-on-the-us>, citerad 2022-10-02.
- Masoud, Tarek, 2015. "Has the Door Closed on Arab Democracy?", *Journal of Democracy* 26(1), s. 74-87.
- Jones, Seth & Libicki, Martin, 2008. *How Terrorist Groups End: Lessons for Countering Al Qa'ida*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Obama, Barack, 2013. "Remarks by the President at the National Defense University", *Obama White House*, 2013-05-23, tillgänglig på <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/05/23/remarks-president-national-defense-university>, citerad 2022-10-02.
- Pager, Tyler & Bertrand, Natasha, 2021. "White House shifts from Middle East quagmires to a showdown with China", *Politico*, 2021-01-28, tillgänglig på <https://www.politico.com/news/2021/01/28/biden-china-foreign-policy-463674>, citerad 2022-10-02.
- PBS News, 2015. "White House grapples with terror rhetoric", *PBS News*, 2015-01-31, tillgänglig på <https://www.pbs.org/newshour/politics/white-house-terror-rhetoric-appropriately-careful-overly-cautious>, citerad 2022-10-02.
- Pew Research Center, 2020. "Important issues in the 2020 election", *Pew Research Center*, 2006-08-13, tillgänglig på <https://www.pewresearch.org/politics/2020/08/13/important-issues-in-the-2020-election/>, citerad 2022-10-02.
- Trump, Donald, 2017. "The Inaugural Address", *Trump White House*, 2017-01-20, tillgänglig på <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/the-inaugural-address/>, citerad 2022-10-02.

UNDP, 2002. "Arab Human Development Report 2002", *UNDP*, 2002-07-02, tillgänglig på https://www.undp.org/arab-states/publications/arab-human-development-report-2002?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=CjoKCQjwyt-ZBhCNARIsAKH1176TbSHjE8rnwb7KQm_jOL7MwvqlpLEnG74oCjqccXZk8iE2oKJ2nlQaAv4fEALw_wcB, citerad 2022-10-02.

UNFPA, 2021. "Female genital mutilation", *UNFPA What we do*, tillgänglig på <https://egypt.unfpa.org/en/node/22544>, citerad 2022-10-02.

UNU, 2011. "Former National Leaders: Water a Global Security Issue", *UNU Press Release*, 2011-03-20, tillgänglig på <https://unu.edu/media-relations/releases/water-called-a-global-security-issue.html>, citerad 2022-10-02.

Klimat och konflikt i Syrien

Ett rumsligt perspektiv på torka, jordbruk och sårbarhet i Syrien under perioden 2000–2022

Lina Eklund¹

Climate and conflict in Syria: a spatial perspective of drought, agriculture and vulnerability in Syria during the period 2000–2022.

The Syrian civil war has been described as a first example of the conflicts expected in the wake of climate change. The conflict, which started in 2011, was preceded by a severe drought in 2007–2009 that hit agriculture and the rural population hard. But what do we really know about what happened to Syria's climate and agriculture before and after the start of the conflict? In this article, I summarize the debate on climate driven conflict in Syria and build further with an analysis of drought and land use using satellite images. Through an analysis of water and land management in the decades before the 2007–2009 drought, a comparison of drought periods since the 1960s, and a satellite image-based analysis of agricultural activity in the period 2000–2019, I show how drought and conflict have affected Syria's agricultural system, and discuss what is required for sustainable reconstruction and climate adaptation. Finally, I discuss the connection between climate and conflict from a security perspective and look towards the future and alternative discourses.

Introduktion

Kriget i Syrien, som började med utbredda protester mot regimen, har pågått sedan 2011 med bland annat en humanitär katastrof och en migrationskris som följd. Diskussionerna om vad som orsakade protesterna som sedan ledde till inbördeskrig har varit många och inkluderat bland annat faktorer som bristande demokrati, utbredd arbetslöshet, orättvisor, polisvåld, ökade klyftor

1 Forskningen har finansierats av det strategiska forskningsområdet om Mellanöstern (MECW) vid Centrum för Mellanösternstudier, Lunds universitet, Sverige, och genom projektet "Societal impacts of climate stress: An integrated assessment of drought, vulnerability and conflict in Syria", finansierat av Formas (anslag 2019-01131).

Lina Eklund är verksam vid Institutionen för naturgeografi och ekosystemvetenskap och Centrum för Mellanösternstudier, Lunds universitet.

E-post: lina.eklund@nateko.lu.se

mellan stad och landsbygd och korruption (Daoudy 2020; De Châtel 2014; Hoffmann 2018; Lund 2014). Protesterna i Syrien bör även förstås i ljuset av den våg av protester som gick genom Nordafrika och Mellanöstern huvudsakligen under våren 2011 och som ledde till regimskiften i flera länder (Lund 2014).

Protesterna, som började med krav på demokrati och mänskliga rättigheter, övergick i Syrien snabbt i ett blodigt inbördeskrig med olika grupperingar i strid mot varandra. Ett regimskifte i Syrien uteblev, trots en stark vilja hos befolkningen att kämpa för frihet och demokrati (Landis 2012). Förklaringar pekar på en kombination av Assads militära styrka och en stark autokrati, en svag och oorganiserad opposition och en initial ovilja från omvärlden (övriga arabländer, EU, USA) att ingripa. Senare engagerade sig Ryssland, Iran och libanesiska Hezbollah på regimens sida medan en USA-ledd koalition i huvudsak ledde kampen mot Islamiska staten (Lucas 2016).

En del analyser om orsakerna till krigsutbrottet lyfter fram just torkan mellan 2007 och 2009 i kombination med resursanvändningen under decennierna före krigets utbrott (se t.ex. Lund 2014) som väsentliga faktorer, medan andra utelämnar dem helt (se t.ex. Degeralds 2016 kritik av Abboud 2015). Sedan dess har en utbredd uppfattning, som tillskriver själva klimatet och klimatförändringarna en central roll för inbördeskriget och protesterna, vuxit fram i media samt i politiska och akademiska kretsar (Ash & Obradovich 2020; Obama 2015; Selby 2020). Syrien drabbades mellan 2005 och 2010² av en svår torka (Kelley et al. 2015). Torkan ska ha lett till missväxt och en kris i jordbrukssystemet. Konsekvenserna blev enligt vissa analytiker dramatiska, med kraftigt ökad migration från landsbygden till städerna och en snabbt växande arbetslöshet i kombination med resursbrist (Ash & Obradovich 2020; Kelley et al. 2015).

Narrativet har använts för att belysa kopplingen mellan klimatförändringar och mänsklig säkerhet, men under senare år har mer kritiska perspektiv framkommit (Eklund et al. 2022; Feitelson & Tubi 2017; Selby et al. 2017). En återkommande kritik är att den här typen av analys inte i tillräcklig grad tar hänsyn till den bredare samhällskontexten. Att förklara protesterna som bröt ut år 2011 i Syrien med en torka några år tidigare blir högst tveklaktigt om man inte väger in både politiska och ekonomiska omständigheter, som t.ex. den arabiska våren, det utbredda förtrycket, den totala bristen på demokrati, arbetslösheten, polisbrutaliteten, osv, men också de politiska förändringarna under Hafez Al-Assad (1971–2000) och Bashar Al-Assad (2000–), som ledde fram till jordbrukets utsatta läge. I den här artikeln vill jag belysa det senare perspektivet genom att svara på följande frågor:

2 Det finns olika uppfattningar om mellan vilka år torkan pågick, men generellt nämns år mellan 2005 och 2010 som start- och slutpunkt. Baserat på mina analyser av nederbörd, temperatur och vegetationens respons, benämner jag åren 2007–2009 som år med torka.

- 1) Vad vet vi om klimat, jordbruk och resurshantering i Syrien under årtiondena som föregick perioden 2000–2022?
- 2) Vilka förändringar i markanvändning kan vi se under perioden, med särskild hänsyn till torkan mellan 2005 och 2010 och efter inbördeskrigets utbrott?
- 3) Vilka slutsatser kan vi dra om hur en hållbar återuppbyggnad av Syrien skulle kunna se ut med avseende på jordbrukssystemet?

Torka, migration, konflikt och samarbete

Torka är ett välkänt fenomen som omfattar en period med tillfälligt lägre vattentillgång, ofta orsakad av minskad nederbörd (Wilhite & Glantz 1985). Torka är alltså relativt till vad som är normalt och många nederbördsindex som beskriver torka inkluderar ofta ett långtidsmedelvärde som definierar normal vattentillgång. Inom klimatforskningen beskrivs eller mäts torka ofta utifrån tre olika perspektiv: man talar om *meteorologisk torka*, dvs en minskning i nederbörd och ibland även ökning i temperatur, om *hydrologisk torka*, dvs en minskad vattenmängd i ytvatten och grundvattenmagasin, och om *jordbrukstorka*, dvs en minskning av markfuktighet som påverkar växtligheten negativt (Wilhite & Glantz 1985). För att förklara och belysa hur torkan påverkar samhället används även uttrycket *socioekonomisk torka*, som inte har en klar och avgränsad innebörd men där t.ex. matpriser, näringsbrist och arbetslöshet är väsentliga indikatorer (Eklund & Seaquist 2015). Dessa olika former av torka, samt hur de hänger ihop, är viktiga för att förstå hur torka som i första hand ett väderfenomen påverkar risken för migration och väpnad konflikt.

Forskningen är generellt sett överens om att klimatvariationer påverkar hur människor migrerar, men att det långt ifrån finns en enhetlig effekt. I vissa sammanhang kan meteorologisk torka, genom dess påverkan på jordbruket i form av så kallad jordbrukstorka, och ekonomin i form av så kallad socioekonomisk torka, t.ex. leda till mer migration, framför allt inom ett och samma land (Afifi et al. 2016; Nawrotzki & Bakhtsiyarava 2017; Thiede et al. 2016). I andra situationer kan torka minska möjligheterna att migrera mer allmänt, vilket t.ex. blir fallet när en familj, som är beroende av jordbruk, vill skicka en son till närmsta stad för arbete men där de egna ekonomiska resurserna inte räcker till på grund av torka (Black & Collyer 2014; Zickgraf 2018). Det finns också studier som visar att klimatvariationer i form av torka och översvämningar kan öka den lokala migration men minska den internationella (Afifi et al. 2016; Obokata et al. 2014; Veronis et al. 2018).

Det som påverkar det socioekonomiska utfallet av t.ex. en torka är den drabbade befolkningens sårbarhet, det vill säga en kombination av exponering för fara, känslighet för faran och anpassningsförmågan hos det drabbade samhället

(Adger 2006; Füssel & Klein 2006; Smit & Pilifosova 2003). Migration kan ske som en anpassning till klimat- och miljöförändringar (vanligtvis frivillig migration), eller som en manifestation av sårbarhet (ofta mer påtvingad migration eller fördrivning) (Adger et al. 2018). I utsatta samhällen med begränsad anpassningsförmåga kanske migration inte alls är ett alternativ, vilket leder till så kallad "orörlighet" (Adams 2016; Zickgraf 2018). Detta visar att migration som en anpassningsstrategi inte är tillgänglig för alla. Migration har potential att minska sårbarheten hos migranter och samhällen (Call et al. 2017; Jha et al. 2018), men har under vissa omständigheter visat sig öka sårbarheten (Adger et al. 2018; Linke et al. 2018; Singh & Basu 2020).

Forskningen om kopplingen mellan klimat och väpnad konflikt visar därmed på ett komplicerat och i vissa fall oklart samband. Generellt anses minskad jordbruksproduktion och migration vara faktorer som kopplar samman t.ex. torka med väpnade konflikter (Bernauer et al. 2012), men utöver det har empiriska analyser inom området snarare lett till motstridiga slutsatser, främst beroende på vilka data och metoder som använts (Adams et al. 2018; Buhaug 2010; Buhaug et al. 2014; Burke et al. 2009; Hendrix 2018). På senare år har dock ett stort antal ledande klimat- och konfliktforskare dragit slutsatsen att förändringar av klimatet sannolikt kommer att påverka risken för väpnad konflikt, men att det spelar en betydligt mindre roll än andra faktorer, som svaga institutioner och långsam och ojämn samhällsekonomisk utveckling (Mach et al. 2019).

Att peka på klimatet som en säkerhetsrisk med konsekvenser inte bara för de värst drabbade länderna utan även för höginkomstländer i t.ex. Europa och USA, genom just ökad risk för migration och väpnade konflikter, har varit en strategi för att lyfta upp klimatfrågan på den politiska dagordningen (Trombetta 2008; Warner & Boas 2019). Det finns dock stora problem med att överbetona klimatets inverkan, eftersom det kan leda till att den politiska responsen på klimatförändringar fokuserar på nationell säkerhetspolitik i stället för på mänsklig och planetär säkerhet (Bettini 2013; Trombetta 2008).

Ett alternativ, som fått mycket mindre uppmärksamhet i både media och akademiska kretsar, är att i stället rikta intresset mot samarbetsmöjligheter snarare än väpnad konflikt. Efter de svåra jordbävningarna i Turkiet och Grekland år 1999 myntades begreppet "earthquake diplomacy" (jordbävningssdiplomati), efter att de båda länderna gått från att vara ärkefiender till att komma till varandras undsättning för att hantera jordbävningarnas efterverkningar (Olsson 2017). En bredare term för detta speciella samarbete är "disaster diplomacy", väl beskrivet av Kelman (2012), där katastrofer, t.ex. översvämningar, epidemier, orkaner, torkeperioder och jordbävningar i vissa fall främjar samarbeten mellan stater, internationella organisationer eller företag. En rad exempel finns på detta, bland annat efter tsunamin som drabbade Sri Lanka och Aceh (Indonesien) 2004, torkan i Eritrea och Etiopien 2000–2002, samt orkanen Katrina i USA 2005. Den forskning som hittills gjorts inom området

”disaster diplomacy” visar dock att katastrofer inte leder till nya diplomatiska möjligheter, men att de kan fungera som katalysatorer för ökad diplomati. De jordbävningar som drabbade Syrien (och Turkiet) i början av februari 2023 belyser dock hur konflikter kan försvåra hjälparbete vid en katastrof, särskilt i områden ledda av regimmotståndare (Jalabi 2023). Dessutom kan katastrofen komma att användas som ett argument från Assad-regimen för att tvinga fram diplomatiska relationer med västvärlden, t.ex. genom att regimrepresentanter hävdar att sanktioner måste hävas för att bistånd ska kunna nå drabbade områden (Ghattas 2023).

Vattenbrist har ofta lyfts fram som en framtida källa till konflikter,³ särskilt mellan stater som delar avrinningsområde. Medan tillgång till vatten, precis som tillgång till mark, kan vara en viktig del av en pågående konflikt finns det dock väldigt få exempel på väpnade konflikter som tydligt orsakats av vatten; snarare gäller det omvända. Det finns åtskilliga exempel på fungerande samarbetsavtal för att hantera gemensamma vattenresurser mellan stater (Barnaby 2009; Wolf 1998). Även försvärad tillgång till grundvatten har visat sig leda till ökat samarbete på lokal nivå, och då märkbart nog i mindre demokratiska länder och länder som härjats av väpnade konflikter (Döring 2020). Samarbete är därmed en möjlig effekt av torka, en effekt som ofta inte får alls lika mycket uppmärksamhet som frågan om klimatet påverkar risken för väpnad konflikt eller ej.

Från Syrien finns lokala exempel på samarbete kring vattenresurser och jordbruk, både före och efter krigets utbrott. År 2000 gick en liten grupp bybor sydöst om Aleppo samman för att renovera och rengöra sin enda gemensamma färskvattenkälla, bl.a. med stöd från den internationella organisationen International Center for Agricultural Research in the Dry Areas (ICARDA) (Wessels & Hoogeveen 2002). Liknande projekt har visat sig stärka sammanhållningen och gemenskapen i samhällen, t.ex. i Pakistan, Syrien och norra Irak (Memon et al. 2017; Moosa 2018; Wessels 2008a). Ett annat exempel på samarbete är den demokratiska konfederalism som vuxit fram i Rojava – ett autonomt område i nordöstra Syrien (Cemgil & Hoffmann 2016). Inom ramen för Rojavas modell brukas jorden kollektivt, med bland annat kvinnodrivna jordbrukskooperativ, där man jobbar för ett mer hållbart jordbruk som alternativ till det industriella jordbruk som sedan länge förespråkats av den syriska regimen (Pimbert 2021; Piccardi & Barca 2022). Å andra sidan visar Döring (2022) att torka överlag lett till minskad altruism i Syrien och Irak, särskilt gentemot personer som inte tillhör samma etnoreligiösa grupp. Detta visar att det finns möjligheter till samarbete även i Syrien, framför allt på lokal nivå, men att torka och vattenbrist sannolikt inte kommer bidra till ett slut på inbördeskriget.

3 Redan 1985 belyste FN:s generalsekreterare Boutros Boutros Ghali att kommande krig i Mellanöstern kommer att utkämpas över vatten och inte politik, se <https://unu.edu/media-relations/releases/water-called-a-global-security-issue.html>.

Data och metod

I den här studien söker jag med hjälp av Geografiska informationssystem (GIS) och tidsserieanalys svar på frågor om torkan i Syrien under de senaste årtiondena; var har den förekommit, när och i vilken utsträckning? Jag använder mig av olika kvantitativa data för att studera meteorologisk torka och jordbruks-torka. Nedan följer en mer teknisk beskrivning av de analyser jag genomfört för att komma fram till det resultat som presenteras och diskuteras i artikelns senare delar.

För att förstå den meteorologiska torkan som återkommande fenomen använder jag Standardized Precipitation-Evaporation Index (SPEI), en etablerad indikator på torka som baseras på både nederbörd och avdunstning (Beguería et al. 2010). Standardiseringen innebär att värdena går att jämföra mellan olika geografiska områden och även över tid. Indikatorn mäts i standardavvikelse, det vill säga i hur stor omfattning ett mätvärde avviker ifrån medelvärdet. Jag laddade ner SPEI6 för april månad, vilket sammanfattar SPEI under november-april (6 månader) för varje år mellan 1950 och 2022, för ett rektangulärt område mellan koordinatparen 41,75; -0,75 och 46,75; 4,25, det vill säga hela Syrien.⁴ Nederbördsdatan, som kommer från Climate Research Unit (CRU) vid University of East Anglia, räknas inte som lika pålitlig som andra SPEI-produkter som genomgått mer omfattande kvalitetskontroll, men dessa har inte data registrerade efter 2011. Eftersom jag i denna studie är intresserad av torka även efter inbördeskrigets början, har jag använt mig av den mindre kvalitetssäkrade produkten för att ge en översikt över torr- och våtperioder i Syrien under en så lång period som möjligt. Som komplement använder jag även torkeindikatorn Standard Precipitation Index (SPI), baserad på Climate Hazards Group InfraRed Precipitation with Station data (CHIRPS) (Funk et al. 2015). Denna indikator liknar SPEI, men utgår enbart från nederbörd och inte avdunstning, och täcker bara perioden 1981–2022. Fördelen med SPI i förhållande till CHIRPS är att den baseras på en kombination av uppmätta data och satellitbaserade skattningar, vilket gör den mer pålitlig i områden där uppgifter saknas, vilket Syrien tyvärr är ett exempel på. Eftersom SPI-datan laddas ner som globalt täckande information månadsvis, extraherade jag uppgifter om syriska förhållanden genom att generera 2051 slumpmässigt utvalda punkter innanför landets gränser som jag sedan beräknade genomsnittet för i syfte att få fram ett värde på årsbasis och månad. För att sedan få fram ett värde för varje år, som är jämförbart med SPEI6, beräknade jag genomsnittlig SPI under månaderna november till april. Detta resulterade i två olika dataset, som överlappar varandra mellan åren 1981 och 2022.

För att kunna undersöka torkans påverkan på jordbrukssystemet utgår jag från uppgifter om aktivt odlad jordbruksmark baserade på satellitbilder

4 <https://spei.csic.es/map/maps.html>

med en upplösning på 250 meter (Eklund et al. 2017; 2020; 2021; 2022). För att få fram information om markanvändning har jag undersökt hur markytans vegetationsmängd förändras mellan olika säsonger. Till exempel karakteriseras jordbruksmark av en snabb ökning i vegetation under våren och sedan en skarp minskning vid tiden för skörd. Denna information kan användas för att dela upp markytan i olika klasser. Datan som täcker Syrien och Irak mellan år 2000 och 2019 innefattar fyra klasser: barmark (t.ex. öken eller bebyggda områden med låg andel vegetation); odlingsmark med en skörd per år; odlingsmark med två skördar per år; samt övrig vegetation (vilket innefattar fruktträd, skogar och träd- och buskområden samt gräsmark).

Markanvändningsdatan har klassificerats i två steg, först ett för 2000–2016 (Eklund et al. 2017) och sedan en uppdatering som inkluderar åren 2017–2019 (Eklund et al. 2021). Klassificeringen är validerad med en övergripande precision (för alla klasser) på 80% för år 2014 och på i genomsnitt 90% för klassen odlingsmark under åren 2000–2016 (Eklund et al. 2022), vilket innebär att risken för felklassificeringar är relativt låg.

Resultat

FÖRE TORKAN 2007–2009: PROBLEMATISK HANTERING AV VATTEN- OCH MARKRESURSER

För att förstå Syriens vatten- och jordbrukssituation under 2000-talet behöver vi gå tillbaka till tidigt 1970-tal, då den dåvarande presidenten Hafez Al-Assad satte som mål att Syrien skulle bli självförsörjande på mat. Den bristande vattentillgången och de återkommande torkperioderna var hinder som behövde övervinnas och därmed utökade regimen möjligheterna till konstbevattning från både ytvatten och grundvatten genom storskaliga, statliga konstbevattningsprojekt.

Ett exempel är Eufratdammen, vars konstruktion påbörjades under 1970-talet i Raqqaprovinsen, med syftet att fördubbla den konstbevattnade arealen i landet och samtidigt generera hydroenergi (Rabo 2019). Som effekt av jordbruksutvecklingen gick Syrien från att vara ett importland till ett exportland, där vete blev en stor exportvara (Selby 2020). Även bomull, som är mycket vattenkrävande, blev en viktig strategisk gröda (Ababsa 2015). Ett annat – och högst väsentligt – syfte med denna hastiga utveckling av vattenintensivt jordbruk var att bibehålla stödet för Ba'athpartiet bland landsbygdsbefolkningen (Feitelson & Tubi 2017). Problemet var, att den här jordbruksutvecklingsmodellen baserades på en överexploatering av vattenresurserna, vilket även påverkade marken genom försaltning (Ababsa 2015; Selby 2020).

Tidigare forskning visar att torkan under 2007–2009 var en del av en nedåtgående trend i bördighet i Syrien, särskilt sedan millennieskiftet (Eklund &

Thompson 2017). Denna minskning i produktivitet sammanföll med en kursändring i Syriens ekonomi: från strikt statlig reglering till ”social marknadsekonomi” (Daoudy 2021), en reform som enligt Selby (2018) blev huvudorsaken till jordbrukskrisen i landet. Den nya ekonomiska politiken innebar att Syriens ekonomi och handel liberaliserades, statliga jordbruk privatiserades, och den tidigare priskontrollen minskade (Selby 2020). En viktig förändring var att bränslepriserna, som tidigare varit subventionerade av staten, ökade med 350 procent, vilket påverkade mellanskaliga jordbrukare som använde traktorer och motorpumpar för att pumpa upp vatten för konstbevattning (Ababsa 2015).

Bränslepriserna ökade således till en nivå, där vete- och bomullsproduktion i stora delar av landet blev ekonomiskt ohållbar, vilket resulterade i utbredd migration från landsbygden till städerna redan före torkan 2007–2009 (Mohr 2021; Selby et al. 2017). År 2005 kom en lag som förbjöd borrhålet av nya brunnar för att minska belastningen på grundvattenreserverna, men lagen följdes inte upp och därmed fortsatte grundvattennivåerna att sjunka (Ababsa 2015).

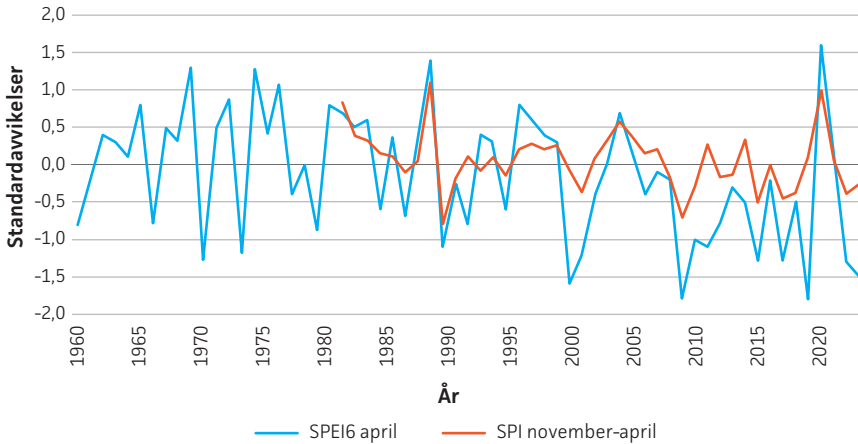
Gränsöverskridande vattenpolitik i området har även den spelat en roll för Syriens jordbruk. Floderna Eufrat och Tigris, samt deras sidofloder Sajur, Balikh och Khabur, har sitt ursprung i Turkiet och utgör en viktig vattenresurs i området (Karnieli et al. 2019). Genom sin geografiska position kontrollerar dock Turkiet hur mycket vatten som släpps vidare till Syrien och Irak. Även om det finns överenskommelser om hur flödena skall regleras, har dessa avtal inte alltid följts, något som orsakat spänningar mellan länderna (Dohrmann & Hatem 2014). Under 1970-talet startade Turkiet ett dammbyggnadsprojekt med syfte att generera hydroelektricitet och i viss mån även konstbevattningsmöjligheter. Inom ramen för Southeastern Anatolia Project (eller GAP, som är den turkiska förkortningen), planerades 22 stora dammar och 19 vattenkraftverk i Eufrats och Tigris flodområden (Bilgen 2018). Medan Turkiet under sent 1980-tal och framåt började fylla sina dammar, minskade alltså vattenmängden i floderna nedströms, vilket ökade belastningen på redan ansträngda vattenresurser i Syrien.

TORKEPERIODER I SYRIEN MELLAN 1960 OCH 2022

Samtidigt som grund- och ytvatten extraherades för konstbevattning och ökad jordbruksproduktion så bjöd klimatsystemet på ett antal torrperioder (figur 1). Åren 1970, 1973, 1989 samt 1999–2000 var särskilt svåra, med SPEI6-värden på under -1. Under perioden 1960 till 2000 var 12 av de 40 åren (29%) drabbade av torka (med ett värde på -0,5 eller lägre), medan 13 (32%) hade mer vatten än vanligt (med ett värde på 0,5 eller högre). Sedan 2001 har dock 11 av de drygt tjugo åren (50%) drabbats av torka, medan enbart två (9%) upplevt en god vattentillgång enligt SPEI6-datan. Om vi i stället använder oss av Standard Precipitation Index (SPI) för att mäta meteorologisk torka, växer en lite

annorlunda bild fram. SPI-värdena visar inte lika extrema variationer; utslaget på den senaste dryga tjuugoårsperioden verkar Syrien endast under 2008 ha drabbats av torka (-0,5 eller lägre).

Figur 1. Vattentillgång som effekt av nederbörd och evapotranspiration (SPEI6, 1960-2022) samt nederbördsanomalier (SPI, 1981-2022) under växtperioden (nov-april) i Syrien

Not: Positiva värden beskriver mer vattentillgång än vanligt, medan negativa värden beskriver mindre vattentillgång och meteorologisk torka. Datakälla: <http://sac.csic.es/spei/map/maps.html> samt <https://www.chc.ucsb.edu/data/chirps>.

När det gäller de beräkningar som använts här är det värt att påminna om att de baseras på olika in-data. Medan SPI bara laborerar med en kombination av uppmätta och satellitbaserade nederbördsdata (CHIRPS), baseras SPEI på uppmätta och interpolerade nederbörds- och temperaturdata från Climate Research Unit (CRU) vid University of East Anglia. Datakällan till den senare har dock visat sig ha en begränsad täckning av mätstationerna som interpolatorerna av nederbörds- och temperaturdata baseras på (Eklund 2018). Generellt har Syrien aldrig haft särskilt många mätstationer verksamma, men från år 2000 och framåt minskade antalet stationer drastiskt, även i några av grannländerna. Detta innebär en risk för att den interpolerade datan blir mindre pålitlig och därmed bör extremvärdena i figur 1 nedan läsas med detta i åtanke, alltså med viss reservation. En annan tolkning av skillnaderna mellan SPI och SPEI är att de torrperioder som uppmätts efter år 2000 snarare orsakats av extrema temperaturer än bristen på nederbörd.

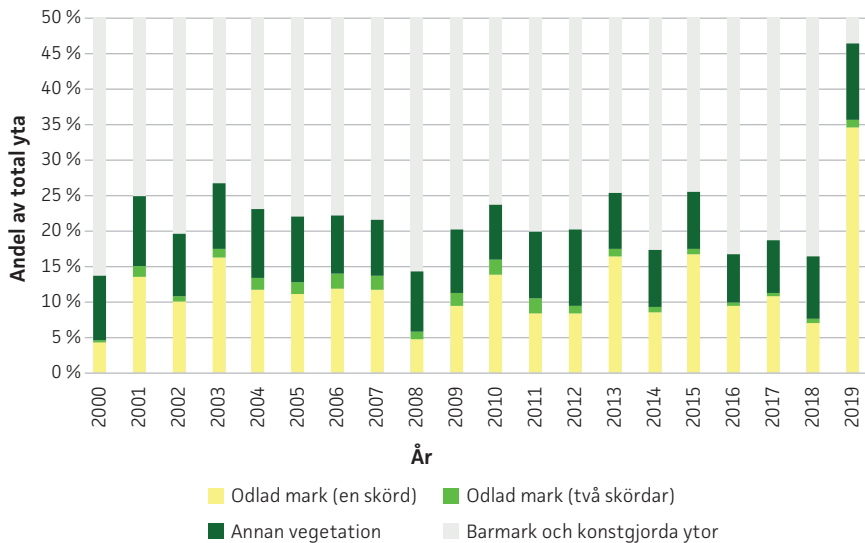
TORKA 2007–2009: JORDBRUKET MER RESILIENT ÄN VÄNTAT?

Torrperioden som drabbade Syrien mellan 2007 och 2009 har beskrivits som exceptionellt svår och som en av de värsta torkeperioderna som någonsin uppmätts i landet (Kelley et al. 2015; Selby 2018). Den ska ha lett till missväxt, minskad livsmedelsförsörjning, ökad undernäring och fattigdom samt minskad

skolgång bland barn (Ababsa 2015; De Châtel 2014). Under de värsta åren, 2008 och 2009, satte FN in hjälpinsatser i drabbade samhällen och för att även återbygga jordbruket (Selby 2018). Enligt vissa analyser ska torkan ha orsakat en kollaps i jordbrukssystemet och resulterat i storskalig migration från landsbygden till städerna (Ash & Obradovich 2020; Kelley et al. 2015; Werrell et al. 2015). Det råder dock oenighet om dessa analyser, där både jordbrukskollapsen (Eklund et al. 2022) och påståendena om ökad migration som effekt av torkan (Fröhlich 2016; Selby et al. 2017) har ifrågasatts.

Satellitbaserade markanvändningsdata visar på att andelen aktivt odlad jordbruksmark (huvudsakligen spannmål) i Syrien har varierat från år till år (figur 2). 2000 var ett torkdrabbat år då andelen aktiv jordbruksmark låg på omkring 5% av Syriens totala yta. Efter torkan år 2000 återhämtade sig markerna och andelen aktiv jordbruksmark låg mellan åren 2001 och 2007 kring 10–15% av landets yta. Torkeperioden 2007–2009 ledde till att bara 6% av Syrien klassades som aktivt odlad under 2008, men redan år 2009 hade markerna återhämtat sig och 11% var i aktiv odling. För 2010 var siffran cirka 16%.

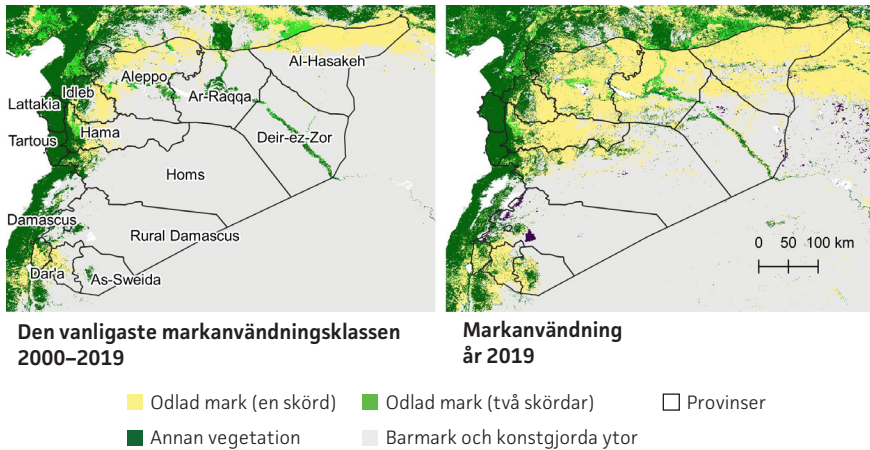
Figur 2. Andel aktiv jordbruksmark och övrig vegetation i Syrien per år mellan 2000 och 2019

Tyder detta på att jordbruket återhämtade sig efter den svåra torkan 2007–2009? 2010 var inte bara ett år då mer jordbruksmark än vanligt var aktivt utnyttjat, det var också ett år med normala nederbördsnivåer. Oavsett orsaken till den stora andelen odlad mark kan vi dra ett antal slutsatser. Det fanns utsäde för att så och det fanns arbetskraft för att bruka och skörda markerna. Detta tyder på att torkans inverkan på jordbruket var tillfällig och därför inte orsakade en permanent förändring i jordbrukssystemet, vilket är ett av kriterierna för en

socioekologisk kollaps (Cumming & Peterson 2017; Eklund et al. 2022). Vidare verkar den eventuella ökningen i migration från jordbruksområdena i nordost 2008 och 2009 ha följts av en återmigration från städerna till landbygden. Sådana förflyttningar är i linje med både empirisk och teoretisk litteratur om klimatrelaterad migration, där torka under en period mycket väl kan leda till förändrade migrationsmönster, men inte nödvändigtvis till ett permanent tillstånd (Call et al. 2017; Fröhlich 2016; Mueller et al. 2020).

Figur 3. Fördelning av markanvändning under 2000–2019, samt specifikt år 2019

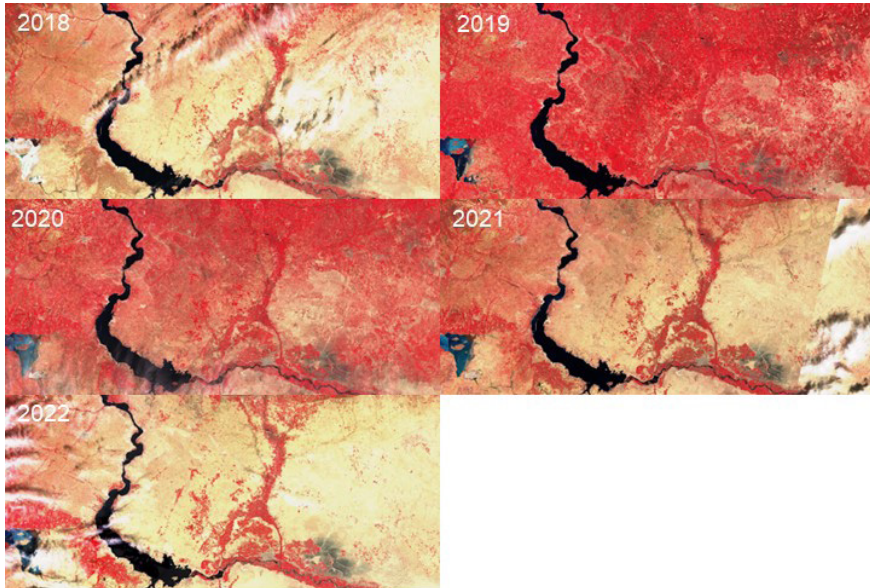

2011 OCH FRAMÅT: KONFLIKT, TORKA OCH ÅTERHÄMTNING

Efter inbördeskrigets start 2011 fortsätter andelen jordbruksmark att variera med både mer och mindre jordbruksmark (figur 2). 2014, 2016 och 2018, som enligt klimatdatan som presenterats tidigare i artikeln var torkdrabbade år, visar även en påverkan på andelen aktiv jordbruksmark som då ligger kring 8–10% av Syriens areal. Under blötare år, som 2013 och 2015, är andelen aktiv jordbruksmark högre, cirka 17%. 2019 sticker ut som ett mycket blött år men också som ett med en enorm ökning i aktivt odlad jordbruksmark, med 36% av Syriens yta tagen i anspråk. Figur 3 visar att denna ökning sker i provinserna Hama, Aleppo, Raqqa och Hassakeh, samtliga krigsdrabbade områden under perioden 2019–2021, dock med färre våldsamma händelser än tidigare år.⁵ En undersökning av bilder från Sentinel-satelliten visar att denna ökning inte är en felklassificering utan representerar en faktisk expansion av jordbruksmark på mark som i huvudsak sedan 2000 legat i träda, både i Syrien och i Irak (figur 3 och 4). Denna massiva ökning av aktivt odlad mark pågår under två år (2019 och 2020) för att sedan återgå till vad som verkar vara normala nivåer (2021 och 2022).

5 Se Uppsala Conflict Data Program: <https://ucdp.uu.se/country/652>.

Figur 4. Satellitbilder över Raqqa i Syrien. Det svarta området är Assadsjön, röd färg representerar vegetation och gult är barmark. Vissa av bilderna har även moln (vitt)⁶

Resiliens är ett begrepp som beskriver hur en grupp eller enskild person kan förutse, hantera, stå emot och återhämta sig efter en negativ påverkan (Wisner et al. 2014). I ett jordbrukssystem kan t.ex. en svår torka utgöra en sådan negativ påverkan, med krav på åtgärder i form av både planering och övervakning (t.ex. genom så kallade Early Warning System), hantering (kortsiktiga lösningar som minskar påverkan), och sedan långsiktig anpassning inför framtida torkeperioder.

Syriens jordbruk har sedan år 2005 genomgått både torrperioder och de omvälvande förändringar som ett inbördeskrig innebär, med migration, minskad handel och ökade säkerhetsrisker för landsbygdsbefolkningen. Trots detta har Syriens jordbruksaktivitet hållt sig kring en normal nivå under år med normal nederbörd, och till och med tagit mer jordbruksmark i anspråk under år med högre vattentillgång. Det finns inte heller några tecken på långvarigt minskad jordbruksaktivitet efter torkan, utan återhämtningen går relativt snabbt.

HÅLLBAR ÅTERUPPBYGGNAD AV LANDSBYGDEN

Debatten om vilken betydelse torkan 2007–2009 hade för protesterna och inbördeskriget pågår fortfarande, om än mindre intensivt än för fem år sedan, då Selby et al. (2017) orsakade en vetenskaplig debatt i tidskriften *Political*

6 Länk till området: https://apps.sentinel-hub.com/sentinel-playground/?source=S2L2A&lat=36.255901744742864&lng=38.750152587890625&zoom=10&preset=2_FALSE_COLOR&layers=Bo1,Bo2,Bo3&maxcc=100&gain=1.0&gamma=1.0&time=2021-10-01%7C2022-04-07&atmFilter=&showDates=false.

Geography om just klimatets roll för kriget i Syrien (Angermayr et al. 2022). Frågan är dock vad vi får ut av att bestämma exakt hur viktig torkan var för konflikten. Kanske kan vi i stället ta Syrien som ett exempel på ett land där politiskt orsakad sårbarhet skapade en skadlig och närmast ohållbar situation för den mest utsatta delen av befolkningen. De frågor vi borde ställa handlar då snarare om vilka lärdomar vi kan dra ifrån fallet med Syriens torka och konfliktstart och vad som kommer krävas för att återuppbygga ett Syrien, som är väl anpassat till framtidens klimat.

Nedan följer en bredare diskussion om sårbarhet och klimatanpassning i torra områden som liksom Syrien förväntas drabbas hårt av framtidens allt mer varierande klimat, med både extrem torka och kraftig nederbörd.

I min analys ovan visade jag att torka varit ett återkommande inslag i Syrien de senaste decennierna och att även om torkan mellan 2007 och 2009 var svår, så var den inte den första i sitt slag. Jag visade också att klimatet i Syrien har blivit torrare de senaste 20 åren, med fler torra år (50%) än de med god vattentillgång (9%). Detta är i linje med de prognoser som sammanfattas i del ett av den senaste IPCC-rapporten (AR6 Climate Change 2021: The Physical Science Basis), där klimatförändringar förväntas leda till en ökning av torkeperioder och extremhetta, och därmed utbredd ariditet, men också en ökning av extrem nederbörd i Mellanöstern (IPCC 2021; Sahour et al. 2020). Den senaste IPCC-rapportens andra del, som handlar om anpassning och sårbarhet (Impacts, Adaptation and Vulnerability) visar att vi överlag måste bli bättre på att anpassa oss till klimatförändringarna, och förbättringarna måste ske snabbare (Pörtner et al. 2022).

Det har länge varit känt att jordbruket kommer påverkas negativt av klimatförändringarna och att torka är en av de viktigaste orsakerna till osäker mat tillgång (food insecurity) (Lesk et al. 2016; Pörtner et al. 2022). På senare år (1985–2007) har effekterna av torka på jordbruket globalt blivit större än de var tidigare (1964–1984), med produktionsförluster på cirka 13,7% respektive 6,7% (Lesk et al. 2016). I likhet med att Syriens jordbruk verkar ha återhämtat sig efter torkan 2007–2009 fann Lesk et al. (2016) att effekterna av torka världen över sällan varar särskilt länge när den väl är över. Jordbruksproduktion i områden med torrt varmt klimat som saknar möjlighet till konstbevattning påverkas generellt mer av torka än områden med möjlighet till konstbevattning (Ray et al. 2019; Siebert et al. 2017). Utökad konstbevattning kan alltså vara ett sätt att minska jordbrukets sårbarhet och i framtiden väntas behovet av vatten för konstbevattning öka markant (Chaturvedi et al. 2015).

I Mellanöstern används dock redan en stor mängd grundvatten för konstbevattning och grundvattnet pumpas upp i en takt som gör att reservoarerna inte hinner återfyllas (Turner et al. 2019). Således behöver användningen av grundvatten minskas så att depåerna kan fyllas på på nytt. Passiv regnvatteninsamling är en metod för återbildning av grundvatten och konstbevattning,

som har visat sig användbar i torra områden, som t.ex. Iran (Hashemi et al. 2013). Insamling av regnvatten vid kraftiga regnfall är en traditionell metod i torra områden i Mellanöstern, som på senare tid blivit bortglömd eller inte anpassad till mer industriellt jordbruk (Barghouth & Al-Saed 2009; Pandey et al. 2003). Flood Water Spreading-systemet innebär att vatten vid översvämningar leds om till ett område med så kallade infiltrationsbassänger där vattnet tillåts tränga ner i jordarna och bilda grundvatten (Hashemi 2015). Detta minskar risken för översvämningar och förbättrar även jordkvaliteten, då sediment som följer med vattnet stannar kvar i bassängerna. Studier har visat tydliga ökningarna i skördar och en potential för förbättrad ekonomisk situation för landsbygdsbefolkningen i närområdet (Ahmadvand et al. 2011; Ghahari et al. 2014). Metoden har även lyfts fram som en möjlighet att minska risken för migration och vattenrelaterade konflikter (Hashemi 2015).

Ett annat traditionellt system för vatteninsamling är qanat (även kallad kahrez, aflaj, foggara, khettara) som är vanligt förekommande i Mellanöstern men återfinns över hela världen (Lightfoot 2009). En qanat är enkelt förklarad ett system av tunnlar och brunnar som leder grundvattnet till ett utlopp, där vatten för konstbevattning kan extraheras (figur 5). Det som gör en qanat mer hållbar än moderna brunnar där vatten pumpas upp är att den enbart använder gravitationen för att leda ut grundvatten ur marken; om grundvattennivån blir för låg leds inget vatten ut (Wessels 2011). Det tvingar människorna att hushålla med de resurser som finns men ger ändå möjlighet att kompensera vid torkeperioder. Liksom andra traditionella system har befintliga qanats blivit bortglömda och förstörda då de inte har underhållts, men både större och mindre renoveringsprojekt har genomförts i början av 2000-talet i norra Irak (Moosa 2018) och Syrien (Wessels 2008b). Renovering av qanats har även pekats ut som en möjlig källa till samarbete och "environmental peacebuilding" (Moosa 2018; Wessels 2008a).

Utöver konstbevattning kan andra relativt enkla åtgärder minska jordbrukets sårbarhet. I en jämförelse av hur Syrien, Sudan och Marocko påverkades av torkeperioder och vad det i sin tur innebar för risker för väpnad konflikt, visar Daoudy (2021) att policybeslut var centralt för vad effekten av torkan blev. I Marocko, som enligt Daoudy (2021) påminner om Syrien vad gäller potentiella klimatkonfliktrisker, hade staten uppmuntrat t.ex. odling av torketåliga grödor, direktplantering samt växelbruk, medan både Syriens och Sudans torkeperioder hade föregåtts av en aggressiv och ohållbar jordbruksutveckling. Kriget har också minskat möjligheter för anpassning av jordbruket i Syrien. Före kriget arbetade t.ex. forskningsinstitutet International Center for Agricultural Research in the Dry Areas (ICARDA) med att utveckla torketåliga varianter av både spannmål (som vete och korn) och grönsaker (som kikärtor, linser och bönor) för Syriens jordbruk (Solh 2010), ett arbete som nu tyvärr har stannat upp på grund av kriget.

Figur 5. En qanat under renovering i Sulaymaniaprovinsen, irakiska Kurdistan
(©Lina Eklund)

Slutsatser

Syftet med den här artikeln var att ge ett (natur-)geografiskt perspektiv på Syriens klimatkonflikt-narrativ under perioden 2000–2022. Inom klimatforskning är dock perioden väl kort – det är viktigt att gå tillbaka minst 30 år i tiden för att förstå hur ofta torkeperioder inträffar och vad som är ett ”normalt” nederbördsår. Samma gäller om man vill förstå orsakerna bakom jordbrukets utveckling och samhällets sårbarhet. Därför var min första forskningsfråga en återblick till de årtionden som föregick perioden som detta temanummer fokuserar på (2001–2021), både vad gäller torka och resurshantering.

Min andra forskningsfråga handlade om jordbrukets respons på torka och konflikter efter år 2000, där jag med hjälp av satellitdata mäter andelen aktivt odlad mark. Slutligen ville jag diskutera hur en hållbar återuppbyggnad av Syrien skulle se ut, med fokus på att minska de sårbarheter som min analys visat på. Svaren på mina forskningsfrågor sammanfattar jag i ett antal punkter nedan.

Torka inget nytt i Syrien. Analysen av nederbörd och temperatur visar att Syrien drabbats av flera torkeperioder sedan 1960-talet, men att torkeperioderna sedan sent 1990-tal verkar ha blivit fler och svårare. Detta innebär att det finns erfarenhet av torkeperioder i området men att situationen nu förvärrats. Även om det inte är klarlagt om klimatförändringarna orsakat denna ökning av torrperioder så är det i linje med de framtidsscenario som finns presenterade i t.ex. FN:s klimatrappport från 2021, där Mellanösterns torrperioder förväntas

öka fram till år 2100. Det finns alltså en risk för ökad belastning på jordbruks-systemet och ett tydligt behov av att prioritera klimatanpassning i området.

Grandiosa planer lade grunden för den sårbarhet som finns idag. Torkan i Syrien och dess effekter på samhället är ett tydligt exempel på hur ohållbara jordbruksstrategier och bristande resurshantering ökar sårbarheten inför klimatvariationer och klimatförändringar. Ambitionen att snabbt utveckla ett modernt jordbruk för att visa att den syriska ledningen under Hafez al Assad satsade resurser på landsbygden visade sig vara en långsiktigt ohållbar strategi, som skapade en stor sårbarhet genom bland annat överexploatering av vattenresurser under bara några årtionden. Att sedan byta riktning och ta bort subventioner från landsbygden under 2000-talet förvärrade situationen än mer för landsbygdsbefolkningen.

Jordbruket återhämtar sig efter torka och krig. Trots denna sårbarhet och negativa utveckling både klimatmässigt och politiskt visar markanvändningsdatan att marken i Syrien fortfarande brukas, och att återhämtningen sker på ett till två år efter en svår torka. År 2019 odlades en rekordstor andel av marken som effekt av ett bra nederbördsår. Här finns lärdomar att dra. Varifrån kommer denna förmåga att återhämta sig? Vad händer på lokal nivå när det är torka? Vad händer under ett bra år?

Kunskaperna finns lokalt. I Mellanöstern utvecklades för länge sedan metoder för att hantera torrperioder och för att undvika överanvändning av vatten- och markresurser. I och med att jordbruket mekaniserades glömdes dessa kunskaper bort. Forskning har dock på senare tid visat att dessa gamla metoder fortfarande har en roll att spela som en del av klimatanpassningen. Vi behöver alltså inte uppfinna hjulet på nytt, utan snarare blicka bakåt och låta lokal kunskap vara en del av klimatanpassningsarbetet.

Från klimatkonflikter till klimatsamarbeten. Det här temanumret i *Statsvetenskaplig tidskrift* fokuserar på perioden efter 11/9-attackerna, en period som karaktäriseras av bland annat kriget mot terrorismen, den arabiska våren och kriget mot Islamiska staten. Under samma period har också klimatförändringarna mer och mer börjat definieras som en säkerhetspolitisk fråga. Redan efter kalla krigets slut började miljö- och klimatrelaterade konflikter diskuteras som ett av de nya säkerhetshoten (Swain 2015; Warner & Boas 2019) och sedan dess har antalet forskningspublikationer fokuserade på klimatismigration och klimatkonflikt ökat markant (Piguet 2022; Scartozzi 2021).

I denna kontext är det kanske inte förvånande att kriget i Syrien lyfts fram som en av de första möjliga klimatkonflikterna, där torkan mellan 2007 och

2009 ska ha bidragit till ökad migration och protester. Men vid närmare studier av torkan i Syrien och dess effekter på jordbruket växer en mer komplicerad bild fram, som visar på vikten av klimatanpassning och politiskt långsiktigt tänkande. Att använda Syrien som ett exempel på framtidens klimatkonflikter kan också leda till en värld där klimatanpassning får stå tillbaka för ökade militära utgifter och striktare migrationspolitik. Dessa dystopiska framtidsutsikter kan balanseras med den ofta förbisedda kunskapen om att katastrofer faktiskt kan leda till samarbete mellan människor, organisationer och stater, även när villkoren inte ser så ljusa ut.

Referenser

- Ababsa, Myriam, 2015. "The End of a World Drought and Agrarian Transformation in Northeast Syria (2007–2010)", *Political economy and international relations* 1, s. 199–222.
- Abboud, Samer N., 2015. *Syria: Hot spots in global politics*. Cambridge: Polity.
- Adams, Courtland et al., 2018. "Sampling bias in climate–conflict research", *Nature Climate Change* 8(3), s. 200–203.
- Adams, Helen, 2016 "Why populations persist: mobility, place attachment and climate change", *Population and Environment* 37(4), s. 429–448.
- Adger, W Neil, 2006 "Vulnerability", *Global environmental change* 16 (3), s. 268–281.
- Adger, W Neil, de Campos, Safra & Mortreux, Colette, 2018. "Mobility, displacement and migration, and their interactions with vulnerability and adaptation to environmental risks", *Routledge Handbook of Environmental Displacement and Migration*, s. 29–42.
- Affi, Tamer et al., 2016. "Human mobility in response to rainfall variability: opportunities for migration as a successful adaptation strategy in eight case studies", *Migration and Development* 5(2), s. 254–274.
- Ahmadvand, Mostafa, Karami, Ezatollah & Iman, Mohammad Taghi, 2011. "Modeling the determinants of the social impacts of agricultural development projects", *Environmental Impact Assessment Review* 31(1), s. 8–16.
- Angermayr, Gianna, Dinc, Pinar & Eklund, Lina, 2022. *The Syrian Climate-Migration Conflict Nexus: An Annotated Bibliography*, tillgänglig på <https://www.cmes.lu.se/article/syrian-climate-migration-conflict-nexus>, citerad 2022-10-13.
- Ash, Konstantin & Obradovich, Nick, 2020. "Climatic Stress, Internal Migration, and Syrian Civil War Onset", *Journal of Conflict Resolution* 64 (1) s. 3–31.
- Barghouth, Jamal M & Al-Saed, Rashed MY, 2009. "Sustainability of ancient water supply facilities in Jerusalem", *Sustainability* 1(4), s. 1106–1119.
- Barnaby, Wendy 2009 "Do nations go to war over water?", *Nature* 458 (7236), s. 282–283.
- Beguiría, Santiago, Vicente-Serrano, Sergio M. & Angulo-Martínez, Marta, 2010. "A multiscalar global drought dataset: the SPEIbase: a new gridded product for the analysis of drought variability and impacts", *Bulletin of the American Meteorological Society* 91(10), s. 1351–1356.
- Bernauer, Thomas, Böhmelt, Tobias & Koubi, Vally, 2012. "Environmental changes and violent conflict", *Environmental Research Letters* 7(1), s. 015601.

- Bettini, Giovanni, 2013. "Climate Barbarians at the Gate? A critique of apocalyptic narratives on 'climate refugees'", *Risky natures, natures of risk* 45, s. 63–72.
- Bilgen, Arda, 2018. "The Southeastern Anatolia Project (GAP) revisited: The evolution of GAP over forty years", *New Perspectives on Turkey* 58 s. 125–154.
- Black, Richard & Collyer, Michael, 2014. "Populations 'trapped' at times of crisis", *Forced Migration Review* 45, s. 52–56.
- Buhaug, H. et al., 2014. "One effect to rule them all? A comment on climate and conflict", *Climatic Change* 127(3) s. 391–397.
- Buhaug, Halvard, 2010. "Climate not to blame for African civil wars", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107 (38), s. 16477–16482.
- Burke, MB et al., 2009. "Warming increases the risk of civil war in Africa", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106(49), s. 20670–20674.
- Call, Maia A. et al., 2017. "Disruption, not displacement: Environmental variability and temporary migration in Bangladesh", *Global Environmental Change* 46, s. 157–165.
- Cemgil, Can & Hoffmann, Clemens, 2016. "The 'Rojava revolution' in Syrian Kurdistan: A model of development for the Middle East?", *IDS Bulletin* 47(3), s. 53–76.
- Chaturvedi, Vaibhav et al., 2015. "Climate mitigation policy implications for global irrigation water demand", *Mitigation and Adaptation Strategies for Global Change* 20(3) s. 389–407.
- Cumming, Graeme S & Peterson, Garry D., 2017. "Unifying research on social–ecological resilience and collapse", *Trends in ecology & evolution* 32(9) s. 695–713.
- Daoudy, Marwa, 2020. *The Origins of the Syrian Conflict: Climate Change and Human Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daoudy, Marwa, 2021. "Rethinking the Climate–Conflict Nexus: A Human–Environmental–Climate Security Approach", *Global Environmental Politics* 21(3) s. 4–25.
- De Châtel, Francesca, 2014. "The Role of Drought and Climate Change in the Syrian Uprising: Untangling the Triggers of the Revolution", *Middle Eastern Studies* 50(4) s. 521–535.
- Degerald, Michael, 2016. "Review of "Syria"", *Middle East Policy* 23 (2), s. 164–167.
- Dohrmann, Mark & Hatem, Robert, 2014. "The impact of hydro–politics on the relations of Turkey, Iraq, and Syria", *The Middle East Journal* 68 (4), s. 567–583.
- Döring, Stefan, 2020. "Come rain, or come wells: How access to groundwater affects communal violence", *Political Geography* 76, s. 102073.
- Döring, Stefan, 2022. *Cooperation and Conflict amid Water Scarcity*. Uppsala: Institutionen för freds- och konfliktforskning, ISSN 0566–8808.
- Eklund, Lina & Seaquist, Jonathan, 2015. "Meteorological, agricultural and socioeconomic drought in the Duhok Governorate, Iraqi Kurdistan", *Natural Hazards* 76(1), s. 421–441.
- Eklund, Lina & Thompson, Darcy, 2017. "Differences in resource management affects drought vulnerability across the borders between Iraq, Syria, and Turkey", *Ecology and Society* 22(4).
- Eklund, Lina et al., 2017. "How conflict affects land use: agricultural activity in areas seized by the Islamic State", *Environmental Research Letters* 12(5), s. 054004.
- Eklund, Lina, 2018. "The problem with Climate Data in the Middle East", *Population and Environment in the Middle East*, tillgänglig på <https://popenvmiddleeast.wordpress.com/2018/01/08/the-problem-with-climate-data-in-the-middle-east/>, citerad 2022-10-13.

- Eklund, Lina, Brandt, Martin & Prishchepov, Alexander V., 2020. "Land use/land cover in Iraq and Syria, 2000-2016" (Version 1) [Data set]. Zenodo. Tillgänglig på <https://doi.org/10.5281/zenodo.4224926>, citerad 2022-10-13.
- Eklund, Lina, Abdi, Abdulhakim & Dinç, Pınar, 2021. "On the Geopolitics of Fire, Conflict and Land in the Kurdistan Region of Iraq", *Remote Sensing* 13(8).
- Eklund, Lina et al., 2022. "Societal drought vulnerability and the Syrian climate-conflict nexus are better explained by agriculture than meteorology", *Nature Communications Earth and Environment* 3(1), s. 1-9.
- Feitelson, Eran & Tubi, Amit, 2017. "A main driver or an intermediate variable? Climate change, water and security in the Middle East", *Global Environmental Change* 44, s. 39-48.
- Fröhlich, Christiane J, 2016. "Climate migrants as protestors? Dispelling misconceptions about global environmental change in pre-revolutionary Syria", *Contemporary Levant* 1(1), s. 38-50.
- Funk, Chris et al., 2015. "The climate hazards infrared precipitation with stations—a new environmental record for monitoring extremes", *Scientific Data* 2(1), s. 150066.
- Füssel, Hans-Martin & Klein, Richard JT, 2006 "Climate Change Vulnerability Assessments: An Evolution of Conceptual Thinking", *Climatic Change* 75(3), s. 301-329.
- Ghattas, Kim, 2023 "The Syrian earthquake is not a free pass for Assad", *Financial Times*, tillgänglig på <https://www.ft.com/content/b1966250-538b-4cco-b4d3-b61638d3da58>, citerad 2023-03-30.
- Ghahari, Gholamreza, Hashemi, Hossein & Berndtsson, Ronny, 2014. "Spate irrigation of barley through floodwater harvesting in the Gareh-bygone plain, Iran", *Irrigation and Drainage* 63(5), s. 599-611.
- Hashemi, Hossein, 2015. "Climate change and the future of water management in Iran", *Middle East Critique* 24(3), s.307-323.
- Hashemi, Hossein, Berndtsson, Ronny & Persson, Magnus, 2013. "Floodwater harvesting for artificial recharge and spate irrigation in arid area", *J. Water Manag. Res* 69, s. 93-100.
- Hendrix, Cullen S., 2018. "Searching for climate-conflict links", *Nature Climate Change* 8(3), s. 190-191.
- Hoffmann, Clemens, 2018. "Environmental determinism as Orientalism: The geopolitical ecology of crisis in the Middle East", *Journal of Historical Sociology* 31(1), s. 94-104.
- IPCC, 2021. *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*, tillgänglig på <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-i/>, citerad 2022-08-15.
- Jalabi, Raya, 2023. "Syrians left to fend for themselves as earthquake relief fails to materialise", *Financial Times*, tillgänglig på <https://www.ft.com/content/4ee695f6-15ee-4670-8f9f-a3a911705c06>, citerad 2023-03-30.
- Jha, Chandan Kumar et al., 2018 "Migration as adaptation strategy to cope with climate change: A study of farmers' migration in rural India", *International Journal of Climate Change Strategies and Management* 10(1), s. 121-141.
- Karnieli, Arnon et al., 2019. "Was Drought Really the Trigger Behind the Syrian Civil War in 2011?", *Water* 11(8).
- Kelley, Colin P. et al., 2015. "Climate change in the Fertile Crescent and implications of the recent Syrian drought", *Proceedings of the National Academy of Sciences* 112 (11), s. 3241-3246.

- Kelman, Ilan, 2012. *Disaster diplomacy: how disasters affect peace and conflict*. Oxon: Routledge.
- Landis, Joshua, 2012. "The Syrian uprising of 2011: Why the Asad regime is likely to survive to 2013", *Middle East Policy* 19(1), s. 72–84.
- Lesk, Corey, Rowhani, Pedram & Ramankutty, Navin, 2016. "Influence of extreme weather disasters on global crop production", *Nature* 529 (7584), s. 84–87.
- Lightfoot, Dale, 2009. "Survey of infiltration Karez in Northern Iraq: history and current status of underground aqueducts". *A report prepared for UNESCO by Department of Geography, Oklahoma State University*, tillgänglig på: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pfo000185057>, citerad 2022-10-13.
- Linke, AM et al., 2018. "The consequences of relocating in response to drought: human mobility and conflict in contemporary Kenya", *Environmental Research Letters* 13(9), s. 094014.
- Lucas, Scott, 2016. "A Beginner's Guide to Syria's Civil War", *Political Insight* 7(1), s. 12–15.
- Lund, Aron, 2014. *Syrien brinner: hur revolutionen mot Assad blev ett inbördeskrig*. Stockholm: Silc förlag.
- Mach, Katharine J. et al., 2019. "Climate as a risk factor for armed conflict", *Nature* 571(7764), s. 193–197.
- Memon, Junaid Alam et al., 2017. "Rehabilitating traditional irrigation systems: assessing popular support for Karez rehabilitation in Balochistan, Pakistan", *Human Ecology* 45, s. 265–275.
- Mohr, Berit, 2021. "Using remote sensing and land abandonment as a proxy for long-term human out-migration. A Case Study: Al-Hassakeh Governorate, Syria". Master Thesis in Geographical Information Science.
- Moosa, Hannah, 2018. "Environmental peacebuilding in Iraq: Restoring the Iraqi Marshes and the ancient kahrez systems in the northern governorates", s. 188–209 i Swain, Ashok & Öjendal, Joakim (red.), *Routledge Handbook of Environmental Conflict and Peacebuilding*. Abingdon: Routledge.
- Mueller, Valerie et al., 2020. "Temporary migration and climate variation in eastern Africa", *World Development* 126, s. 104704.
- Nawrotzki, Raphael J & Bakhtsiyarava, Maryia, 2017. "International Climate Migration: Evidence for the Climate Inhibitor Mechanism and the Agricultural Pathway", *Population, Space and Place* 23(4).
- Obama, Barack, 2009. "Remarks by the President at the Acceptance of the Nobel Peace Prize", tillgänglig på <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/remarks-president-acceptance-nobel-peace-prize>, citerad 2022-10-13.
- Obama, Barack, 2015. "Remarks by the president at the United States coast guard academy commencement", *United States Coast Guard Academy*, tillgänglig på <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/05/20/remarks-president-united-states-coast-guard-academy-commencement>, citerad 2022-10-13.
- Obokata, Reiko, Veronis, Luisa & McLeman, Robert, 2014. "Empirical research on international environmental migration: a systematic review", *Population and Environment* 36(1), s. 111–135.
- Olsson, Lennart, 2017. "Climate migration and conflicts: A self-fulfilling prophecy?", s. 116–128 i Manou, Dimitra et al. (red.), *Climate Change, Migration and Human Rights*. Abingdon: Routledge.
- Pandey, Deep Narayan, Gupta, Anil K. & Anderson, David M., 2003. "Rainwater harvesting as an adaptation to climate change", *Current science*, s. 46–59.

- Piccardi, Eleonora Gea & Barca, Stefania, 2022. "Jin-jiyān-azādī. Matrictic culture and Democratic Confederalism in Rojava", *Sustainability Science* 17(4), s. 1273–1285.
- Piguet, Etienne, 2022. "Linking climate change, environmental degradation, and migration: An update after 10 years", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 13(1), s. 746.
- Pimbert, Michel P, 2021. "Regenerating Kurdish Ecologies through Food Sovereignty, Agroecology, and Economies of Care", s. 115–132 i Hunt, Stephen (red.), *Ecological Solidarity in the Kurdish Freedom Movement. Thought, Practice, Challenges, and Opportunities*. London: Lexington Books.
- Pörtner, Hans O. et al., 2022. "Climate change 2022: impacts, adaptation and vulnerability", tillgänglig på <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-working-group-ii/>, citerad 2022-10-13.
- Rabo, Annika, 2019. "Water, land and politics in the Raqqa province. A contemporary case study", *Levant* 51(2), s. 219–232.
- Ray, Deepak K. et al., 2019. "Climate change has likely already affected global food production", *PloS one* 14(5), s. 0217148.
- Sahour, Hossein, Vazifedan, Mehdi & Alshehri, Fahad, 2020. "Aridity trends in the Middle East and adjacent areas", *Theoretical and Applied Climatology* 142(3), s. 1039–1054.
- Scartozzi, Cesare M., 2021. "Reframing Climate-Induced Socio-Environmental Conflicts: A Systematic Review", *International Studies Review* 23(3), s. 696–725.
- Selby, Jan et al., 2017. "Climate change and the Syrian civil war revisited", *Political Geography* 60, s. 232–244.
- Selby, Jan, 2018. "Climate change and the Syrian civil war, Part II: The Jazira's agrarian crisis", *Geoforum*.
- Selby, Jan, 2020. "On Blaming Climate Change for the Syrian Civil War", *Middle East Report Online* 296.
- Siebert, Stefan et al., 2017. "Heat stress is overestimated in climate impact studies for irrigated agriculture", *Environmental Research Letters* 12(5), s. 054023.
- Singh, Chandni & Basu, Ritwika, 2020. "Moving in and out of vulnerability: Interrogating migration as an adaptation strategy along a rural–urban continuum in India", *The Geographical Journal* 186(1), s. 87–102.
- Smit, Barry & Pilifosova, Olga, 2003. "From adaptation to adaptive capacity and vulnerability reduction" in 2003 *Climate change, adaptive capacity and development*, World Scientific, s. 9–28.
- Solh, Mahmoud, 2010. "Tackling the drought in Syria", *Nature Middle East*, 2010-09-27, tillgänglig på <https://www.natureasia.com/en/nmiddleeast/article/10.1038/nmiddleeast.2010.206>, citerad 2022-10-13.
- Swain, Ashok, 2015. "Climate Change: Threat to National Security", s. 577–581 i Dubnick, Melvin J. & Bearfield, Domonic A. (red.), 2015, *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy*. New York/Oxon: Routledge.
- Thiede, Brian, Gray, Clark & Mueller, Valerie, 2016. "Climate variability and inter-provincial migration in South America, 1970–2011", *Global Environmental Change* 41, s. 228–240.
- Trombetta, Maria Julia, 2008. "Environmental security and climate change: analysing the discourse", *Cambridge Review of International Affairs* 21(4), s. 585–602.
- Turner, Sean WD et al., 2019. "A pathway of global food supply adaptation in a world with increasingly constrained groundwater", *Science of the total environment* 673, s. 165–176.

- Veronis, Luisa et al., 2018. "Environmental change and international migration: a review", s. 42–70 i McLeman, Robert & Gemenne, François (red.), *Routledge Handbook of Environmental Displacement and Migration*. London: Routledge.
- Warner, Jeroen & Boas, Ingrid, 2019. "Securitization of Climate Change: How Invoking Global Dangers for Instrumental Ends Can Backfire", *Environment and Planning C: Politics and Space* 37(8), s. 1471–1488.
- Werrell, Caitlin E, Femia, Francesco & Sternberg, Troy, 2015. "Did We See It Coming?: State Fragility, Climate Vulnerability, and the Uprisings in Syria and Egypt", *SAIS Review of International Affairs* 35(1), s. 29–46.
- Wessels, Joshka, 2008a. *To cooperate or not to cooperate...?: collective action for rehabilitation of traditional water tunnel systems (qanats) in Syria*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wessels, Joshka, 2008b "Assessment of three collective renovations of traditional Qanat systems in Syria", s. 11–20 i Adeel, Zafar, Schuster, Brigitte & Bigas, Harriet (red.), *What Makes Traditional Technologies Tick? A Review of Traditional Approaches for Water Management in Drylands*.
- Wessels, Joshka, 2011. "Groundwater and Qanats in Syria: leadership, ownership, and abandonment", s. 149–162 i *Water, Cultural Diversity, and Global Environmental Change*. Springer.
- Wessels, Joshka, & Hoogeveen, RJA, 2002. "Renovation of qanats in Syria in Proceeding of a joint UNV-UNESCO-ICARDA", International Workshop on Sustainable Management of Marginal Drylands: Application of Indigenous Knowledge for Coastal Drylands, Alexandria, Egypt, 21–25 September 2002.
- Wilhite, Donald A. & Glantz, Michael H., 1985. "Understanding: the drought phenomenon: the role of definitions", *Water international* 10(3), s. 111–120.
- Wisner, Ben et al., 2014. *At risk: natural hazards, people's vulnerability and disasters*. London: Routledge.
- Wolf, Aaron T., 1998. "Conflict and cooperation along international waterways", *Water Policy* 1(2), s. 251–265.
- Zickgraf, Caroline, 2018. "Immobility", s. 71–84 i McLeman, Robert & Gemenne, François (red.), *Routledge Handbook of Environmental Displacement and Migration* London: Routledge.

Politisk polarisering – Israel 20 år efter den andra intifadan

Isabell Schierenbeck

Political polarization – Israel 20 years after the second intifada

Since the “War on Terror” the world has become increasingly polarized and we have witnessed a democratic backlash. The polarization is not only affecting international relations but also internal politics. A first glance at Israeli politics proposes that the country is deeply – and increasingly – divided. The paper departs from the polarization literature and asks if political polarization has increased and if so in what way. The paper examines three issue areas: the two-state solution, the democratic institutions, and the formation of governments. The findings suggest that Israel is a deeply divided society, but that recent polarization trends in Israeli politics best is described as a pro- and anti-Benjamin Netanyahu split. Instead, the Israeli political landscape consists of a growing political middle lane and an increasingly right-wing electorate. In addition, Israeli Palestinians, as well as ultraorthodox Jews, have a new role to play in future Israeli politics.

Introduktion – ökad polarisering globalt

Sedan lanseringen av ”kriget mot terrorismen” har världen blivit alltmer polariserad samtidigt som demokratin är på tillbakagång globalt. Den ökade polariseringen kännetecknar inte enbart den internationella politiska arenan utan även inrikespolitiken i både auktoritära såväl som demokratiska stater. Polariseringen har lett till en nedmontering av demokratiska institutioner och en inskränkning av liberala fri- och rättigheter, till exempel i form av ett politiserat rättsväsende, statskontrollerat medielandskap och en ökad utsatthet för olikänkade och minoriteter. Både Freedom House och V-Dem-institutets senaste rapporter pekar på att polariseringen är en global trend och utgör en av vår tids största demokratiska utmaningar (Freedom House 2022; V-Dem Institute 2022).

En snabb blick på Israel ger vid handen att Israel förefaller vara djupt splittrat. President Reuven Rivlin höll 2015 ett uppmärksammat tal – ”Talet

om de fyra stammarna” – där han menade att Israel består av fyra ”stammar”; sekulära judar, religiösa sionister, ultraortodoxa judar och araber. I talet betonade han vikten av att samtliga fyra grupper blir en integrerad del av det israeliska samhället (Rivlin 2015). Fem år senare i sitt tal till Knesset i oktober 2020 konstaterade Rivlin att ”jag aldrig kunde föreställa mig med vilken kraft splittringen skulle slå till mot oss --- Sluta! Snälla sluta! Detta är inte vägen framåt” (Rivlin 2020).

De senaste årtiondenas olika kriser och protester, till exempel Rothschild-protesterna för social rättvisa som 2011 lamslog de centrala delarna av Tel Aviv och upploppen mellan judar och israeliska palestinier i ”mixade” samhällen runt om i Israel i maj 2021, samt den hätska diskussionen kring antagandet av Nationalstatslagen 2018, lyfts fram i debatten som exempel på det alltmer oförsonliga samtalsklimatet mellan olika grupper i det israeliska samhället. Därtill kommer de senaste årens många val – fem val på fyra år (2019–2022) – den omfattande korrupsionsrättegången mot den tidigare premiärministern Benjamin (Bibi) Netanyahu som styrte landet 12 av de senaste 20 åren och sedan början av 2023 de landsomfattande protesterna mot den nyutträdde högerextrema regeringen och dess många reformförslag.¹ Men bilden är mer komplicerad än så.

Den ökade polariseringen förknippas av många med Netanyahus ledarskap men frågan är om det inte är att göra det för lätt för sig. Det israeliska politiska systemet uppmuntrar till pluralism och det politiska tilltalet är direkt och tidvis hätskt (Arian 1998; Shafir 2002). Jag menar att ser vi bortom antipatin mellan anhängare och motståndare till Benjamin Netanyahu kan vi snarare skönja en tendens till en ökad mittfåra i israelisk politik och att tidigare marginaliserade grupper och partier deltar i samhället och politiken i större utsträckning än tidigare.

Artikeln är disponerad enligt följande. Först preciseras några av de begrepp från polariseringslitteraturen som jag tar avstamp i. Sedan ges en kort bakgrund till israelisk politik och hur den sett ut historiskt fram till idag. Därefter analyserar jag tre områden av särskild vikt för vår förståelse av den israeliska demokratins utveckling under de senaste 20 åren: Israel-Palestina-konflikten, spelet om det demokratiska institutionerna och regeringsbildandet.² Slutligen blickar jag framåt utan att sia om framtiden (vilket har visat sig förödande vad gäller israelisk politik) utan pekar istället på olika möjliga utfall.

1 De senaste valen har ägt rum 9 april 2019, 17 september 2019, 2 mars 2020, 23 mars 2021 och 1 november 2022. Netanyahu satt som premiärminister 1996–1999 samt 2009–2021.

2 Ledande demokratiinstitut som Freedom House och V-Dem definierar Israel som en demokrati. Samtidigt har båda instituten sänkt Israels demokratiindex under de senaste årtiondena.

Vad avses med polarisering?

Påståendet att vi lever i en alltmer polariserad värld är återkommande. Till grund för påståendet ligger ofta inträdet av en kulturell värderingsdimension i politiken, den inom svensk politik så kallade GAL-TAN skalan, vid sidan av vänster-högerdimensionen (Norris & Inglehart 2019). Med politisk polarisering avses ett ”tillstånd eller en process som innebär eller medför stor eller växande divergens mellan aktörer” (Oscarsson et al 2021: 20). De demokratiska huvudaktörer som avses är partier, kandidater, parlamentsledamöter, medborgare och medier. I följande artikel ligger fokus på partier och medborgare.

Forskningen skiljer på olika typer av politisk polarisering. För det första kan polarisering definieras som ökad extremism. Det innebär att aktörerna i mitten blir färre och tappar inflytande. Samtidigt som detta sker blir aktörerna i utkanten fler eller när större inflytande. I förlängningen medför detta att mer extrema ståndpunkter blir mer utbredda på bekostnad av mer moderata åsikter. För det andra kan polarisering innebära att partiernas inbördes avstånd ökar. Det innebär att politiska aktörer rör sig längre bort från varandra och visar på större ideologiska skillnader än tidigare. För det tredje kan polarisering definieras som att aktörernas politiska ståndpunkter i större utsträckning än tidigare sorteras längst sociokulturella skiljelinjer. Det kan till exempel handla om egenskaper som kön, etnicitet, religion och utbildningsnivå. Social sortering kan i sin tur leda till något som forskarna kallar ”tribalisering” (Oscarsson et al 2021: 24). Just den tredje formen av politisk polarisering, där det sker en social sortering, riskerar att spilla över till den fjärde formen av polarisering, så kallad känslomässig eller affektiv polarisering.

Affektiv polarisering innebär att en stark gruppidentiteten skapar positiva känslor för den egna gruppen och negativa känslor för andra grupper och deras anhängare (Harteveld 2021). Renström et al (2020) definierar affektiv polarisering som ”förutfattade, negativa åsikter om andra partier eller deras anhängare, utan att dessa åsikter nödvändigtvis är starkt relaterade till aktörerna ideologiska ställningstagande” (Renström et al 2020: 427). Affektiv polarisering handlar således om tonläge och känslor och graden av fientlighet mellan grupper av partianhängare i ett samhälle.

En viktig fråga att ta hänsyn till är partiernas storlek samt förekomsten av flera olika dimensioner eller skiljelinjer inom politiken när man diskuterar polarisering.³ Flerpartisystem förväntas vara mer ideologiskt polariserade, med större avstånd mellan partier, än tvåpartisystem (Oscarsson et al 2021: 20). Ett polariserat partisystem med stor ideologisk spridning försvårar ofta regeringsbildandet på grund av omfattande och tidskrävande förhandlingar mellan

3 Jag använder dimension och skiljelinje omväxlande i texten. För att kunna tala om en skiljelinje måste det finnas en intressekonflikt att politisera, intresseorganisationer eller partier som politiserar intressekonflikten och att medborgare utvecklar meningsfulla och stabila positioner längst skiljelinjen.

partierna. Regeringarna som bildas tenderar att vara svaga koalitionsregeringar, minoritetsregeringar eller regeringar med stödpartier utanför regeringen. Ett fragmenterat partisystem leder därmed också oftare till regeringskriser och nyval eller till att regeringarna omförhandlas under mandatperioden (Oscarsson et al 2021).

POLARISERING OCH DEMOKRATI

Pluralism är en förutsättning för demokrati. Demokratin kräver att det förekommer flera politiska alternativ och att alternativen skiljer sig från varandra på ett meningsfullt sätt (Thomassen 2020). En viss grad av politisk polarisering är således bra för demokratin (Oscarsson et al 2021: 170). Det är däremot problematiskt om grupptillhörighet och partival närmar sig varandra, det vill säga om det sker en social sortering enligt resonemanget ovan (Lipset 1960; Sartori 2005). En alltför kraftig polarisering kan leda till politiska låsningar och kriser och på sikt även hota demokratins existens. De olika politiska åsikterna reduceras då till dikotomier, ett vi och dom. V-Dem (2022) talar i detta fall om ”toksisk polarisering”, att likställa med tribalisering, det vill säga att en hög och utbredd polarisering genomsyrar samhället, förgiftar samtalstonen, och påverkar sociala relationer långt utanför den politiska sfären.

När polariseringen utvecklas i denna riktning finns den en risk för en nermontering av de demokratiska institutionerna (V-Dem Institute 2022: 32-33).

I samhällen där politisk polarisering i form av tribalisering är stor finns en risk att väljarna kompromissar bort de demokratiska principerna för politiska särintressen på gruppnivå. Milan W. Svolic's forskning pekar på att i majoriteten av de stater där det skett en demokratisk tillbakagång mellan åren 1973–2018 har detta inträffat genom regeringsövertagande och inte militärkupper (Svolic 2019).⁴ Nedmonteringen av de demokratiska institutionerna skedde således med väljarnas stöd. Studien visar vidare att auktoritära ledare, som till exempel Ungerns Orbán och Turkiets Erdoğan, erhållit fortsatt starkt väljarstöd även efter att de illiberala åtgärderna införts.

Väljarna har dessutom tillräcklig kunskap och kan förstå och förutse konsekvenserna av den förda politiken. Svolic menar att det som är avgörande för utvecklingen är den sociala sorteringen i länderna och att gruppintressena väger tyngre än de demokratiska grundprinciperna. Mycket tyder på att den växande sortering är elitdriven (Oscarsson et al 2021). Ledarna, den politiska eliten, använder sig av splittringen i samhället och övertygar sina anhängare att välja gruppintressena före demokratin. Det är därför av stor vikt att opinionsbildare och politiska företrädare tar ansvar för hur de väljer att beskriva konfliktlinjer och politiska motståndare. En särskild fara för demokratin är när polariseringen leder till strider om den representativa demokratin och dess

4 Den allra största andelen av dessa skedde efter kalla krigets slut.

spelregler. Det sker när politiska aktörer väljer att politisera frågor som val-procedurer och valresultat, domstolars oberoende och stödet till public service.

Polarisering i Israel – Hur ser trenden ut?

Den 29 december 2022 tillträdde Israels trettiosjunde regering sedan statens etablerande 1948. De israeliska regeringarna har fram till idag i genomsnitt styrt i 2,4 år (Kenig 2022). Det innebär att Israel, förutom Italien, är en av de demokratier i världen med mest kortlivade regeringar. En anledning till detta är de många politiska skiljelinjerna men även ett partisystem som historiskt har premierat små partier. I det israeliska fallet är vänster-högerdimensionen enbart en av flera skiljelinjer. Här återfinns den mellan religiösa och sekulariserade judar, en judisk etniskt (avtagande) skiljelinje mellan mizraher och ashkenazer och den mellan judar och Israels palestinska medborgare. Bland de israeliska palestinierna återfinns vidare konfliktlinjer som tar sig uttryck i islamistiska, nationalistiska och mer moderata och kommunistiska ståndpunkter och partier (Kimmerling 2001; Schierenbeck 2006, 2020).⁵ Landet utgör vidare en enda valkrets och har gått från att ha en partispärr på 0,5% till 3,25% (från 2014). I Israel ställer vanligtvis ett 30-tal partier upp i valen, 10–15 partier tar plats i Knesset och 5–6 partier bildar en koalitionsregering.

Ovanstående beskrivning pekar på att Israel är ett splittrat land, både samhälleligt och politiskt. Som jag inledningsvis pekar på finns det anledning att fördjupa analysen för att nyansera bilden och sätta dagens politiska utveckling i en mer historisk kontext. Innan jag gör det behöver vi ta två olika samtida perspektiv – eller berättelser – på den politiska utvecklingen i Israel i beaktande. Den ena berättelsen menar att det israeliska samhället är alltmer polariserat och att den israeliska demokratin är hotad, medan den andra menar att dagens Israel snarare är mindre polariserat än tidigare eller åtminstone kan man inte tala om någon dramatisk ökning.

Vi börjar med den första berättelsen – den om Israel som ett alltmer polariserat samhälle. Till intäkt för denna uppfattning lyfter forskare, politiker och debattörer fram de kortvariga regeringarna, inte minst de senaste fyra åren av politisk turbulens med fem val på kort tid, samt upploppen och konfrontationerna mellan judiska och palestinska medborgare i de så kallade ”mixade” städerna i maj 2021. Två grupper som historiskt sticker ut är de israeliska palestinierna⁶

5 Ashkenaz är en jude som historiskt är av väst- eller östeuropeiskt ursprung medan mizrah är en jude som historiskt har sitt ursprung i Nordafrika och Mellanöstern.

6 ”Israeliska palestinier” avser de palestinier, druser och beduiner som har israeliskt medborgarskap, närmare 20 procent av befolkningen. ”Arabiska partier” avser de partier som de israeliska palestinierna företrädesvis röstar på. Jag väljer att tala om arabiska partier då det är så partierna benämns, även på hebreiska och arabiska, i Israel.

och de ultraortodoxa judarna. Forskningen talar om parallella samhällen med en befolkning som enbart i begränsad utsträckning deltar i det israeliska samhället, till exempel vad gäller arbetsmarknad och militärtjänstgöring där deltagandet är betydligt mycket lägre i de båda grupperna i jämförelse med den övriga befolkningen (Cahaner & Malach 2021).

Marginaliseringen blev även tydlig under Covid-19 pandemin där båda grupperna hade högre dödstal och smittspridning än övriga befolkningsgrupper i Israel.⁷ Valdeltagandet är lågt för de palestinska israelerna i jämförelse med den övriga befolkningen och den ultraortodoxa väljargruppen röstar i hög utsträckning på det parti som respektive grupps rabbin uppmanar dem till. De israeliska arabiska partierna har vidare stått utanför samtliga regeringar då de historiskt betraktats som "femte kolonnare" av det judiska majoritetssamhället och dess partier. Detta ändrades 2021 då det islamistiska partiet Raam tog plats i koalitionsregeringen som det första arabiska partiet någonsin. Det ledde till omfattande kritik från den israeliska högeroppositionen och övriga arabiska partier i det israeliska partilandskapet.

Under de senaste valen talas det inom denna berättelse om "Bibi-tribalism" (Keinon 2021) i betydelsen att de senaste valen i mångt och mycket handlat om huruvida Benjamin Netanyahu ska sitta kvar vid makten eller inte och att väljarkåren och partierna har positionerat sig i två stora block utifrån uppfattningen i just den frågan. Frågan om att vara pro- eller anti-Netanyahu i Israel under åren 2019–2022 är därmed ett exempel på hur affektiv polarisering kan ta sig uttryck. Polariseringen utmynnade i dagliga demonstrationer och fysiska konfrontationer mellan de två grupperna på Paristorget strax intill premiärministerbostaden i Jerusalem.

Konfrontationerna utmärktes av en hög grad av oförsonlighet där de olika grupperna uttryckte sin avsky för varandra. Situationen upphörde inte förrän Netanyahu förlorade valet och en ny bred koalitionsregering tillträdde i juni 2021. Regeringen förde samman åtta olika politiska partier med i grunden väsensskilda idépolitiska program med stöd hos vitt skilda väljargrupper. De samregerade genom att "parkera" de frågor som historiskt delade dem och fokuserade i stället på att ta beslut och bedriva politik i en rad sakfrågor som de kunde "tolerera" och samarbeta kring. En anledning till regeringskoalitionen var naturligtvis att partierna stod enade i sitt avståndstagande till Benjamin Netanyahu och att de under alla omständigheter ville hålla honom utanför regeringen.

En annan anledning är att Israel-Palestinakonflikten och frågan om en framtida palestinsk stat är i det närmaste borta från den politiska agendan samtidigt som israelisk politik och den israeliska väljarkåren har rört sig högerut.

7 I fallet med de ultraortodoxa judarna blev det även en diskussion om att de i begränsad utsträckning följde rekommendationerna och kraven på till exempel nedstängning av skolor och vaccinationer.

Men om det inte är en ökad polarisering vi har sett i Israel under senare år – hur ska vi då förstå de återkommande valen, långvariga regeringsförhandlingarna och tribaliseringen? Det leder oss över till motberättelsen.

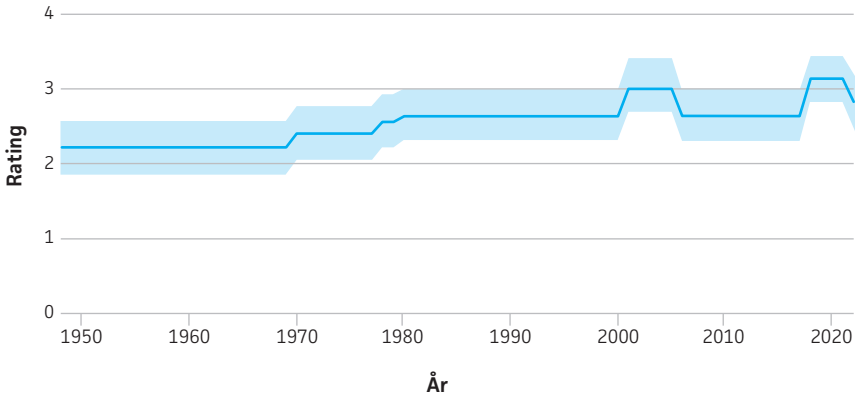
Den alternativa berättelsen menar i stället att polariseringen i Israel inte har ökat nämnvärt. Den lyfter fram den senaste koalitionsregeringen som ett belägg för att partier från vitt skilda ideologiska bakgrunder faktiskt samarbetar. De ökade motsättningar vi bevittnar idag handlar i stället om Benjamin Netanyahu och att han har lyckats utnyttja och väcka liv i skiljelinjer som annars inte skulle vara lika framträdande. Den affektiva polariseringen kan således främst förklaras med Benjamin Netanyahus år vid makten – den är elit- och persondriven. Den dag Netanyahu lämnar politiken kommer det israeliska samhället och politiken att återgå till ”normala” åsiktsskillnader och samtalsklimatet kommer att modereras. Dessutom pekar detta perspektiv på att det snarare har skett en avtagande polarisering inom och mellan vissa grupper i det israeliska samhället och politiken. Ett exempel är motsättningen mellan ashkenazer och mizraher som manifesterades på 1970-talet i samband med att högerkandidaten Menachem Begin och Herut (sedermera Likud) vann valet 1977.

Begin mobiliserade mizraher som upplevde sig som andra klassens medborgare på grund av en ashkenazisk elit, de så kallade arbetarsionisterna, som alltsedan statens etablerande (och även före det) kontrollerade ledande samhällseliga institutioner (Sprinzak 1999; Sternhell 1998). Samtidig visar studier på att skiljelinjen mellan ashkenazer och mizraher har minskat. Ashkenazer och mizraher skämtar idag om att ”gifta sig ut” (i kontrast till ”ingifte”) och den etniska judiska skiljelinjen förklarar allt mindre av israeliskt röstande och politisk affiliering (Collins 2021). Men också motsättningarna mellan judar och israeliska palestinier, vänster och höger, samt sekulära och religiösa judar kan i viss mån sägas ha minskat, något vi får anledning att återkomma till längre fram i artikeln. Vidare betonar detta perspektiv vikten av att blicka tillbaka för att minnas konfrontationer och höjt tonläge i israelisk politik historiskt, inte minst i samband med mordet på premiärminister Yitzhak Rabin i november 1995.

Så är det då enbart en Bibi-effekt vi ser eller är Israel ett samhälle med tilltagande politisk polarisering sedan millennieskiftet? Vad är nytt och vad är bestående? V-Dem-institutets data visar att den politiska polariseringen i Israel pendlar mellan värdena 2,6 och 3,1 åren 2000–2021. Det kan jämföras med USA som ligger på mellan 1,9 och 3,6 och Sverige på 0,4–1 under samma tidsperiod. Om man studerar utvecklingen över tid i Israel ser man en begränsad uppgång sedan 1970-talet. Polarisationen hänger sannolikt ihop med högerpartiet Likuds valframgång och det faktum att arbetarpartiets hegemoni inom israelisk politik bröts. Sedan millennieskiftet kan två toppar noteras, mellan 2001–2005 och 2017–2021. I de båda intervallerna har ökningen varit 0,4 respektive

0,5 enheter. Ökningen är liten och inte statistiskt säkerställd. 2022 ser vi en nedgång som sannolikt hänger samman med den breda koalitionsregering som tillträdde i juni 2021.⁸

Figur 1. Politisk polarisering i Israel 1948–2022 (V-Dem data 2023)

Kommentar: 0: Inte alls; 1: I huvudsak inte; 2: Något; 3: Ja, i viss utsträckning; 4: Ja, i stor utsträckning.

Frågan är hur vi ska tolka resultaten och vad de står för i det israeliska fallet? För att nå ökad klarhet behöver vi analysera de mer tongivande frågorna i det israeliska samhället och politiken. Jag kommer därför att ägna resterande del av artikeln till att granska tvåstatslösningen, de demokratiska institutionerna och regeringsbildandet.

Den andra intifadan och tvåstatslösningen

Avi Shavit noterar att israelisk politik kommit att handla allt mindre om Israel-Palestinakonflikten och alltmer om andra frågor (Shavit 2013). Faktum är att de senaste fem israeliska valen i mycket liten utsträckning handlat om Israel-Palestinafrågan. Detta gäller även den politiska agendan för det israelisk arabiska partiet Raam, som så småningom hamnade i koalitionsregeringen. I sitt tal efter valet 2021 nämnde partiledaren Mansour Abbas överhuvudtaget inte palestinierna på de ockuperade områdena utan fokuserade helt på de israeliska palestiniernas situation som medborgare i Israel. Även i de omfattande protesterna mot den nya regeringens reformförslag som tog fart under början av 2023 lyser frågan om de ockuperade områdena i stor utsträckning med sin närvaro.

Det är mer än 25 år sedan Osloavtalen och de förhandlingar som kom att bli den närmaste realiseringen av en tvåstatslösning (Aggestam 1999; Meital 2006).

⁸ Författaren har diskuterat datan med dataanalytiker Yuko Sato på V-Dem som arbetar med politisk polarisering.

Efter den andra intifadan 2000 påbörjade samlingsregeringen mellan Likud och Arbetarpartiet den politik som bygger på ett unilateralt tillbakadragande, det vill säga att Israel helt på egen hand definierar vad som bör göras och hur det ska göras utan att invänta förhandlingar med den palestinska motparten. Strax därefter började barriären/muren byggas, till en början längst med ”den gröna linjen” och därefter även på palestinsk mark på Västbanken för att bygga in de större judiska bosättningarna och säkerställa sammanhängande israelisk mark. År 2005 ägde det israeliska tillbakadragandet från Gaza rum och några år senare splittringen mellan Hamas och PLO. Syrienkriget och Abrahamavtalen 2020/21 mellan Israel och fyra arabstater – Bahrain, Förenade Arabemiraten, Marocko och Sudan – innebar vidare att det geopolitiska läget i regionen förändrades i grunden (Aggestam & Schierenbeck 2021).

Allt fler bedömare ifrågasätter huruvida tvåstatslösningen fortfarande är relevant, något som återspeglas i israelernas inställning till konflikten. Enligt Peace Index i juli 2021 trodde endast 22 procent av israelerna att framtida förhandlingar mellan parterna skulle kunna resultera i fredsavtal (Scheindlin 2022).

Det finns två tendenser som är relevanta att lyfta fram avseende ovanstående utveckling. För det första att den israeliska väljarkåren har rört sig högerut. För det andra att de två väljargrupperna till vänster och höger har närmast sig varandra i synen på Israel-Palestinakonflikten. Låt oss börja med förflyttningen högerut.

FÖRFLYTTNING HÖGERUT

Israelisk politik har i mångt och mycket handlat om Israel-Palestinakonflikten och de lösningar man ser på konflikten. Medan vänstern historiskt har varit en förespråkare för fredsförhandlingar och principen ”land mot fred” har högern stått för en hållning som snarare handlar om att bevara landområden under israelisk kontroll och en minimal (om någon) palestinsk framtida stat.

Det israeliska Arbetarpartiet styrde landet fram till slutet av 1970-talet då högerpartiet Herut (senare Likud) under ledning av Menachem Begin tog makten med stöd av marginaliserade mizraher. Således kom högern i Israel att representera den socioekonomiska svagare delen av den judiska befolkningen, medan vänstern representerade den utbildade och socioekonomiskt starkare delen.

Oktoberkriget 1973 skakade det israeliska samhället i grunden och innebar stora förluster för den israeliska sidan. Kriget resulterade i att ett antal högerextrema partier etablerades, till exempel Tehiya och Tzomet och även det rasistiska partiet Kach (förbjöds 1994) under ledning av Meir Kahane, som förespråkade en förflyttning (”transfer”) av samtliga palestinier från israeliska territorier till omkringliggande arabstater (Halevi 2013). Antalet partier till höger om Likud har därefter ökat ytterligare. Naftali Bennet och Ayelet Shaked's högerpartier eller partiallianser, Beit Hayehudit (”Judiskt hem”) och Yamina (”Höger”), har

visat sig särskilt framgångsrika.⁹ Vidare har den ökade religiössonistiska väljarbasen resulterat i att ett antal partier med nära koppling till bosättarrörelsen etablerats. Det högerextrema partiet Tkuma ("Väckelse") etablerades 1998 och därtill kommer Otzma Yehudit ("Judisk makt"), med rötter i Kach, som ställde upp i valet 2013. I valet i november 2022 gick de två partierna samman i partialliansen Religjös sionism och blev tredje största parti.¹⁰

Inte bara antalet högerpartier har ökat. Väljarkåren har också förflyttat sig högerut. I valet 2019 gick strax över hälften av rösterna till högerpartier medan centern och vänstern fick 40–44 procent. Två år senare, i valet 2021, fick högern 58 procent av rösterna. Dahlia Scheindlin visar med stöd i opinionsdata att i juli 2021 identifierade sig närmare 64 procent av judarna som höger, 22 procent sig som center och 11 procent som vänster (Scheindlin 2022). Hur kan vi då förklara högerförskjutningen i den israeliska väljarkåren? En viktig förklaring har att göra med demografiska förändringar. För det första de så kallade ryska judarnas – närmare en miljon judar från före detta Sovjetunionen som invandrade till Israel efter murens fall 1989 – väljarbeteende.

I valet 1999 röstade de på Arbetarpartiet under ledning av Ehud Barak. Därefter har de i allt större utsträckning röstat center eller höger, till exempel på ett sekulärt högerparti som Avigdor Liebermans Yisrael Beiteinu ("Vårt hem Israel") eller Likud. För det andra har högern, som jag varit inne på tidigare, genom åren säkrat ett stabilt stöd från mizraher samt traditionella eller religiösa judar vars demografiska utveckling skiljer sig från den sekulära befolkningens. Exempelvis föder sekulära judiska kvinnor i Israel i genomsnitt två barn, medan motsvarande siffra för ultraortodoxa kvinnor är 6,6 (Yacobi-Handelsman & Golan 2022). Det innebär att andelen unga israeler som röstar höger ökar.

Förklaringen till högervridningen går även att förklara med framgångsrik högerpolitik.

Det unilaterala tillbakadragandet och bygget av barriären/muren har resulterat i högre säkerhet för israeler, med ett märkbart minskat antal självmordsbombningar och attacker mot israeler inne i Israel. Netanyahus och högerns politik har resulterat i att vardagslivet i Israel kan fortgå utan att befolkningen påverkas av situationen i Västbanken och Gaza med undantag för vissa perioder med raketbeskjutning från Gaza och mer enskilda och avgränsade attacker mot judar inne i Israel. Netanyahu har under sina år vid makten framgångsrikt förmått skjuta fokus bort från Israel-Palestinakonflikten.

Den israeliske statsvetaren Amal Jamal (2021) sammanfattar Netanyahus strategi med orden: "Netanyahu has manipulated the issue of the annexation

9 Israeliska partier omförhandlas ständigt och ingår partiallianser med varandra. Således kan det vara vanskligt att jämföra partier över tid utan att specificera vilka olika partier som ingår i de olika partiallianserna.

10 I partialliansen ingick även det uttalat homofoba högerextrema partiet Noam ("Behaglighet").

of more Palestinian territory to both maintain his supremacy within the system and normalize the idea politically”. Jamal fortsätter och pekar på att Abraham-avtalen utgör ytterligare ett uttryck för normaliseringen: “the strengthening of Israel regionally via normalizing relations with Arab states, and the simultaneous sidelining of the Palestinian issue” (Jamal 2021: 4-5). I detta avseende har Netanyahu onekligen fått hjälp av kriget mot terrorismen och omvärldens minskade intresse för Israel-Palestinakonflikten vid sidan av andra konflikter och globala utmaningar.

MITTFÅRAN ETABLERAS

År 2001 är en brytpunkt i israelisk politik. Några år tidigare (1999) vann Ehud Barak, partiledare för Arbetarpartiet, valet över Benjamin Netanyahus Likud. Ehud Barak återupptog samma år fredssamtalen med sin palestinske motpart Yasser Arafat och därefter med Syrien. Strax därefter lämnade Israel efter 18 år södra Libanon. Tillbakadragandet och fredssamtalens sammanbrott resulterade i en regeringskris för Baraks regering. I samband med att Likuds nyvalde partiledare Ariel Sharon besökte Tempelberget/Haram al-Sharif i Jerusalem utbröt våldsamheter på Västbanken och Gaza och den andra intifadan inleddes.

I valet som följde 2001 vann Ariel Sharon. Sharon överraskande sin väljarbas och delar av sitt eget parti när han 2005 drev igenom det israeliska tillbakadragandet från Gaza. Därefter valde han att sätta sig i koalition med Arbetarpartiet. Den omfattande interna kritiken resulterade i att Sharon lämnade Likud 2005 och bildade partiet Kadima (“Framåt”). Benjamin Netanyahu tog återigen över ledarskapet för Likud. Under ledning av Netanyahu såg Likud dock en fortsatt fragmentering både inom det egna partiet och i relation till andra högerpartier som ingått i regeringsunderlaget. Brytningen med det ”ryska” högerpartiet Yisrael Beitenu och partiledaren Avigdor Lieberman var särskilt kännbar. Efter splittringen har Yisrael Beitenu vägrat att sitta i en regering ledd av Netanyahu. Splittringen inom Likud resulterade vidare i att Naftali Bennett och Ayelet Shaked lämnade partiet och etablerade högerpartiet Yamina (“Höger”) och inför valet 2020 etablerade Gideon Sa’ar högerpartiet Tikva Hadasha (“Nytt hopp”) efter det att han förlorat partiledaromröstning mot Netanyhau. Sa’ar tillhör den falang inom Likud som alltmer kritiserat Netanyahus ledarstil och hans val att sitta kvar som partiledare trots korruptionsrättegången.

Efter valet i november 2022 segmenterades isoleringen av Netanyahu ytterligare. Det innebär att han enbart kunde luta sig mot de ultraortodoxa och religiössonistiska partierna när han förhandlade fram en koalitionsregering.

Även det israeliska Arbetarpartiet har förlorat sin särställning i israelisk politik. Partiet Mapai (sedermera det israeliska Arbetarpartiet) styrde Israel från statens etablerande fram till 1970-talet med hjälp av ett eller två stödpartier. Under de första årtiondena fick Mapai mellan 30–40 procent av rösterna i valen. Därefter har partiet förlorat sin ställning successivt och i valet 2022 fick

de bara fyra procent. I stället har en rad olika partier etablerat sig till vänster om Likud och attraherar tidigare väljare från Arbetarpartiets och andra partier i vänsterblocket. De utgör nu en mittfåra av centerpartier i det israeliska partilandskapet.

Mest framgångsrikt har Yesh Atid ("Det finns en framtid") under ledning av den tidigare journalisten Yair Lapid varit. Partiet etablerades 2012 och i valet samma år minskade stödet för vänsterblocket från 28 procent till 11 procent. Året före, 2011, hade Rothschildprotesterna utbrutit. Under ett antal sommarmånader blockerades centrala delen av Tel Aviv av protester och tältande på Rothschildavenyn i hjärtat av staden. Protesterna skilde sig från tidigare demonstrationer då de sammanförde människor från ett brett skikt av det israeliska samhället i protest mot svårare levnadsförhållandena och höjda levnadskostnader (Scheindlin 2011). I valet 2012 ökade centerpartierna med närmare 30 procent, varav merparten av rösterna gick till Yesh Atid. I valet 2019 när Kachol Lavan ("Blåvitt") etablerades, ökade stödet för centerpartierna till 33 procent. Sedan 2022 ingår Kachol Lavan i en partialians under ledning av Benny Gantz.

Det råder däremot olika uppfattningar huruvida partierna utgör en mittfåra ideologiskt eller om det snarare handlar om att de placerar sig någonstans mellan Arbetarpartiet och Likud. Med undantag för Kadima som förespråkade ett tillbakadragande från Gaza, så har inget av de övriga så kallade centerpartierna profilerat sig nämnvärt i Israel-Palestinafrågan. Snarare har de drivit en politik som i mycket fokuserat på Israels säkerhet, vilket bland annat har inneburit militära insatser på Västbanken och i Syrien, en hantering av Hamas på Gaza-remsan och att stärka Israels position i Mellanöstern i stort.

Inget av partierna har drivit frågan om förnyade fredsförhandlingar. Det rimmar också väl med den israeliska opinionens syn på hur viktig en lösning av konflikten är. Enligt en opinionsundersökning från 2021 rankar israelerna "en lösning på konflikten" på plats nummer fem av de mest angelägna frågorna för staten att lösa (Scheindlin 2022). Yesh Atid och Kachol Lavan har i stället blivit hemvist för de väljare som inte kan tänka sig att stötta Likud och högern men inte heller ser vänstern som ett alternativ.¹¹ Premiärminister Lapid tal till FN i september 2022 väckte därför reaktioner då han uttalade sitt fortsatta stöd för tvåstatslösningen.

Centerpartiernas ökning kan således ses som ett belägg för närmandet mellan väljare till vänster och höger vad avser Israel-Palestinafrågan. Micah Goodman (2021) har lanserat idén om den "krympande konflikten" (Goodman 2021). Goodman tar utgångspunkt i den andra intifadan 2000 och den

11 Spännvidden mellan de så kallade centerpartierna är stor och därmed även beteckningen av dem som centerpartier. Till exempel skulle vissa analytiker snarare beteckna Kadima och Kachol Lavan som högerpartier (Anabi 2022).

utveckling som följt. Han menar att både vänstern och högern i Israel har gett upp sina tidigare politiska visioner som en följd av utvecklingen under 2000-talet.¹²

Förenklat ser Goodmans analys ut enligt följande. För vänstern innebar den andra intifadan en påminnelse om att det inte går att lita på den palestinska motparten. Osloavtalen och Ehud Baraks erbjudande betraktades av många israeler som ett av de mer generösa erbjudandena, med stora israeliska eftergifter. Avtalen innebar därmed en möjlighet till fred och en framtida palestinsk stat. Trots det valde palestinerna att ta till vapen. Vänstern tappade därmed sin tro på en lösning inom en nära förestående framtid. Israel-Palestinafrågan blev därmed mindre relevant och andra frågor fick mer utrymme. Men även högern har "parkerat" frågan enligt Goodman. För högern handlar det om de faktiska förhållandena "på marken" som efter Osloavtalen innebar att cirka 40 procent av Västbanken under de senaste cirka 25 åren stått under palestinsk kontroll.

För den breda högern är det därför inte rimligt att tänka sig att städer som Jenin, Ramallah och Jeriko återigen ska stå under israelisk kontroll. I stället har högern valt att fokusera på andra frågor. Genom att konflikten på detta sätt har krympts öppnas möjligheten för centerpartier att ta plats men också för breda koalitionsregeringar av det slaget vi såg efter valet 2021. Det krävs inte lika stora uppoffringar eller kompromisser för att driva en gemensam politik.

En liknande utveckling kan noteras bland de israelisk arabiska partierna. Där handlar förändringen framför allt om huruvida de arabiska partierna ska ingå eller inte i en israelisk (sionistisk) regering. För de arabiska partierna innebär detta (delvis) ett val mellan att fokusera på de israeliska palestinernas situation som medborgare i den israeliska staten och/eller situationen för palestinerna på de ockuperade områdena och en framtida palestinsk stat. Vi får anledning att återkomma till detta när vi diskuterar israeliskt regeringsbildande.

Kampen om de demokratiska institutionerna

Uppfattningen om de demokratiska institutionerna har vuxit fram som en till synes ny fråga som splittrar väljarna. Under början av 2023 utbröt de mest omfattande demonstrationerna någonsin i Israels historia i protest mot den nyttillträdde regeringens många lagförslag som innebär ett hot mot de israeliska demokratiska institutionerna. Men vad står kampen om de demokratiska institutionerna för i Israel? Och hur ska vi se på förhållandet mellan det judiska och demokratiska inslaget i den israeliska staten? För att utforska beständigheten

12 Samtidigt visar Peace Index från 2021 att 86 procent av de judiska vänsterväljarna stöder en tvåstatslösning medan 86 procent av högerväljarna motsätter sig den. Av centerväljarna stöder 54 procent en tvåstatslösning samt närmare 66 procent av de israeliska palestinerna (Scheindlin 2022).

i frågorna och huruvida vi kan tala om en polarisering av den israeliska väljarkåren görs två nedslag. Vi riktar blicken mot Nationalstatslagen från 2018 och Högsta domstolens oberoende.

NATIONALSTATSLAGEN

Nationalstatslagen avser definitionen av Israel som en demokratisk och judisk stat. I samband med etablerandet av den israeliska staten antogs den självständighetsdeklaration som definierar Israel som en judisk och demokratisk stat (även om ordet demokratisk inte används i deklarationen). Sedan dess har definitionen ifrågasatts och debatterats och många har pekat på spänningar och den inboende konflikten i skrivningen. Frågan har vidare komplicerats av att Israel inte har en skriven konstitution utan i stället en rad olika grundläggande lagar.

Vissa forskare, som till exempel As'ad Ghanem och Oren Yiftachel med flera, har pekat på att skrivelsen leder till att Israel bör betraktas som en "etno-demokrati", det vill säga en demokrati där en majoritet (i det israeliska fallet den judiska majoriteten) har en särställning i relation till minoriteten (i det israeliska fallet den palestinska minoriteten) och att formuleringen omöjliggör en demokratisk statsbildning (Ghanem et al. 1998; Yiftachel & Ghanem 2004).

Andra menar att det inte är formuleringen i sig som avgör detta utan hur samhället och politiken i praktiken gestaltar sig och att man inom ramen för de olika demokratiska institutionerna och rättssystemet kan värna minoritetsrättigheterna och att de demokratiska grundprinciperna upprätthålls (Smooha 1997; Waxman & Peleg 2008). Det har till exempel skett genom att arabiska jämte hebreiska har haft ställning som officiellt språk i Israel och att högtider och symboler från olika minoritetsgrupper har varit en del av det officiella Israel.

Nationalstatslagen antogs av en knapp majoritet i Knesset (62 för, 55 mot och 2 avstod) i juli 2018. Lagen omförhandlar kontraktet mellan majoriteten och minoriteten i Israel och tillskriver den judiska majoriteten företräde inom ett antal områden, till exempel är arabiska inte längre ett av landets officiella språk och bosättningar är en "nationell angelägenhet". Således innebär Nationalstatslagen att det judiska inslaget får företräde framför det demokratiska (Waxman & Peleg 2020). Lagen antogs efter långa och upprepade debatter i Knesset. Kritiken var massiv från den israeliska vänstern, palestinska och drusiska företrädare och partier samt människorättsorganisationer i Israel. Kritikerna pekade på att lagen innebär ett steg i icke-demokratisk riktning och när Freedom House året efter sänkte Israelis demokratiindex hänvisade de explicit till antagandet av Nationalstatslagen (Freedom House 2019). En viktig punkt som debatterades i Knesset handlade om huruvida Nationalstatslagen ska stå över Högsta domstolen, en skrivning som inte gick igenom när lagen slutligen antogs i Knesset.

HÖGSTA DOMSTOLEN OCH RÄTTSVÄSENDET

Högsta domstolen (HD) har av vänstern och de liberala krafterna i Israel kommit att betraktas som den yttersta väktaren av de liberala demokratiska grundprinciperna. Av högern har domstolen kommit att utmålas som en del av det ashkenaziska etablissemanget. Det blev särskilt tydligt i samband med korruptionsanklagelserna mot det ultraortodoxa Shaspartiets ledare Arie Deri och premiärminister Benjamin Netanyahu. I Deris fall, som blev dömd till tre års fängelse 1999, betraktades domen som ett försök av HD att begränsa Shas och mizrahers inflytande över israelisk politik. I samband med korruptionsanklagelser mot Netanyahu 2016 framfördes liknande anklagelser mot dåvarande riksåklagaren. Netanyahu, med stöd av dåvarande justitieminister Ayelet Shaked, utsåg Avichai Mandelblit, "Likudnik" och ortodox jude, till ny riksåklagare. Mandelblits senare beslut att åtala Netanyahu för mutbrott betraktas av många som ett tecken på rättsväsendets oberoende ställning i Israel.

Ayelet Shaked försökte, utan framgång, under sin tid som justitieminister att införa ändringar med avsikt att begränsa Högsta domstolens politiska oberoende. Bland förslagen låg att stärka regeringens inflytande över domstolens sammansättning samt att vissa grundlagar, som till exempel Nationalstatslagen, ska stå över HD. Shaked var också drivande bakom den så kallade NGO-lagen. Lagen antogs 2018 och innebar att förutsättningarna för NGO:s att verka i landet försämrades betydligt. Lagen försvårar bland annat för civilsamhällesaktörer att finansiera sina verksamheter med hjälp av internationella bidrag (Freedom House 2018; Persson 2020). På liknande sätt lanserade den nytilträdde justitieministern Yariv Levin i början av 2023 ett antal förslag för att begränsa HD:s inflytande. Det mest omdebatterade förslaget gäller en klausul som innebär att Knesset med enkel majoritet ska kunna åsidosätta beslut fattade av HD. Ett annat förslag handlar om att stärka regeringens makt vid tillsättandet av domare och att de juridiska rådgivarna inom ministerierna ska vara politiskt utnämnda.

Rapporter från The Israel Democracy Institute (IDI) visar att den israeliska allmänhetens förtroende för de statliga institutionerna avtagit under det senaste årtiondet. Samtidigt pekar IDI på att förtroendet för Högsta domstolen är jämförelsevis fortsatt högt och ligger på 41 procent för 2021 med endast det israeliska försvaret (IDF) och presidentämbetet rankat högre (The Times of Israel 2022).¹³

Det är framför allt HD:s roll som en oberoende instans och som en väktare av de demokratiska principerna som betonas. Men splittringen i den israeliska befolkningen syns även i denna fråga. Förtroendet för HD är lägst bland högerväljare samt den religiösa och ultraortodoxa delen av den judiska

13 Förtroendet för IDF var 78 procent och för presidentämbetet 58 procent.

befolkningen.¹⁴ Här förefaller uppfattningen att HD inte är oberoende och att det är politiska, snarare än professionella hänsyn, som ligger till grund för beslut vara en utbredd uppfattning (Lurie 2022). Under de senaste åren syns dock en ökning av andelen israeler som är av uppfattningen att HD ska stå över Knesset och de lagar som stiftas där. Det tyder på att den politisering som har skett av frågan ger avtryck i allmänhetens ställningstagande (The Times of Israel 2022). De förslag som lanserats av den nyttillträdde regeringen i januari 2023 har också utlöst en våg av protester i Israel. Inte minst landets domarkår har protesterat mot förslagen och kritiker pekar på risken för en "Orbanisering" av rättsväsendet i Israel om förändringarna röstas igenom.

POLITISERINGENS AKTUALITET

Det olika frågorna diskuterade ovan handlar om det judiska kontra demokratiska inslaget i den israeliska staten eller annorlunda uttryckt – vilken typ av stat Israel skall vara. Även om ovanstående resonemang pekar på en förnyad aktualitet under Netanyahus senare regeringar är det trots allt svårt att än så länge tala om ett avgörande skifte i israelisk politik av åtminstone två anledningar.

För det första, konfliktlinjen går igen, den är inte ny. Spänningen mellan det judiska och demokratiska följer den israeliska statsbildningen från statens tillkomst fram till idag. En kort historisk tillbakablick kan vara på plats. Inte förrän 1966 upphörde militäradministrationen av områden med en stor palestinsk befolkning i Israel och sedan dess har de israeliska palestinierna kämpat för medborgerliga rättigheter inom ramen för den israeliska statsbildningen (Lustick 1980). Vidare etablerades konfliktlinjen om det religiösa och judiska inslaget i staten redan med Status Quo-överenskommelsen 1947, som bland annat innebar att de ultraortodoxa judarna gavs kontrollen över judiska giftermål, skilsmässor och begravingar. Stat och religion skildes därmed inte åt (Möller & Schierenbeck 2014).

Den judiska identiteten kopplat till medborgarskapet slogs vidare fast i en lag från 1970-talet och har därefter varit uppe för otaliga debatter och förslag, framför allt i samband med konverteringar och invandring från före detta Sovjetunionen, då en stor andel av invandrarna inte var judar i enlighet med det som krävdes av lagen för att kunna erhålla israeliskt medborgarskap (Schierenbeck 2006). Judendomens roll i den israeliska statsbildningen i kontrast till liberala demokratiska värden kan således snarare betraktas som ständigt närvarande än ny. Att Nationalstatslagen röstades igenom med knapp majoritet tyder på att den fortsätter att dela den israeliska befolkningen.

För det andra, även om frågan om de demokratiska institutionerna har

14 Förtroendet för statliga institutioner bland israeliska palestinier är överlag lägre än för den övriga befolkningen (The Times of Israel 2022).

varit tongivande i den israeliska politiska debatten under 2000-talet, så har det visat det sig svårt att få igenom lagförslagen i Knesset. Utvecklingen liknar den som ägt rum i så kallade illiberala demokratier som Ungern och Polen där det uttalade målet är just rättsväsendet, civilsamhället och massmedia. Detta ledde bland annat till att V-Dem-institutet två år i rad, 2019 och 2020, sänkte Israels liberala demokratiindex (V-Dem Institute 2019, 2020). Kremnitzer och Shany (2020) menar däremot att avsikten i det israeliska fallet inte med nödvändighet har varit att driva genom lagförslagen. Det har snarare varit ett sätt för högern att appellera till existerande missnöje hos specifika grupper i samhället, framför mizrahiska och religiössonistiska väljare, med en redan svag tilltro till de demokratiska institutionerna.

Högerblocket har politiserat frågor för att mobilisera vissa väljargrupper men de har inte (alltid) haft mandat att driva igenom förändringarna. Ytterligare ett belägg för argumentet är att när koalitionsregeringen tog över i september 2021 tonades konfliktlinjen ner betydligt. Både Naftali Bennett och Ayelet Shaked (från Yamina) ingick i regeringen och frågorna förlorade sin sprängkraft. Den koalitionsregering som tog över efter valet i november 2022 har dock med stor tydlighet visat att den har för avsikt att driva igenom reformerna. Flera av regeringens tongivande partier och ministrar, som till exempel Itamar Ben-Gvir, Bezalel Smotrich och Yariv Levin, vill se en nedmontering av de demokratiska institutionerna, inte minst Högsta domstolen.

Regeringsbildandet

Israeliska regeringar har historiskt bestått av koalitionsregeringar.¹⁵ Regeringskoalitionen som tillträdde 2021 innebar en stor, för att inte säga omvälvande, förändring med mycket olika konsekvenser för två grupper: de israeliska palestinierna och de ultraortodoxa judarna. Den ultraortodoxa befolkningen har historiskt varit välrepresenterad i koalitionsregeringarna trots att de enbart utgör cirka 13 procent av väljarna. 2021 stod de för första gången sedan 2013 utanför regeringsbildningen. För Raam och de israeliska palestinierna innebar det i stället att man för första gången ingick i en israelisk koalitionsregering. Två år senare var de ultraortodoxa partierna återigen i regeringsställning i den mest högerorienterade regeringskoalitionen någonsin i Israels historia. Nedan följer en analys av hur det israeliska regeringsunderlaget har förändrats under de senaste åren.

15 Under vissa perioder (till exempel i samband med krig) har man tidigare bildat samlingsregeringar mellan de stora partierna, det vill säga Arbetarpartiet och Likud.

DE ISRAELISK ARABISKA PARTIERNAS

Inget av de ledande partierna, Arbetarpartiet, Likud eller andra större uppstickarpartier som till exempel Kadima eller Kachol Lavan, har bildat regering med något av de arabiska partierna. Det har helt enkelt inte setts som legitimt att bilda en regering där ett arabiskt parti ingår. Regeringsbildande partier har inte velat ta risken att i kommande val anklagas av motståndaren för samarbete med arabiska partier. Vidare har den israeliska palestinska befolkningens – och därmed de arabiska partiernas – lojalitet med den israeliska staten ifrågasatts, till exempel i händelse av krig eller ökad konflikt med den palestinska motparten i Gaza eller på Västbanken.

Nationalstatslagen var en av de frågor som mobiliserade de israeliska palestinierna. Inför valet 2019 gick de fyra arabiska partierna samman i en gemensam partilista – Joint List – under ledning av juristen och politikern Ayman Odeh.¹⁶ I valet 2019 och 2020 rekommenderade Joint List officiellt Benny Gantz från partiet Kachol Lavan som premiärministerkandidat. För första gången valde de arabiska partierna att inte hålla sig neutrala. Valdeltagandet bland de israeliska palestinierna ökade och Joint List blev i valet 2019 det tredje största partiet i Knesset med cirka 11 procent av rösterna. Framgången för Joint List innebar dock inte att man bjöds in till regeringsförhandlingar. Däremot kom partiet att leda en rad olika kommittéer och organ i det parlamentariska arbetet och de arabiska partiernas inflytande ökade *de facto* inom israelisk politik.

I samband med regeringsförhandlingar 2021 öppnade Netanyahu dörren för de arabiska partierna att ingå i regeringen genom att förhandla med det arabiska utbrytarpartiet Raam. En rad högerpartier vägrade sätta sig i en koalitionsregering under ledning av Netanyahu och Raam utgjorde en möjlighet för honom att behålla makten. Det islamistiska partiet Raam hade inför valet gjort tydligt att man kunde tänka sig att stödja vilket parti som helst bara man fick igenom vissa punkter på sitt partiprogram. I slutändan formades dock en regering utan Raam. Förhandlingarna 2021 öppnade dock upp för ett av de mer dramatiska skiftena i israelisk politik. Just att det var högerpolitikern Netanyahu som initierade samtalen möjliggjorde senare för övriga partier att samarbeta med de arabiska partierna. I september 2021 blev Raam som första arabiska parti en del av den nyttillträdde regeringen.

Det faktum att regeringskoalitionen förhandlades fram och formades under de interna oroligheterna i maj 2021 och höll ihop i samband med militära konfrontationer med Hamas och militära operationer på Västbanken togs vidare som ett tecken på att Raam var en samarbetspartner att lita på.

För de arabiska partierna innebar skiftet nya frågor att hantera. Tidigare har de varit enade i att inte stödja en israelisk (sionistisk) regering och att fokusera

16 Joint List bestod av partierna Hadash, Balad, Raam och Taal. Balad och Raam har vid olika tillfällen lämnat partiliansen.

på Israel-Palestinafrågan och den palestinska nationella kampen. Nu uppstod diskussionen om huruvida de aktivt borde stödja regeringar och om så är fallet huruvida man borde stödja vilken regering som helst förutsatt att man får genom delar av sitt partiprogram (Haaretz Election Overdose 2022).

Raams inträde i koalitionsregeringen kan ses som ett tecken på ökad splittring bland de israeliska palestinierna. Samtidigt kan vi konstatera att det skett åtminstone två närmanden mellan de judiska (eller så kallade sionistiska) och arabiska partierna. För det första genom att de arabiska partierna officiellt ger sitt stöd till premiärministerkandidater och för det andra genom att ett arabiskt parti efter valet 2021 blev en del av det israeliska regeringsunderlaget.

DE ULTRAORTODOXA PARTIERNA

För de ultraortodoxa (haredi) partierna och högern innebär ovanstående förändring en utmaning.¹⁷ De ultraortodoxa har historiskt innehaft en vågmästarposition och därmed vägt tungt i regeringsförhandlingarna. Med inträdet av de arabiska partierna som koalitionspartners förlorar de denna position. Center- och vänsterpartierna får ett större partiunderlag att bilda regeringar med. Det gäller eventuellt även högern om det visar sig att de arabiska partierna kan tänka sig att stödja högerregeringar framöver. Den israelisk palestinska rösten blir därmed allt viktigare. Samtidigt är röstdeltagandet bland de israeliska palestinierna fortfarande betydligt lägre än för den övriga befolkningen.

Under många år var Agudat Yisrael ("Israels förbund") det parti som samlade den ultraortodoxa väljarkåren. Sedan 1980-talet har ett antal splittringar ägt rum. Olika grupper har känt sig exkluderade och därmed lämnat partiet. Den mest framträdande splittringen ägde rum när Shas ("Torans väktare") etablerade sig som ett ultraortodoxt parti för mizrahiska väljare.¹⁸ Även den ashkenaziska delen av Agudat Yisrael splittrades och Degel Hatorah ("Torans fana") etablerades som representant för den litauiska grenen av ultraortodox judendom.

Även om partierna har ingått partiallianser inför valen för att säkerställa att de ska klara sig över tröskeln till Knesset så har konflikterna fortsatt. Inför valet 2022 uppstod en infekterad diskussion gällande kontrollen över det ultraortodoxa skolsystemet och i vilken utsträckning de olika inriktningarnas skolor ska finansieras av staten (Rabinowitz 2022). En splittring mellan partierna skulle eventuellt leda till att inget av partierna kommer över 3,25 procent spärren och därmed skulle regeringsunderlaget för högern minska väsentligt.

Den ultraortodoxa väljarkåren har under de senaste åren förändrats på ett sätt som får konsekvenser för framtida koalitionsbyggande. För det första har

17 I Israel använder man vanligtvis beteckningen haredim i stället för ultraortodoxa.

18 Shas appellerade också till både ultraortodoxa och mer traditionella väljare vilket ger partiet en större väljarbas.

andelen ultraortodoxa väljare som inte röstar på ultraortodoxa partier ökat. De utgör idag närmare 17 procent. Det gäller framför allt den del av den ultraortodoxa befolkningen som alltmer deltar i det israeliska samhället, till exempel på arbetsmarknaden. De intresserar sig för (delvis) andra frågor vid sidan av frågor av mer religiös karaktär som utmärker de ultraortodoxa partiernas partiprogram. Deras röster går i stället till partier på högerkanten, till exempel religiössonistiska partier.

För det andra ökar andelen ultraortodoxa väljare mer än någon annan grupp i Israel, framför allt som ett resultat av gruppens höga födelsetal. Den ultraortodoxa befolkningen i Israel är ung, närmare 60 procent är yngre än 20 år, i jämförelse med 31 procent hos övriga befolkningen (Cahaner & Malach 2021). Sammanfattningsvis innebär utvecklingen att den ultraortodoxa delen av befolkningen i framtiden kommer att utgöra en allt större del av den israeliska väljarkåren samtidigt som de är allt öppnare för att rösta på andra partier än de partier de traditionellt har röstat på. För de övriga partierna finns här en allt rörligare och större väljarkår som det kommer att bli allt viktigare att appellera till.

Polarisering eller närmande?

Inledningsvis beskrev jag två konkurrerande berättelser om statusen på den israeliska politiken. Den där den ökade politiska polariseringen står i fokus och den där ett politiskt närmande mellan partier och väljargrupper framträder. Oavsett uppfattning så råder det ingen tvekan om att identitet spelar en viktig roll i israeliskt samhälle och politik. Frågan är om denna identitet är viktigare än de ideologier eller åsikter som förespråkare för olika partier lyfter fram och försöker politisera? Hur ska vi se på den politiska polariseringen i Israel utifrån den inledande begreppsdiskussionen?

Den första typen av polarisering avser ökad extremism och avståndet mellan de två största partierna. Extremistiska partier finns och har alltid funnits i det israeliska partilandskapet. Dagens högerextrema partier är dock inte mer extrema än 1980-talets partier. Även om de två mest tongivande högerextrema partierna identifieras som kahanister ska de inte likställas med Kachs partiprogram från 1980-talet. De har inte heller förbjudits att delta i valet i enlighet med den israeliska lag från 1994 som förbjuder rasistiska partier.

Det vi dock kan konstatera är att de högerextrema partierna ser ut att växa och att de i viss mån lockar till sig unga ultraortodoxa väljare, men också väljare som är missnöjda med att högerpartier, som till exempel Yamina, valt att samregera i breda koalitioner och därmed kompromissat och gjort sakpolitiska eftergifter. Framgången för partiet Religiös sionism i valet i november 2022 är ett tydligt tecken på denna utveckling.

Vad gäller partiernas inbördes avståndsförhållande så har centerpartier etablerat sig i opposition till framför allt Likud. Samtidigt har partilandskapet

rört sig högerut i Israel-Palestinafrågan. Någon ökad divergens mellan de större partierna ser vi således inte utan vi kan konstatera att center- och högerblocket genom åren fått allt fler mandat i Knesset medan det skett en omfördelning mellan vänstern och centern till centerpartiernas förmån. Detta gäller även de arabiska partierna. De har ingått i olika partialianser med varandra och öppnat upp för ett mer aktivt politiskt deltagande. En följd av detta är att de i större utsträckning fokuserar på de israeliska palestiniernas situation som medborgare i den israeliska staten och i mindre utsträckning på en lösning på Israel-Palestinafrågan. En utveckling de delar med den judiska befolkningen.

Vad gäller polarisering i betydelsen affektiv polarisering så har den politiska debatten, framför allt mellan åren 2017–2021 och efter valet 2022, utmärkts av skärpta motsättningar. De två topparna i V-Dems data, 2001–2005 och 2017–2021, bekräftar detta. En trolig tolkning är att den första toppen handlar om den andra intifadan, de havererade fredssamtalen och polariseringen kring vägen framåt vad gäller Israel-Palestinafrågan, framför allt tillbakadragandet från Gaza som resulterade i en splittring inom högern i Israel. Den andra toppen inträffar under det som brukar refereras till som Netanyahus fjärde regering (2015–2020), där frågor som Nationalstatslagen och Högsta domstolens roll i relation till Netanyahus korrupsionsrättegång är framträdande.

Detta förefaller vara en Bibi-effekt som är elitdriven och kopplad till honom som person. Denna tolkning styrks vidare av att vi kan notera en nedgång i politisk polarisering från 2021 (V-Dem 2023). Det beror sannolikt på den breda koalitionsregering som tillträdde i juni 2021 med Naftali Bennett och Yair Lapid som roterande premiärministrar.

Lyfter vi blicken och tolkar helheten är det svårt att dra slutsatsen att Israel har polariserats sedan millennieskiftet. Den politiska polariseringen ligger kvar på liknande nivåer som tidigare. Det israeliska samhället och politiken är splittrat och identitet – gruppidentitet – är viktigt. Men den är en del av den israeliska demokratin. Den 36:e koalitionsregeringen från 2021 hade åtta partier med en ideologisk spännvidd från Vänsterpartiet Meretz, till det islamistiska partiet Raam och det högnationalistiska partiet Yamina. Det regeringsbildningen förmådde göra var att tillåta identiteterna, eller den sociala sorteringen, att få finnas där. Man enades kring sakfrågor och fokuserade på att lösa dessa; en regering som hade varit svår att tänka sig 20 år tidigare. Samtidigt är Netanyahus tid inom israelisk politik inte förbi. Han vann valet i november 2022 med Likud som största parti.

Skillnaden mellan pro-Bibi och anti-Bibi blocket i valet i november 2022 var marginell, 0,6 procent. I antal mandat i Knesset blev skillnaden större, 64 mot 56 mandat, då två av partierna på vänsterkanten inte kom över 3.25 procent-spärren (Kenig 2023; Shapira 2022). Den nya regeringen som Netanyahu leder

består förutom Likud av ultraortodoxa och religiössonistiska partier och kan därmed betraktas som den mest högerorienterade regeringen i Israels historia.

Regeringen har gjort tydligt att de aviserade reformerna, av till exempel rättsväsendet, är av högsta prioritet vilket också den takt med vilken man röstar igenom förslagen i Knesset vittnar om.¹⁹ Samtidigt så har de omfattande protesterna lett till en tillfällig "frysning" av reformpaketet och förhandlingar om en kompromiss initierats. Men protesterna fortsätter och regeringen har ännu inte backat från sina planer. Vi torde därmed få se en utveckling i polariseringens tecken åtminstone så länge den nuvarande regering sitter kvar vid makten.

Referenser

- Aggestam, Karin & Schierenbeck, Isabell, 2021. "Lösningen på Israel-Palestina-konflikten står att finna i regionen", *Sydsvenskan*, 2021-05-23, tillgänglig på <https://www.sydsvenskan.se/2021-05-23/losningen-pa-israel-palestina-konflikten-star-att-finna-i-regionen>, hämtad 2022-10-17.
- Aggestam, Karin, 1999. *Reframing and resolving conflict: Israeli-Palestinian negotiations 1988-1998*. Lund: Lund University Press.
- Anabi, Or, 2022. "Jewish Israeli Voters Moving Right—Analysis", *The Israel Democracy Institute*, tillgänglig på <https://en.idi.org.il/articles/45854>, hämtad 2022-10-17.
- Arian, Asher, 1998. *The Second Republic: Politics in Israel*. Chatham: Chatham House.
- Cahaner, Lee & Malach, Gilad, 2021. "Statistical Report on Ultra-Orthodox Society in Israel", *The Israel Democracy Institute*, tillgänglig på <https://en.idi.org.il/haredi/2021/>, hämtad 2022-10-15.
- Collins, Liat, 2021. "My Word: Preventing the polarization process", *The Jerusalem Post*, 2021-06-10, tillgänglig på <https://www.jpost.com/opinion/my-word-preventing-the-polarization-process-670695>, hämtad 2022-10-15.
- Freedom House, 2018. *Israel: Freedom in the World 2018*. Tillgänglig på <https://freedomhouse.org/country/israel/freedom-world/2018>, hämtad 2022-11-25.
- Freedom House, 2022. *Freedom in the World 2021. The Global Expansion of Authoritarian Rule*. Tillgänglig på https://freedomhouse.org/sites/default/files/2022-02/FIW_2022_PDF_Booklet_Digital_Final_Web.pdf, hämtad 2022-11-25.
- Ghanem, As'ad, Rouhana, Nadim & Yiftachel, Oren, 1998. "Questioning "Ethnic Democracy": A Response to Sammy Smooha", *Israel Studies* 3(2), s. 253–267.
- Goodman, Micah, 2021. "How to Shrink the Israeli-Palestinian Conflict", *The Atlantic*, 2021-01-28, tillgänglig på <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2021/01/how-shrink-israeli-palestinian-conflict/617526/>, hämtad 2022-10-15.
- Haaretz Election Overdose, 2022. "Israel's Arab voters can decide its election. Do they want to?", *Episode* 2022:11.
- Halevi, Yossi Klein, 2013. *Like Dreamers: The Story of the Israeli Paratroopers Who Reunited Jerusalem and Divided a Nation*. New York: Harper.
- Harteveld, Eelco, 2021. "Ticking all the boxes? A comparative study of social sorting and affective polarization", *Electoral Studies* 72(2).

19 Lagförslaget måste röstras igenom tre gånger i Knesset för att vinna kraft.

- Jamal, Amal, 2021. *Polarization, Populism, and Brinkmanship: The Rise and Fall of Israel's National Emergency Government*. Washington: Institute for Palestine Studies.
- Keinon, Herb, 2021. "A split over Bibi, not impending 'tribal war.'", *The Jerusalem Post*, 2021-03-25, tillgänglig på <https://www.jpost.com/israel-elections/a-split-over-bibi-not-impending-tribal-war-663240/>, hämtad 2022-10-15.
- Kenig, Ofer, 2022. "Five (Elections) in Less Than Four (Years)", *The Israel Democracy Institute*, tillgänglig på <https://en.idi.org.il/articles/39154>, hämtad 2022-11-22.
- Kenig, Ofer, 2022. "The Election 2022: Results Analysis", *The Israel Democracy Institute*, tillgänglig på <https://en.idi.org.il/articles/46229>, hämtad 2022-11-22.
- Kimmerling, Baruch, 2001. *The invention and decline of Israeliness: State, society and the military*. Berkeley: University of California Press.
- Kremnitzer, Mordechai, & Shany, Yuval, 2020. "Illiberal Measures in Backsliding Democracies: Differences and Similarities between Recent Developments in Israel, Hungary, and Poland", *Law & Ethics of Human Rights* 14(1), s. 125–152.
- Lipset, Seymour. M, 1960. *Political man: The social bases of politics*. New York: Doubleday.
- Lurie, Guy, 2022. "Trust is on the Wane", The Israel Democracy Institute, tillgänglig på <https://en.idi.org.il/articles/38088>, hämtad 2022-11-22.
- Lustick, Ian, 1980. *Arabs in the Jewish state: Israel's control of a national minority*. Austin: University of Texas.
- Meital, Yoram, 2006. *Peace in tatters: Israel, Palestine, and the Middle East*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Möller, Ulrika & Schierenbeck, Isabell, 2014. *Political leadership, nascent statehood and democracy: A comparative study*. London: Routledge.
- Norris, Pippa & Inglehart, Ronald, 2019. *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oscarsson, Henrik, Bergman, Torbjörn, Bergström, Annika & Hellström, Johan, 2021. *Polarisering i Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Persson, Anders, 2020. "Does Netanyahu really believe in democracy? Global Freedom Experts Aren't Sure", *Haaretz*, 2020-03-29, tillgänglig på <https://www.haaretz.com/opinion/2020-03-29/ty-article-opinion/.premium/does-netanyahu-really-believe-in-democracy-global-freedom-indexes-arent-sure/0000017f-f776-d887-a7ff-fff6421e0000>, hämtad 2022-11-22.
- Rabinowitz, Aaron, 2022. "Israel Election: Dispute Over ultra-Orthodox Education Could Spell Doom for Netanyahu", *Haaretz*, 2022-09-01, tillgänglig på <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-09-01/ty-article/.highlight/bitter-school-dispute-threatens-to-split-utj-alliance-ahead-of-election/00000182-f5e4-d8b2-abcb-f7edacfc0000>, hämtad 2022-11-22.
- Renström, Emma A., Bäck, Hanna & Schmeisser, Yvonne, 2020. "Vi ogillar olika. Om affektiv polarisering bland svenska väljare", i Andersson, Ulrika, Carlander, Anders & Öhberg, Patrik (red.), *Regntunga Skyar*. SOM-rapport nr 76, s. 427–443. Göteborg: SOM-institutet.
- Rivlin, Reuven, 2015. "Talet om de fyra stammarna", 2015-06-07, tillgänglig på <https://www.youtube.com/watch?v=NBZVUH8PctQ>, hämtad 2022-10-28.
- Rivlin, Reuven, 2020. "Tribalism is breaking out. Stop! Please stop!", 2020-10-12, tillgänglig på <https://www.timesofisrael.com/full-text-of-rivlin-speech-tribalism-is-breaking-out-stop-please-stop/>, hämtad 2022-10-28.

- Sartori, Giovanni, 2005. *Parties and party systems: A framework for analysis*. Colchester: ECPR.
- Scheindlin, Dahlia, 2011. "Israeli Social Protests: The Key to Changing Everything?" Papper, Heinrich-Böll-Stiftung, tillgänglig på <https://www.boell.de/en/democracy/democracy-israeli-social-protest-key-changing-everything-12740.html>, hämtad 2022-10-28.
- Scheindlin, Dahlia, 2022. "For Israeli Voters, Do Palestinians Really Matter?", *Haaretz*, 2022-08-02, tillgänglig på <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-08-08/ty-article-opinion/.premium/from-gaza-to-the-ballot-box-do-palestinians-really-matter-to-israelis/00000182-7d4a-dd4c-a9cb-7febdb1be0000>, hämtad 2022-10-28.
- Schierenbeck, Isabell, 2006. *Det splittrade Israel? Politiska och sociala skiljelinjer*. Lund: Studentlitteratur.
- Schierenbeck, Isabell, 2020. *Låst läge i splittrat Israel*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet.
- Shafir, Gershon, 2002. *Being Israeli: The dynamics of multiple citizenship*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shapira, Assaf, 2022. "Wasted Votes, the Electoral Threshold, and the Relationship between Them", *The Israel Democracy Institute*, tillgänglig på <https://en.idi.org.il/articles/46256>, hämtad 2023-03-07.
- Shavit, Ari, 2013. *My promised land: The triumph and tragedy of Israel*. New York: Spiegel & Grau.
- Smooha, Sami, 1997. "Ethnic Democracy: Israel as an Archetype", *Israel Studies* 2(2), s. 198-241.
- Sprinzak, Ehud, 1999. *Brother Against Brother: Violence and Extremism in Israeli Politics from Altalena to the Rabin Assassination*. New York: Free Press.
- The Times of Israel*, 2022. "Annual poll: Public's faith in institutions, satisfaction in state of country dire", 2022-01-06, tillgänglig på <https://www.timesofisrael.com/annual-poll-publics-faith-in-institutions-satisfaction-in-state-of-country-dire/>, hämtad 2022-11-14.
- Sternhell, Zeev, 1998. *The founding myths of Israel: Nationalism, socialism, and the making of the Jewish state*. Princeton: Princeton University Press.
- Svolik, Milan W, 2019. "Polarization versus Democracy", *Journal of Democracy* 30(3), s. 20-32.
- Thomassen, Jacques, 2020. "Party government and democracy", i Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (red.), *The Research Handbook on Political Partisanship*. London: Edward Elgar.
- V-Dem Institute, 2019. *Democracy Report 2019. Democracy Facing Global Challenges*. Göteborg: V-Dem Institute. Tillgänglig på https://www.v-dem.net/documents/16/dr_2019_CoXPbb1.pdf, hämtad 2022-11-22.
- V-Dem Institute, 2020. *Democracy Report 2020. Autocratization Surges – Resistance Grows*. Göteborg: V-Dem Institute. Tillgänglig på https://www.v-dem.net/documents/14/dr_2020_dqumD5e.pdf, hämtad 2022-11-22.
- V-Dem Institute, 2022. *Democracy Report 2022. Autocratization Changing Nature?* Göteborg: V-Dem Institute. Tillgänglig på https://v-dem.net/media/publications/dr_2022.pdf, hämtad 2022-11-22.
- V-Dem Institute, 2023. *Democracy Report 2023. Defiance in the Face of Autocratization?* Göteborg: V-Dem Institute. Tillgänglig på <https://www.v-dem.net/>, hämtad 2023-03-07.

- Waxman, Dov & Peleg, Ilan, 2008. "Neither Ethnocracy nor Bi-Nationalism: In Search of the Middle Ground", *Israel Studies Review* 23(2), s. 55–73.
- Waxman, Dov & Peleg, Ilan, 2020. "The Nation-State Law and the Weakening of Israeli Democracy", *Israel Studies* 25(3), s. 185–200.
- Yacobi-Handelsman, Hili & Golan, Assaf, 2022. "Israeli birthrate on decline, government data shows", *Israel HaYom*, 2022-02-22, tillgänglig på <https://www.israelhayom.com/2022/02/22/israeli-birthrate-on-decline-data-shows/>, hämtad 2022-11-14.
- Yiftachel, Oren & Ghanem, As'ad, 2004. "Understanding 'ethnocratic' regimes: The politics of seizing contested territories", *Political Geography* 23(6), s. 647–676.

Samhällsservice och legitimitet

Lokala, nationella och regionala spelare i Libanons bristande elförsörjning

Hanna Leonardsson

Service delivery and legitimacy: Local, national, and regional actors in flawed Lebanese electricity provision

By satisfying citizens' needs, service delivery is considered a tool for creating stability and state legitimacy. However, expectations on service deliveries, and the mix of private, civil society and government actors that characterize its provision matter for who gains legitimacy and how. These questions are put to the fore in divided societies and fragile states where the needs of citizens are satisfied by actors linked to group identities. Lebanon is no stranger to these terms. By taking a closer look at Lebanon's electricity supply, a sector suffering from insufficient generation and recurrent blackouts, this article examines how and for whom legitimacy is created through service delivery. The article focuses on three examples of how local, national and regional actors act to meet Lebanon's electricity needs. The examples show how different actors gain legitimacy but also how Lebanon's electricity provision creates a Lebanese state formed through national, regional and global politics.

Introduktion

I oktober 2021 kablades nyheten ut över världen att Libanon helt skulle försättas i mörker. För ett land i djup ekonomisk kris var detta inte en metafor för landets ”mörka” och svåra tid. Hotet var högst konkret. Den akuta elbristen var en direkt konsekvens av en libanesisk lira i fritt fall och en djupt skuldsatt stat utan resurser att importera bränsle till att driva landets kraftverk. Men trots omvärldens bestörtning – och förvåning – var detta bara ännu ett exempel på hur Libanon under decennier, genom politiska uppgörelser med primärt fokus på kortsiktig konfliktlösning, vaga konstitutionella reformer och politisk succession, skapat en stat som cementerat den politiska elitens makt och samtidigt ignorerat invånarnas fundamentala behov (Khalaf 2012).

Hanna Leonardsson är verksam vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet.
E-post: hanna.leonardsson@globalstudies.gu.se

Som en konsociationell demokrati¹ är politiska uppgörelser inte bara ett politiskt spel utan del av den maktindelning som regleras av den libanesiska konstitutionen och diverse informella överrensommelser.² Konsocialismen har i Libanon använts som ett verktyg för att skapa konsensus mellan landets närmare tjugotalet religiösa samfund. Den låg till grund för Libanons självständighet 1943, och Taifavtalet 1990, det avtal som markerade slutet på Libanons 15 år långa inbördeskrig. Maktindelningen har fungerat som motvikt till framväxandet av staten som en centraliserad, auktoritär makt och har i stället gjort den representativ – och tillgänglig – för olika grupper. Men maktindelningen har även skapat en ineffektiv och splittrad stat, underordnad sekterisktiska ledares mål och ambitioner (Salamey 2014: 170f).

Tillhandahållandet av välfärdstjänster har blivit en del av denna maktindelning. Formellt är ansvaret för samhällsservicen i landet placerat under regeringen och dess ministerier men i praktiken sker tillhandahållandet genom privata företag och till viss del civilsamhällesorganisationer. Ofta har dessa aktörer en sekterisk tillhörighet och täta kontakter till den politiska eliten inom sin grupp. Genom Libanons ineffektiva och korrupta statsapparat³ förses privata aktörer med statliga kontrakt, ett sätt för den politiska eliten att visa sin handlingsförmåga. På så vis blir samhällsservice en förlängning av relationen mellan den politiska eliten och folket, beskrivet som ett förhållande mellan klienter och beskyddare (Ahmad et al. 2020; Leenders 2012).

Samtidigt stannar inte politiska och ekonomiska eliters allianser inom Libanon, utan de sträcker sig till grannstater och regionala stormakter, formade av uppdelningen mellan sunni- och shiamuslimer i Mellanöstern och rivaliteten mellan Saudiarabien och Iran, samt Israels roll i regionen och det globala kriget mot terrorismen (Paler et al. 2018; LCPS 2017; Salamey 2014; Ghaddar 2016; Hamzeh 2001; se även inledningen i detta specialnummer).

Servicesektorns sammansättning är därmed del av en politisk ekonomi, som uppmuntrar människor att acceptera en sekterisk uppdelning av landet under premissen att de därigenom får sina grundläggande behov tillgodosedda.

1 Libanon är en parlamentarisk demokrati med parlamentsval vart fjärde år och kommunala val vart sjätte. Trots demokratiska institutioner klassificeras landet som delvis fritt av Freedom House och sedan 2022 för första gången som en auktoritär regim enligt the Economist Intelligence Unit (Freedom House 2023; Economist Intelligence 2022).

2 Libanons konsociationella demokrati innebär en sekteristisk uppdelning av statlig makt: posterna i landets parlament delas mellan landets arton religiösa samfund vilka inkluderar 12 kristna inriktningar (inom katolicismen, den ortodoxa samt evangeliska kyrkan), två shiamuslimska inriktningar, sunnimuslimer, druzer, alawiter och (en liten minoritet) judar. Hälften av parlamentsposterna går till kristna grupper och hälften till muslimska. Konstitutionen anger även att Libanons president måste vara kristen maronit, premiärministern sunnimuslim och talmannen i parlamentet shiamuslim. Dessutom fördelas höga chefspositioner inom statliga institutioner mellan de största grupperna (Salamey 2014).

3 Libanon har genomgående och omfattande problem med korruption. Enligt Corruption Perceptions Index hamnar Libanon på plats 150 av 180 länder, och får ett resultat på 24/100 där 0 är mest korrupt och 100 är minst korrupt (Transparency International 2022).

Den rådande samhällsstrukturen förhindrar transparens och utkrävande av ansvar och bidrar till att reproducera inte bara nationella skiljelinjer och därmed Libanons karaktär av splittrad stat, utan ökar också regionala och globala intressens inflytande i landet.

Det sekteristiska och internationella inflytandet över samhällsservicen i Libanon står i kontrast till den i litteraturen förhärskande idén om att tillhandahållandet av välfärdstjänster är en del av samhällskontraktet mellan staten och medborgarna, ett kontrakt som i förlängningen skapar stabilitet och statlig legitimitet (McLoughlin 2015). Självklart varierar graden av uppfyllande av detta ideal, och i så kallade svaga stater (fragile states), dit Libanon i allt större utsträckning räknas,⁴ är bristen på samhällsservice kännetecknade (Brinkerhoff & Johnson 2008). Samtidigt anses en fungerande samhällsservice ha stor betydelse för skapandet av legitima och stabila stater, och den är en central komponent i Världsbankens, FN:s och statliga aktörers utvecklings- och återuppbyggnadsprogram (Brinkerhoff & Johnson 2008; McLoughlin 2015). Till exempel var insatser inom olje-, el-, vatten- och hälsosektorn en central del av USA:s återuppbyggnadsprogram efter invasionen i Irak 2003 (GAO 2005).

Det paradoxala i Libanon är att samhällsservice både mobiliserar medborgare inom sin religiösa tillhörighet eller grupp, och får folket att gå samman över politiska och sekteristiska gränser för att kräva mer av staten. Exempel är de protester som följde på sopkrisen i Beirut sommaren 2015 och den landsomfattande "Revolutionen" (Thawra) i oktober 2019, som utlöstes av statens förslag att införa en "Whatsapp-skatt". Förslaget kom bara dagarna efter att den underfinansierade brandkåren misslyckats med att bekämpa de skogsbränder som drabbade landet under sensommaren (Leonardsson 2019).

De förväntningar som finns på staten som leverantör av samhällsservice, och den politiska ekonomi som i praktiken präglar samhällsservicen i Libanon, ställer frågor om samhällsservice som ett verktyg för legitimitet på sin spets. I den här artikeln undersöker jag hur legitimitet skapas, och för vem, i processer som är kopplade till elförsörjning som en basal samhällsservice. Fallet är Libanon. Det stora behovet av ny infrastruktur och storskaliga investeringar i landets elsektor gör att staten både måste vara en central producent och leverantör av el (Ahmad 2020; World Bank Group 2020). Samtidigt är den libanesiska staten bara en av många spelare som förser befolkningen med statlig el.

Artikeln fokuserar på tre exempel där lokala och nationella aktörer verkar, eller där utomstående regionala intressenter är aktiva parter. Det första är fallet Zahle, en landsbygdskommun belägen i Bekaadalen, som sedan 2014 byggt upp kapacitet för att själv förse invånarna med elektricitet 24 timmar om dygnet. Det

4 Enligt Fragile States Index 2022 hamnade Libanon bland de länder som anses ha en alarmerande risk för statlig kollaps med ett värde på 91,3 av 120 med endast 27 länder i världen med högre värden. Libanon tillhör även ett av de 12 länder vars situation försämrats mest sen föregående år, framför allt på grund av den ekonomiska och politiska krisen (Fragile States Index 2022).

andra fallet handlar om importen av olja och gas från Iran som Iranallierade Hizbollah genomförde för att lösa den akuta bränslebristen under 2021. Det tredje exemplet handlar om avtalet om en permanent maritim gräns mellan Libanon och Israel. Överenskommelsen, som undertecknades så sent som den 27 oktober 2022, är en viktig pusselbit i Libanons framtida utvinning av olje- och gasfyndigheter i havet utanför landets kust. Genom att studera ett lokalt, ett regionalt och ett nationellt exempel är frågan vad de olika aktörernas delaktighet – eller för den delen inblandning – betyder för den libanesiska statens legitimitet. Eller, för att formulera om frågan, vems politiska legitimitet är det som gynnas när den centrala staten själv brister i förmåga, och där tillfälliga eller mer permanenta lösningar sker på initiativ från både lokala, regionala och globala aktörer?

Samhällsservice som verktyg för en legitim stat

Idén om samhällsservice som en källa till statlig legitimitet bygger på uppfattningen att statens roll stärks när den tillhandahåller tjänster som tillgodoser de väsentliga behoven i ett samhälle. När människor får sina basala behov tillfredsställda sluter de upp bakom staten. Det i sin tur skapar förutsättningar för en grundläggande acceptans av statliga regelverk och minskar risken för att människor ifrågasätter statliga myndigheter och deras auktoritet (Krampe 2016: 53–54, 57; Lemay-Hébert 2009: 24; Mcloughlin 2015: 345; Paris & Sisk 2009). Idealiskt ses samhällsservice som ett sätt att dagligen manifesteras samhällskontraktet mellan medborgare och staten, samtidigt som servicen är central för att tillgodose befolkningens behov.

Naturligtvis varierar staters förmåga att uppfylla dessa ideal beroende på politiskt system, de statliga institutionernas administrativa och finansiella möjligheter, och om de endast representerar majoritetens intressen eller också kan tillgodose minoriteters rättigheter. Splittrade och svaga stater tillför ytterligare problematik genom brist på resurser och pågående eller tidigare konflikter. Men även där finns en variation, från stater som är sårbara och har små men ändå vissa möjligheter att uppfylla befolkningens behov till stater i fullständigt sönderfall (Brinkerhoff & Johnson 2008).

Trots staters bristande kapacitet poängterar forskningen om svaga och splittrade stater att samhällsservice kan vara ett verktyg för att minska staters sårbarhet och göra det möjligt att skapa legitimitet och stabilitet. Däremot är detta ingen universallösning, utan en del av insatserna för att åstadkomma vad som har kallats för tillräckligt bra samhällsstyre, eller ”good enough governance”, där situationsanpassad och rimlig samhällsservice och politiskt deltagande är centrala inslag (Grindle 2004; 2011). I samhällen som till exempel det i Libanon, där identitet och grupp tillhörighet påverkar uppfattningen av legitimitet och makt, blir dynamiken kopplad till tillhandahållandet av välfärdstjänster ännu mer komplex (Kachuyevski & Olesker 2014).

Inom forskning om splittrade samhällen framhålls tre centrala aspekter för hur samhällsservice kan fungera legitimerande. För det första handlar det om att leverera en samhällsservice som är lyhörd för existerande behov. Det bygger på idén att missnöje eller risken för att befolkningen vänder sig till andra aktörer för att få sina behov tillfredsställda minskar om den service som ges faktiskt är den som efterfrågas (McCloughlin 2015). Vad som anses som faktiska behov bygger i sin tur på vilka förväntningar befolkningen har. På så vis måste lyhörd samhällsservice bygga på kunskap om befolkningens behov, men den blir även en del av kollektivets bedömning av statens prestation och befolkningens förväntningar på vad staten borde tillhandahålla (McCloughlin 2015; Krampe 2016). Genom den kollektiva allmännyttan läggs fokus på centrala institutioner och lika samhällsservice till alla (Brinkerhoff & Johnson 2008).

Den andra aspekten handlar om inkluderande samhällsservice. Det betyder att anpassa samhällsservicen så att den tar hänsyn till behoven hos olika grupper inom staten. Det kan vara nationella minoritetsgrupper som är framträdande lokalt, eller andra grupper med specifika behov. I splittrade samhällen kan inkludering av en specifik grupp bidra till att den känner sig sedd där det övriga samhället tidigare har ignorerat behoven (Cammett & Issar 2010; Brinkerhoff 2011). Den här aspekten står i kontrast till behovet av allmännyttig och generell samhällsservice och öppnar i stället upp för en samhällsservice som tillgodoses på kommunal eller regional nivå och med större möjligheter till att hantera lokal mångfald eller särprägel (Brinkerhoff & Johnson 2008).

Den tredje aspekten handlar om förmågan och resurserna att tillhandahålla tjänster. Vid genomförandet av behovsbaserade och inkluderande tjänster som legitimerar staten, spelar kapacitet i form av finansiella resurser, kunskap och personal en viktig roll. Detta sätter fokus på finansiella, institutionella och juridiska befogenheter hos centrala institutioner för uppfyllandet av det som uppfattas som allmännyttan, men det poängterar också vikten av flernivåstyrning och decentralisering av makt som ger lokala och regionala myndigheter tillräckliga administrativa befogenheter och ekonomiska förutsättningar för att tillhandahålla en bred och inkluderande samhällsservice (Cheema & Rondinelli 2007). I resterande del av den här artikeln undersöker jag Libanons elförsörjning, och om ett lyhört, inkluderande och kapabelt tillhandahållande av el kan skapa legitimitet, och i så fall för vem.

Bristande elförsörjning – ett långtgående och svår-löst libanesiskt problem

Strömavbrott och brist på el har under flera decennier varit ett problem för industrier och arbetsplatser, liksom i människors dagliga liv i Libanon. Det statliga elföretaget Electricité du Liban (EDL) har ansvar för elförsörjning och distribuering över hela landet. Före inbördeskriget försåg elva statliga

elkraftverk den libanesiska marknaden med el som räckte för den tidens behov. Under inbördeskriget 1975–1990 utsattes både kraftverk och elnät för omfattande förstörelse. Underhållet blev eftersatt med försämrad kapacitet som följd (Fardoun et al. 2012).

Efter kriget satte man en omfattande underhållsplan för både kraftverk och distributionsnät i verket. Den visade sig dock vara otillräcklig och än idag täcker EDL:s produktion inte Libanons behov av elektricitet. Under 2010-talet drabbades de flesta libaneser av avbrott i den statliga elförsörjningen, i flera städer upp till tretton timmar per dag (Fardoun et al. 2012). De senaste åren har strömavbrotten ökat i antal och 2021 rapporterades om elavbrott på upp till 23 timmar per dygn (Ahmad et al. 2020; Jaafari & Battah 2021).

Problemen med den statliga elförsörjningen har flera orsaker. Bristande underhåll av kraftverk och elnät ger stora förluster och underproduktion. En annan anledning är att inkomsterna inte täcker kostnaderna för elproduktionen då EDL tar ut ett lågt pris på el. Enligt Ahmad et al. (2020) är priset lägre än kostnaden för produktionen, och följer inte med när oljepriserna stiger. Detta på grund av regeringens beslut att frysa priset på el 1994 då priset på olja under en tid legat kring 20 dollar per fat, något som sedan tidigt 2000-tal fluktuerat mellan 40 och 140 dollar (Human Rights Watch 2023; Trading Economics 2023). Dessutom förlorar EDL inkomster genom bristande översikt, förvaltning och kontroll, något som lämnar utrymme för stölderna på elnätet när människor tjuvkopplar sig till EDL:s elledningar. Det finns också ett tilltagande problem med obetalda fakturor, delvis från brukare med växande oförmåga att betala, privatpersoner likväl som statliga institutioner. Men det finns även indikationer på att vissa aktörer, i eller kopplade till den politiska eliten, kringgår betalning för el (Ahmad et al. 2020: 52). Bristerna på inkomstsidan lämnar i sin tur än mindre utrymme för underhåll och har gjort EDL beroende av statliga medel, vilket i sin tur bidragit till en ökning av Libanons redan stora statsskuld (Human Rights Watch 2023). Dessutom är Libanons elmarknad starkt kopplad till efterkrigsekonomin. Det har resulterat i att statliga projekt och resurser har delats upp av fredsavtalets parter, och de grupper som har tagit plats bland den politiska eliten har stora möjligheter att fördela statliga kontrakt och förmåner till sina allierade (Ahmad et al. 2020: 11–12; Leenders 2012).

Bristen på statlig el har däremot inte inneburit att libaneser är helt utan ström under större delen av dygnet. En vanlig lösning för att täcka hushållens behov är att teckna ett abonnemang med ett privat företag som producerar elektricitet med hjälp av dieselgeneratorer. Den privatproducerade elen har ofta lägre spänningsgrad, och betingar ett betydligt högre pris per kilowattimme, än den statliga. Även om den privatgenererade elmarknaden är oreglerad uppskattades den bestå av 34 000–40 000 elproducenter år 2021. Aktörerna finns över hela Libanon; de varierar i storlek där några täcker behovet av el i ett fåtal kvarter medan andra förser en hel kommun med ström (Jaafari & Battah

2021). Dessa aktörer fyller ett tomrum, men det betyder också att libaneserna får betala dubbla elräkningar, och många väljer att anpassa sin användning av energikrävande apparater till de timmar de har statlig el.

Under de år som Libanon har plågats av otillräcklig elförsörjning har ett flertal initiativ för alternativa lösningar växt fram. Några är akuta och kortsiktiga, andra långsiktiga. I den här artikeln tittar jag närmare på tre sådana initiativ: det som togs av det kommunala elbolaget i Zahle som försett invånarna med elektricitet de senaste 10 åren, Hizbollahs initiativ att importera olja från Iran för att lösa Libanons akuta brist på bränsle 2021, och avtalet för en permanent maritim gräns mellan Libanon och Israel som undertecknades i oktober 2022.

Zahle – lokal lösning på ett nationellt problem

I Zahle har det kommunala elbolaget, Electricité du Zahle (EDZ), försett invånarna med el sedan 1923. Då fick Zahle privilegiet från sultanen i det osmanska riket att bedriva kommersiell verksamhet i form av elförsörjning genom vattenkraft.⁵ Trots att imperiet gick i graven strax därefter behöll EDZ sitt privilegium under det franska mandatet 1922–1943, och efter att Libanon blev självständigt 1943 (Ahmad et al. 2020). Däremot ledde sjunkande vattennivåer i Berdawnifloden, i kombination med bristande underhåll och EDL:s ökande kapacitet, till att EDZ successivt övergav elproduktionen och gick över till att enbart bli eldistributör (Ahmad et al. 2020). Det innebar dock att EDZ kom att lida av samma elavbrott och brist på statlig elektricitet som resten av Libanon som får sin ström genom EDL.

Under 2013 initierade EDZ planer på att återuppta sin roll som elproducent. 2014 installerades lokala dieselgeneratorer genom ett avtal med företaget Aggreko. Då Zahles privilegium från 1920-talet fortfarande var giltigt, lyckades EDZ övertala departementet för energi och vatten (Ministry of energy and water, MEO) att företaget hade de lagliga rättigheter som krävdes; detta trots att MEO vid den här tiden förespråkade centraliserad elförsörjning genom EDL (Ahmad et al. 2020; Ahmad 2020). Med andra ord hade EDZ den juridiska kapacitet som krävdes för att genomföra initiativet.

Sedan 2014 har EDZ försett invånarna i Zahle med elektricitet 24 timmar om dygnet.⁶ För att klara av det har EDZ byggt upp ett system som står på två ben. För det första fortsätter EDZ att vara en distributör av den elektricitet som

5 Under det Osmanska rikets sista tid gavs privata aktörer – ofta lojala anhängare och lokala ledare – tillstånd att bedriva offentlig verksamhet på kommersiell grund. Dessa tillstånd gavs inom ett flertal sektorer; till exempel el- och vattenförsörjning samt transportsektorn, och var ett sätt att upprätthålla det Osmanska rikets inflytande under dess sista dagar (Ahmad et al. 2020).

6 Elförsörjningen var tillgänglig 24 timmar om dygnet fram till sommaren 2021. Då blev Libanons ekonomiska kris kännbar också för EDZ som gick ut med uppmaningar om att minska elförbrukningen och stänga av elen under några timmar på natten (Sewell 2021).

kommer från EDL. För det andra distribuerar EDZ el från det privata företaget Aggreko, vars dieselgeneratorer genererar elektricitet under de timmar på dygnet när elen från EDL inte är tillgänglig (Ahmad et al. 2020). Kunderna har kontrakt med EDZ som distributör, även om elen kommer från två håll. Som tidigare nämnts är det låga elpriset ett problem för EDL. Men genom att ta ut en högre avgift har EDZ blivit ett vinstdrivande företag och en aktör som kan investera i underhåll och utveckling. Samtidigt har EDZ blivit ett företag som kunderna litar på och betalar sina räkningar till (Ahmad 2020; McCulloch 2021). På så vis uppfyller EDZ invånarnas förväntningar på samhällsservice, vilket är centralt för legitimiteten, samtidigt som det skapar en acceptans för de villkor som den levereras under.

I Zahle har den så kallade "decentraliserade elförsörjningen" (McCulloch 2021) haft flera positiva konsekvenser. I jämförelse med tiden då invånarna förlitade sig på EDL, kombinerat med privata aktörer med högre taxa, har tillgången på el inneburit att de kan ha kylar och frysar igång och köra tvättmaskinen när det passar. Dessutom har de något så självklart som tillgång till ljus under dygnets mörka timmar. Detta har minskat invånarnas dagliga stress över att leva "enligt elens rytm" (Ahmad et al. 2020: 36-37). Tidigare påverkades framför allt kvinnorna eftersom de står för den största delen av hushållsarbete. De var tvungna att planera sina sysslor utifrån de få timmar som elen var tillgänglig, och planera om ifall strömmen inte kom. Även småföretagare som inte hade råd med en egen dieselgenerator drabbades, liksom äldre eller sjuka som var beroende av elektricitet till medicinsk utrustning eller av ljus för att undvika fallskador (Ahmad et al. 2020).

Samtidigt står bilden av de alltigenom positiva konsekvenserna inte oemotsagd. Även om EDZ:s stora fördel är att de distribuerar el 24 timmar om dygnet tar de ut ett högre pris per kilowattimme än vad kunderna tidigare betalade för el från enbart EDL. Alla familjer klarar inte prishöjningen. Till exempel berättar en person i staden Bar Elias följande för Ahmad et al.:

Some poor households did not have a generator subscription before and used to pay LBP 15,000 (US\$10⁷) a month [just for EDL electricity]. Now, no matter what, they pay LBP 50,000 (US\$33) and this is too much for them (Ahmad et al. 2020: 40).

För kunder som tidigare valt att endast köpa den billigare elen från EDL innebar övergången till EDZ en högre taxa. Detta eftersom EDZ tar ut samma pris per kilowattimme, oavsett om kunderna använde elen från EDL eller Aggreko. För de kunder som tidigare betalat två elräkningar blev EDZ:s taxa lägre än de privata aktörernas taxa för dieselgenererad el, vilket för de flesta rättfärdigade EDZ:s pris. Samtidigt tog det bort konsumenternas valfrihet och möjligheten för hushåll med

7 Enligt den tidigare fasta kursen då 1500 LBP var lika med 1 USD.

lägre inkomst att enbart förlita sig på den billigare elen från EDL. Med den ekonomiska kris Libanon går igenom idag blir skillnaden kännbar för många hushåll.

På samma gång är tillgången på el i Zahle del av ett genomgående mönster i Libanon, där tillgången till samhällsservice bygger på sektarism, kontakter med nationellt och internationellt inflytelserika aktörer och dessa aktörers sammafällande intressen (Cammett & Issar 2010; Leonardsson 2020). Det betyder inte nödvändigtvis att samhällsservice endast ges till dem som tillhör den egna gruppen. Däremot skapar kontakter mellan inflytelserika aktörer förutsättningarna för att samhällsservicen tillhandahålls, till exempel genom att frigöra resurser genom lån och donationer, utfärda tillstånd och upphandla kontrakt (Salloukh 2019; Leonardsson 2020). Den legitimerande effekt som samhällsservice har blir därmed också en del av en fortsatt maktfördelning, baserad på allianser och klientelism (Cammett & Issar 2010; Hamzeh 2001). EDZ:s möjlighet att initiera och fortsätta sin verksamhet är inget undantag. I en bransch känd för att vara färgad av korrupktion och sockrade avtal för import av bränsle (Leenders 2012), bygger eldistributionen genom EDZ på kontakter och förhandlingar med nationella intressenter. Enligt Ahmad et al. (2020) var EDZ:s framgång baserat på vad de kallar för ”funktionell korrupktion”:

The EDZ innovation was not the result of an upwelling of popular opposition to the concession system. It was the result of the deft use of the system by EDZ, building on local people’s sense of identity to garner political support while ensuring that opposing factions were either marginalised or suitably compensated. While this reform was unquestionably beneficial to the people of Zahle, it was designed, driven and controlled by local elite actors (Ahmad et al. 2020: 42).

EDZ:s utnyttjande av inflytelserika kontakter i och utanför Libanon går tillbaka till 1990-talet då Syrien hade en framträdande roll i Libanon. Enligt Ahmad et al. (2020: 24) hade EDZ starka band till Syrien fram till det att den syriska armén lämnade Libanon 2005. Påtryckningar från syrisk elit sägs ha påverkat det regeringsbeslut från 2004 som innebar att EDZ fick köpa el för 50 libanesiska lira per kilowattimme, i stället för 75 som då var EDL:s standardpris till distributörer. Ett lägre inköpspris ledde till en högre vinstmarginal för EDZ, något som troligtvis även gynnat inflytelserika kontakter. Det kombinerat med att företaget inte redogjort för hur mycket av kundernas elförbrukning som täcks av EDL:s respektive Aggrekos produktion – och att kontraktet med Aggreko inte redovisas offentligt – har lett till en allmän uppfattning om att EDZ är ett mycket lönsamt företag (Ahmad et al. 2020: 25).

Bristen på transparens grumlar kopplingen till elförsörjningens legitimerande effekt. Samtidigt är det inte säkert att detta påverkar folkets uppfattning om samhällsservicen:

We know that he (Nakad⁸) has enough money for his children and his children's children, but we don't care – we have 24/7 power! (citerad i Ahmad et al. 2020: 43).

Den här ”funktionella korruptionen” som Ahmed et al. kallar den för, har av andra analyserats som en del i hur sekteristiska grupper bygger upp legitimitet som politiska aktörer (Cammatt & Issar 2010; Nucho 2016; Dal Bello 2021) och hur det i sin tur har blivit en del av bygget av staten i Libanon (Leenders 2012; Egan & Tabar 2016; Salloukh 2019). Fallet med EDZ illustrerar hur nationella och regionala kontakter, samt ”funktionell korruption”, är en del av lokalsamhället, och påverkar möjligheterna till lokal utveckling. Sammantaget blir bilden av lokal samhällsservice och elförsörjning genom EDZ motsägelsefull. Genom att EDZ förser Zahle med ström dygnet runt skapar det legitimitet för det lokala styret. Samtidigt blir vetskapen om att lokala ledare utnyttjar de nationella kontakterna för egna syften ytterligare ett tecken på att Libanon är en splittrad och ojämlig stat, där vissa områden och grupper gynnas men inte andra.

Bränsleimport från Iran – en regional lösning på ett nationellt problem

När nyheten om att Libanon skulle läggas i totalt mörker kablades ut över världen 2021, blottades den sedan länge misskötta elsektorn och konsekvenserna av Libanons ekonomiska kris, vilken sedan 2019 lett till minskad överföring av resurser från staten till EDL (LCPS 2022). I kombination med att den libanesiska liran tappat 80 till 90 procent av sitt värde hade EDL inte längre medel att importera det bränsle som krävdes för att driva de dieseldrivna elverken (El Deeb 2021).

Även om nyheten ansågs sensationell i internationella medier stod libaneserna inte handfallna. Ett av initiativen kom från Hizbollah.⁹ Genom sin allians med Iran förhandlade Hizbollah fram tre leveranser av iransk olja till Libanon. I augusti 2021 förklarade Hizbollahs ledare Hassan Nasrallah att hans organisation skulle undsätta libaneserna. I ett TV-sänt tal förklarade han: “I assure you, yes, God willing, we will definitely bring diesel and gasoline from Iran” (Hassan Nasrallah, augusti 2021, citerad i Associated Press 2021).

En månad senare kom den första leveransen av iransk olja till Baniyas, en hamn i nordvästra Syrien. Därifrån fraktades oljan med lastbilar in i Libanon.

8 Assad Nakad är vd på EDZ.

9 Hizbollah, ”Guds parti”, uppstod som en motståndsrörelse till den israeliska ockupationen av södra Libanon 1982. Sedan dess har den verkat som en militär organisation i Libanon, på Assadregimens sida i Syrien och med starka regionala band till Iran. I Libanon är rörelsen dessutom ett politiskt parti med platser i parlamentet sedan valet 1992. Hizbollah har även en social gren med ett stort utbud av tjänster inom välgörenhet och samhällsservice (Fawaz 2014; Norton 2007; Zeidan 2017).

Lastfartyget innehöll 33 000 ton olja, och det skulle krävas 792 lastbilar för att föra in den första leveransen (Chehayeb 2021). Förutom att distribuera bränsle till folket via Hizbollahs egen kedja av bensinstationer, Al Amana, meddelade Hassan Nasrallah att motsvarande en månads konsumtion skulle skänkas till statliga institutioner som sjukhus och vattenpumpar, men även till Röda Korset och till barnhem. Privata sjukhus, fabriker som tillverkar mediciner, bagerier och andra liknande företag skulle få köpa bränsle till ett lägre pris och för libanesiska lira. Med andra ord skulle priset inte baseras på den svarta marknadens skenande dollarkurs som annars bestämde priserna på importerade varor (Chehayeb 2021; Vohra 2021).

På grund av den ekonomiska krisen fick Hizbollahs import av olja en större betydelse än bara oljan i sig. Genom att brett distribuera oljan visade det på en lyhördhet för Libanons många utmaningar, till exempel att bristen på el och mediciner tvingat ett flertal sjukhus att stänga avdelningar, och att rinnande vatten inte kunnat garanteras på grund av brist på bränsle till pumparna (Chehayeb 2021).

När bränslet nådde Libanon stod Hizbollahs supportrar längs gatorna och välkomnade konvojen där den körde fram. Människorna ropade "Ahlan wa sahlan" (Välkommen), och medan vissa av dem kastade ris och blomblad på lastbilarna stod andra och viftade med Hizbollahs gula flaggor längs konvojens väg (Vohra 2021). Leveransen av olja välkomnades en masse av Hizbollahs bas av supportrar inom den shiamuslimska befolkningen i Libanon. Hizbollahs agerande sågs som ett hjältedåd i jämförelse med statens misslyckande med att försörja befolkningen med elektricitet, något som många ansåg var en skandal i det medelinkomstland som Libanon i alla fall tidigare varit.

Även delar av Libanons befolkning som traditionellt sett varit skeptiska till Hizbollah bildkades inför möjligheten att, om så bara för en stund, få känna att de levde i en stat där den mest basala samhällsservicen fungerade. I Gemayze, ett område i Beirut där majoriteten av befolkningen är kristna och ofta Hizbollahmotståndare, berättar en man för Vohra (2021):

We need fuel to survive. If Hezbollah asks, 'Do you want Iranian fuel?' I'll say, 'Yes, I do.' You see, they – and by they I mean all political parties and not just Hezbollah – have made us so thirsty, so desperate, that we don't care about politics, and changing the country for the better; we are struggling to survive (citerad i Vohra 2021).

Även om det inte var en lösning på krisen som helhet, medgav även Charaf Abou-Charaf, ordförande för Libanons läkarfack, att leveransen hade betydelse för Libanons hälsosektor: "It definitely will reduce some of the pressure on hospitals and allow them to do their work a bit more smoothly" (Chehayeb 2021). Genom sitt direkta agerande visade Hizbollah att man kan

gå från ord till handling, och ta libanesernas behov och förväntningar på en fungerande stat på allvar (McLoughlin 2015, 2019; Brinkerhoff et al. 2012; Krampe 2016). Men Hizbollahs agerande måste också förstås i relation till de förväntningar, eller brist på förväntningar, som libaneserna har pga. landets pågående ekonomiska, humanitära och politiska kris. I det läget blir någon samhällsservice bättre än ingen alls, även om Hizbollahs möjligheter att agera i princip bygger på en fortsatt splittring av staten och samtidigt goda förbindelser med Iran.

Ytterligare stöd för Hizbollahs import av olja kom nyligen från oväntat håll. I juli 2022 gav Samir Geagea, ledare för det kristna partiet Lebanese Forces, sitt stöd för fortsatt import av olja från Iran, förmedlat via Hizbollah:

I think that the Lebanese government should agree with Sayyed Hassan Nasrallah's proposal to import Iranian fuel for free in order to set up energy production plants in the country (Middle East Monitor 2022).

Lebanese Forces, med Samir Geagea i spetsen, har i många år agerat som en av Hizbollahs största kritiker. Även om Geageas uppfattning om Hizbollah som en militant organisation kvarstår, visar hans uttalande att kapaciteten att leverera samhällsservice kan generera legitimitet även för de mest oväntade av aktörer, när Libanons ekonomiska kris krossat alla förhoppningar om andra alternativ. Eller kanske att uttrycket "desperate times calls for desperate measures" gäller även för de mest hårdföra av motståndare.

Samtidigt har Hizbollahs agerande genererat mycket kritik för vad importen betyder för Libanon internt och i Mellanöstern mer allmänt. En åsikt som har framförts är att även om Hizbollah får ta åt sig äran för att ha försett Libanon med bränsle, är betydelsen av den iranska oljan överdriven. Laury Haytayan, energiexpert på Natural Resource Governance Institute (NRGI), sade att: "One tanker carries just enough fuel to fulfill Lebanon's needs for two days. A few of these tankers is far from what we need" (Vohra 2021). Med andra ord var de tre leveranserna med olja fraktad med lastfartyg endast tillräckliga för att täcka Libanons behov i knappt en vecka. I en annan intervju förklarar Laury Haytayan att:

We cannot consider it a victory if the electricity increases from zero hours per day to six or eight hours per day. This is a new setback. Iran wants to give us fuel for five months, but then what? (MEMRI TV Videos 2021).

Den libanesiska energikonstulanten Jessica Obeid påpekar att importen av bränsle är "quick fixes" som ger snabba resultat men inte förändrar något i Libanons elsektor:

“The problem isn’t where we get fuel or electricity from, it’s how we’re going to pay for it.” The Iranian fuel, she says, would not be a game-changer in terms of meeting surging demand and it is calculated to improve Hezbollah’s popularity (Chehayeb 2021).

Hizbollahs agerande vid sidan om staten, som en enskild aktör, ligger till grund för mycket av den kritik som har kommit från andra håll. Före detta premiärministern Saad Hariri, och andra med honom, kritiserade Hizbollah för att kringgå staten och utsätta Libanon för onödiga risker genom att importera olja från Iran, ett land vars oljeexport ligger under amerikanska sanktioner (Middle East Monitor 2022). Deras farhågor var att Libanon skulle svärtas ner av samröre med Iran och att landet självt också skulle drabbas av de amerikanska sanktionerna (Wroughton & Pamuk 2019). Mitt i en djup ekonomisk kris riskerade detta att bli ytterligare ett slag mot en sårbar libanesisk stat.

Självklart fanns riskerna med att bli utsatta för amerikanska sanktioner med i Hizbollahs kalkylering. För att undkomma sanktioner lade fartygen strategiskt till i Syrien i stället för att ankomma direkt till Libanon. Bränslet lastades om till lastbilar som sedan körde in i Libanon via icke-officiella gränsövergångar (Vohra 2021). Den libanesiska staten fick inte heller någon officiell förfrågan från Hizbollah om tillstånd för importen. Genom att kringgå den libanesiska staten och föra in oljan utan officiella dokument blev den libanesiska staten inte delaktig. Samtidigt förkunnade Hizbollah att de hade lyckats undgå amerikanska sanktioner, något som dess anhängare såg som en seger. Detta befäster bilden av att Hizbollah hade ett starkt egenintresse av att betraktas som Libanons räddare (Vohra 2021; Chehayeb 2021).

Sammantaget blir bilden av legitimitet tvetydig, även i fallet med Hizbollah och dess import av iransk olja. De positiva tongångar som har hörts från både Hizbollahs supportrar och dess motståndare går inte att förneka. Känslan av att det här finns en organisation som är lyhörd inför befolkningens behov, har kapacitet att leverera samhällsservice och lovar att göra den tillgänglig för alla, dvs. verkar för samtliga medborgares behov, gynnar synen på Hizbollah som en legitim och ansvarsfull aktör. Samtidigt finns det en fortsatt skepsis mot att Hizbollah tar statliga åtaganden i egna händer och försöker vinna poänger på icke-legitima, regionala allianser. Detta att ignorera, eller kringgå staten är dessutom i linje med den libanesiska traditionen att organisera en samhällsstruktur där makt och tillhandahållandet av välfärdstjänster är kopplade till sekteristiska aktörer (Egan & Tabar 2016). På så sätt blir Hizbollahs agerande inte ett led i att legitimera den libanesiska staten, utan i den mån det bygger legitimitet, en reflektion av Hizbollahs förmåga att agera på egen hand och samtidigt vinna poänger på att visa på vad man betyder för det libanesiska samhället.

En maritim gräns – framtida potential och förväntad lösning?

Det tredje och avslutande fallet i den här artikeln behandlar upprättandet av en permanent maritim gräns mellan Israel och Libanon. Avtalet skrevs under 27 oktober 2022 och undertecknades officiellt av dels Libanon och FN, dels Israel och FN. Förfarandet var ett sätt att kringgå att Libanon och Israel de facto är fiendestater,¹⁰ även om vapenstillestånd råder sedan 2006 (Hijazi 2022b). Avtalet är ett resultat av elva års förhandlingar, och lägger potentiellt grunden för förändringar i relationen mellan Libanon och Israel. Detta skulle i sin tur kunna innebära att Hizbollahs ”raison d’être”, som motståndsrörelse till Israel, neutraliseras.

I den här artikeln lämnar jag den diskussionen och fokuserar i stället på vad avtalet anses betyda för Libanons elförsörjning och den libanesiska statens legitimitet.

I början på 2000-talet började ett område för utvinning av gas och olja att prospekteras i havet utanför Cypern, Libanon och Israel. I en värld, och inte minst i en världsdal, där olja och gas har blivit synonymt med utveckling, ekonomiska tillgångar och makt var upptäckten av fältet sensationell. På libanesiskt terrotorium indikerade analyser från 2010 framför allt tillgång på gas, vilket har setts som en framtida lösning på landets ekonomiska bekymmer och det stora importberoendet av bränsle. Så här skriver Fattouh & El-Katiri:

A long-term importer of energy, Lebanon could benefit tremendously from developing its prospective gas reserves by generating a new and potentially important stream of revenue, enhancing its energy security, and reducing air pollution by replacing fuel oil in power generation. [...] The successful development of Lebanon’s offshore gas resources could indeed turn Lebanon into a self-sufficient producer and a potential exporter of natural gas (Fattouh & El-Katiri 2015: 2).

Sådana prognoser lät då, och låter fortfarande, som en gudagåva för libanesiska politiker, tjänstemän och befolkningen i stort. Libanons hittills outnyttjade fossila tillgångar skulle ha potential att fylla det inhemska behovet av bränsle och därmed produktionen av el. Att det dessutom skulle finnas möjlighet att ersätta oljan med gas, som ger mindre luftföroreningar än dieselförbränning, blir ytterligare ett argument för att Libanon går mot en ljusare framtid (Fattouh & El-Katiri 2015).

10 Libanon och Israel har ett turbulent förhållande. Libanon blev tillflyktsort för många palestinska flyktingar 1948 och ingick som part i den arabiska koalitionen i det arabisk-israeliska kriget samma år. Under det libanesiska inbördeskriget invaderade Israel Libanon 1978 och igen 1982, varefter de blev kvar i södra Libanon till år 2000. Sommaren 2006 utspelades ett 33-dagars långt krig mellan Israel och Hizbollah (Leonardsson 2023: 39, 42).

Den legitimerande effekten i olje- och gasutvinningen bygger dock främst på förväntningar på vad som komma ska. Så länge exploateringen av olje- och gastillgångarna förblir en framtida dröm kan den libanesiska staten inte tydligt visa att den kan infria löften och förse befolkningen med bränsle och elektricitet. Regleringen av den maritima gränsen mellan Libanon och Israel är därför ett nödvändigt steg i förverkligandet av framtida drömmar om Libanon som en olje- och gasproducent. Men vad betyder avtalet för Libanons legitimitet som stat? Och har det olika betydelse för olika libanesiska aktörer?

Med avtalet i hamn och potentiella tvister mellan Libanon och Israel om vem som får göra vad i kustområdet undanröjda, ses avtalet som en möjlighet för landet att ta sig ur en alarmerande ekonomisk kris. Som Bassam & Gebeily skriver:

An offshore energy discovery – while not enough on its own to resolve Lebanon’s deep economic problems – would be a major boon, providing badly needed hard currency and possibly one day easing crippling blackouts (Bassam & Gebeily 2022).

Även internationella bedömare har uppmärksammat avtalet för dess möjligheter. Bland annat påpekar en högre tjänsteman i Bidenadministration att: “[...] the agreement would provide Lebanon with fresh potential for foreign direct investment, particularly in the energy sector” (Reuters 2022).

Statens betydelse för avtalet har också påpekats av ett flertal politiska ledare i Libanon. Hizbollahs ledare, Hassan Nasrallah, betonade att avtalet var en framgång för Libanon, och framför allt för Libanons ”tre presidenter”: den shiamuslimska talmannen Nabih Berri, den sunnimuslimska premiärministern Najib Mikati och den kristna presidenten Michel Aoun. Med andra ord var avtalet i realiteten också till fördel för Libanons statskick som en konsociationell demokrati, där sekteristiska ledare ”delar på” den statliga makten (Atallah 2022). Dessutom skrevs avtalet under bara dagar innan president Michel Aouns mandatperiod gick ut. Efter sex år som president, en tid kantad av politiska och ekonomiska kriser, kunde Aoun lämna presidentpalatset efter att ha visat sin kapacitet som den ledare som fört Libanon närmare en ljusare framtid. Vid ingången av avtalet valde Aoun även att ge Gebran Bassil, partiledare för Aouns parti Free Patriotic Movement (FPM) och Aouns svärson, del av äran för att ha initierat förhandlingarna tio år tidigare, då som energi- och vattenminister (Atallah 2022). Möjligen var detta också en del av ett internt spel där Aoun, och Gebran Bassil själv, ser Bassil som en lämplig kandidat att ta över presidentposten (Hijazi 2022b).

Att president Aoun har kunnat ta åt sig äran för avtalet har också påverkat Hizbollahs välvilja att ställa sig bakom det. Partiet har tillhört Aouns mest lojala allierade sedan många år. Däremot är Hizbollahs egna medlemmar de mest kritiska till all typ av samarbete med Israel. Att Hizbollah, genom den

libanesiska staten, går med på ett avtal som reglerar förhållandet mellan Libanon och Israel, ses av många som ett slag mot motståndsrörelsens existensberättigande. Gränsen mellan att låta den libanesiska staten ta åt sig äran för avtalet, och att inte bli åsidosatt som aktör i södra Libanon, har därför varit hårfin för Hizbollah. Som Atallah skriver har Hizbollah själv poängterat sin roll som motståndare till avtalet:

Not to be sidelined, Nasrallah attributed the success of the agreement to the party's history of armed resistance. From Hezbollah's perspective, it was the drones that flew over the Karish field a few months ago and other military maneuvers that forced Israel to reconsider exploration of the Karish field until its dispute with Lebanon was settled. Hezbollah Executive Council Member Sheikh Nabil Qaouk was even more explicit, stating that it was not diplomacy that secured Lebanon's maritime rights, but rather Hezbollah's military force (Atallah 2022).

Ordningen för undertecknandet har också tillskrivits betydelse för vem som får legitimitet för avtalet och för vad. Avtalet existerar som två olika dokument; det ena skrevs under av president Aoun i Beirut och det andra av den israeliska premiärministern Yair Lapid i Tel Aviv. Senare undertecknades dokumenten av Libanons och Israels delegationer i åtskilda rum på FN:s bas i Naqoura vid gränsen mellan de båda länderna. Den amerikanske medlaren Amos Hochstein arkiverade sedan de två dokumenten hos FN (Hijazi 2022a; Times of Israel 2022).

Tillvägagångssättet med två separata dokument ses framför allt av Hizbollah som en garanti för att avtalet inte ska uppfattas som ett närmande eller ett formellt fredsavtal mellan Israel och Libanon. Enligt Hizbollah garanterar arrangemanget också att avtalet inte fungerar som ett ifrågasättande av motståndet mot Israel. Eller som Faisal Abdel Sater, politisk analytiker, uttrycker det: "The fact that Lebanon and Israel will not sign a joint document clearly shows that this agreement is not a form of normalization" (Hijazi 2022a). På motsvarande sätt säger Hassan Nasrallah, Hizbollahs ledare, att "[the deal] is not an international agreement and does not mean Lebanon has recognized Israel [as a state]" (Hijazi 2022b). På så sätt anser Hizbollah att avtalet inte skall kunna ifrågasätta dess existens som legitim motståndsrörelse. Samtidigt anser många analytiker att de ihärdiga försöken att förminska avtalets betydelse visar på att även Hizbollah själv inte helt kunnat hantera de frågor som avtalet väcker om dess existensberättigande som motståndsrörelse (Hijazi 2022b; Atallah 2022).

Både Hizbollahs och Aouns uttalanden visar på hur olika grupperingar i Libanon använder den israelisk-libanesiska överenskommelsen för att stärka sin egen grupp position i det interna maktspelet. Även om olje- och gasfyndigheterna ännu inte har materialiserats används de för att legitimera den

egna gruppens delaktighet i statens affärer. Samtidigt har avtalets betydelse för Libanon också betonats internationellt. Tillförordnade premiärministern Najib Mikati poängterade att avtalet var resultatet av ett lyckat samarbete mellan libanesiska statstjänstemän och "Libanons vänner" (Atallah 2022), och att det visade på Libanons vilja till internationellt samarbete.

Kanske är det just på den internationella nivån som Libanons legitimitet stärkts mest av avtalet. Både USA:s president Joe Biden och Frankrikes president Emmanuel Macron har välkomnat överenskommelsen. USA:s ambassadör i Libanon, Dorothy Shea, poängterade att de ingångna avtalet är "a glimmer of hope on the economic horizon for the Lebanese people" (El Hage 2022), vilket öppnar upp för nya möjligheter men också nya åtaganden för den libanesiska staten. I kölvattnet av Libanons ekonomiska kris kan den internationella välviljan bli avgörande för hur externa aktörer förhandlar med landet och hur de förhåller sig till hantering av Libanons statsskuld och möjligheterna att bistå med nya lån. Det kan också avgöra hur globala företag ser på att investera i Libanons potentiella olje- och gassektor (Hijazi 2022b).

Samtidigt är avtalet en bekräftelse på att USA fortfarande kan spela rollen av aktiv medlare i Mellanöstern. Eller som en högre tjänsteman i Bidenadministrationen uttrycker det:

This is not a direct bilateral agreement. It is through the United States, but it is a marking of boundary that will allow both countries to pursue their economic interests without conflict (Reuters 2022).

I en större geopolitisk kontext blir USA:s aktiva intervention i förhandlingsprocessen också en möjlighet för supermakten att befästa sin roll i Mellanöstern, något som blivit extra viktigt i ljuset av kriget i Ukraina och Kinas framgång som medlare mellan Iran och Saudiarabien. För det första önskar man hitta nya bränslekällor för ett Europa som tidigare varit i stort sett helt beroende av rysk gas och olja. Framst handlar det om bränsle från Israel, som har kommit längre i sin exploatering av olja och gas, men i framtiden eventuellt också från Libanon. För det andra stärker USA genom sitt stöd till avtalet sin position i östra Medelhavet, där till exempel alliansen mellan Turkiet och Libyen och närvaro av ryska företag i Syriens maritima zon rubbat den geopolitiska balansen till amerikansk nackdel (Atallah 2022).

Som den här diskussion visar, används avtalet mellan Libanon och Israel för att bygga legitimitet på tre plan: att legitimera den libanesiska staten genom en tro på en framtida kapacitet, att legitimera olika libanesiska aktörer och deras agendor, och att legitimera Libanon som en samarbetspartner internationellt. Samtidigt är det en legitimitet som helt eller delvis bygger på en outnyttjad potential. På så vis bygger avtalets legitimerande effekt på kollektivt formulerade förväntningar, eller snarare förhoppningar, där den enda kapacitet som hittills visats är libanesiska aktörers förmåga att sluta avtalet med Israel.

Avslutning

I den här artikeln har jag undersökt hur legitimitet skapas, och för vem, i processer som är kopplade till elförsörjning som en basal samhällsservice i Libanon. Erfarenheterna från Libanon, ett land som ofta beskrivs som starkt splittrat, i djup ekonomisk och politisk kris och på senare år klassificerat som en svag eller till och med en kollapsad stat, har här gett en insikt i hur samhällsservice, trots allvarliga utmaningar, kan implementeras i praktiken. Genom att fokusera på ett lokalt, ett regionalt och ett nationellt exempel där olika aktörer har varit involverade för att förse befolkningen med elektricitet undersöker jag vilken potential energitillgång som samhällsservice har och för vem.

I exemplet med Zahle som elleverantör och Hizbollah som importör av olja visar det sig att tillhandahållandet av el, eller i Hizbollahs fall av bränsle till el, har haft en legitimerande effekt genom att aktörerna Hizbollah och EDZ visar på lyhörddhet för befolkningens behov genom ett inkluderande förhållningssätt, samtidigt som de har kapacitet att leverera energi. På så sätt skapar det också en acceptans för EDZ och Hizbollah, där de nationella och internationella relationerna som ligger till grund för varför de lyckas, blir mindre viktiga. Samtidigt visar båda fallen på att utnyttjandet av nationella och regionala kontakter inte leder till att statens legitimitet ökar. Detta trots att EDZ:s framgång inte hade varit möjlig utan parlamentariskt stöd eller regeringsbeslut om lukrativa kontrakt med EDL. Hizbollahs import av bränsle, som till viss del gick till statliga institutioner, blev inte heller någon vinst för staten. I stället blev det tydligt att Hizbollah kringgått staten och att legitimiteten endast tillfaller Hizbollah som en enskild aktör.

Det tredje fallet är unikt då det bygger på en förväntan om en framtida resurstillgång. Samtidigt visar analysen att de inblandade aktörerna alla utnyttjar undertecknandet av avtalet för att själva framstå som centrala aktörer. President Aouns och Hizbollahs sätt att framställa sin egen centrala roll används för att legitimera sitt ledarskap som nödvändigt för den egna gruppens inkludering i den libanesiska staten. Men framför allt legitimerade avtalet Libanon på ett internationellt plan, som en samarbetspartner och ansvarsfull aktör.

De tre exemplen visar hur sekteristiska grupper och internationella kontakter spelar roll för att tillgodose libanesernas välfärd. Detta blir på så sätt ett medel för fortsatt legitimering av den sekteristiska uppdelningen av politisk makt i Libanon, och i förlängningen ett stärkande av regionala och globala allianser.

Den starka kopplingen till Libanons politiska ekonomi som vi ser i tillhandahållandet av el innebär därför att samhällsservice har liten möjlighet att skapa legitimitet för den libanesiska staten som helhet. Samhällsservice fortsätter i stället att reproducera Libanon som en splittrad stat, där individuella grupper och aktörers intressen står över statens intressen, något som i slutändan missgynnar allmännyttan och den libanesiska befolkningen.

De förhoppningar om att samhällsservice kan vara en väg framåt i återuppbyggnad av ett land efter en konflikt, en vanlig uppfattning bland biståndsaktörer, verkar härmed ha grusats.

De allianser som finns mellan libanesiska och internationella aktörer i tillhandahållandet av el belyser även den starka koppling till internationella agendor som vardagsproblematiken i Libanon är en del av och reproducerar. Om Libanons bristande elförsörjning är ett exempel på landets djuptgående politiska och ekonomiska kris, kan vi också se hur Libanons förmåga att hitta lösningar på krisen hänger samman med, men också gynnar, externa aktörer.

Litteraturförteckning

- Ahmad, Ali, 2020. "Distributed power generation for Lebanon. Market assessment and policy pathways", *World Bank Group*, 2020-05-10, tillgänglig på <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/33788>, citerad 2022-12-06 .
- Ahmad, Ali, McCulloch, Neil, Al-Masri, Muzna & Ayoub, Marc, 2020. "From dysfunctional to functional corruption: the politics of reform in Lebanon's electricity sector", *Anti-Corruption Evidence* 030, s. 1-57.
- Associated Press, 2021. "Fuel delivery arranged by Hezbollah arrives in Lebanon", *Daily Sabah*, 2021-09-16, tillgänglig på <https://www.dailysabah.com/world/mid-east/fuel-delivery-arranged-by-hezbollah-arrives-in-lebanon>, citerad 2022-10-06.
- Atallah, Sami, 2022. "The Lebanon-Israel maritime agreement: Myth of a victory", *The Policy Initiative*, 2022-11-02, tillgänglig på <https://www.thepolicyinitiative.org/article/details/226/the-lebanon-israel-maritime-agreement-myth-of-a-victory>, citerad 2022-12-01.
- Bassam, Laila & Gebeily, Maya, 2022. "Looped in 'line by line', Hezbollah shows pragmatic side in Lebanon-Israel deal", *Reuters*, 2022-10-19, tillgänglig på <https://www.reuters.com/world/middle-east/exclusive-looped-line-by-line-hezbollah-shows-pragmatic-side-lebanon-israel-deal-2022-10-18/>, citerad 2022-11-09.
- Brinkerhoff, Derick W., 2011. "State fragility and governance: conflict mitigation and subnational perspectives", *Development Policy Review* 29(2), s. 131-153.
- Brinkerhoff, Derick W. & Johnson, Ronald W., 2008. "Good Enough Governance in Fragile States: the Role of Center-Periphery Relations and Local Government". Paper, 4th International Specialised Conference, International Aid and Public Administration, Ankara.
- Cammatt, Melani & Issar, Sukriti, 2010. "Bricks and mortar clientelism: Sectarianism and the logics of welfare allocation in Lebanon", *World Politics* 62(3), s. 381-421.
- Cheema, G. Shabbir & Rondinelli, Dennis (red.), 2007. *Decentralizing governance: Emerging concepts and practices*. Virginia: Brookings Institution Press.
- Chehayeb, Kareem, 2021. "Hezbollah-brokered Iranian fuel arrives in crisis-hit Lebanon" *Al Jazeera*, 2021-09-16, tillgänglig på <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/16/first-shipment-hezbollah-iranian-fuel-arrives-lebanon>, citerad 2022-10-06.
- Dal Bello, Guilia, 2021. "Managing a crisis: Hezbollah's welfare expansion", *E-International Relations*, 2021-04-26, tillgänglig på <https://www.e-ir.info/2021/04/26/managing-a-crisis-hezbollahs-welfare-expansion/>, citerad 2022-12-01.

- Economist Intelligence, 2022. "Democracy Index 2021. The China challenge", London, tillgänglig på <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2021/>, citerad 2022-03-10.
- Egan, Martyn & Tabar, Paul, 2016. "Bourdieu in Beirut: Wasta, the state and social reproduction in Lebanon", *Middle East Critique* 25(3), s. 249-270.
- El Deeb, Sarah, 2021. "Lebanon's 2 main state power plants shut down, out of fuel", *AP News*, 2021-10-09, tillgänglig på <https://apnews.com/article/business-lebanon-middle-east-7fd70591b6c73752aa40ae37606786cf>, citerad 2022-10-06.
- El Hage, A-M., 2022. "Maritime agreement 'glimmer of hope' that Lebanon's leaders can make the hard decisions ahead: US ambassador", *L'Orient-Le Jour*, 2022-11-07, tillgänglig på <https://today.lorientlejour.com/article/1317201/maritime-agreement-glimmer-of-hope-that-lebanons-leaders-can-make-the-hard-decisions-ahead-us-ambassador.html>, citerad 2022-11-09.
- Fardoun, Farouk, Ibrahim, Oussama, Younes, Rafic & Louahlia-Gualous, Hasna, 2012. "Electricity of Lebanon: Problems and recommendations", *Energy Procedia* 19, s. 310-320.
- Fattouh, Bassam & El-Katiri, Laura, 2015. "Lebanon's gas trading options", The Lebanese Center for Policy Studies, 2016-01-01, tillgänglig på <https://www.lcps-lebanon.org/articles/details/2253/lebanon%E2%80%99s-gas-trading-options>, citerad 2022-10-06.
- Fawaz, Mona, 2014. "The Politics of property in planning: Hezbollah's reconstruction of Haret Hreik (Beirut, Lebanon) as case study", *International Journal of Urban and Regional Research* 38(3), s. 922-934.
- Freedom House, 2023. "Freedom in the World 2023. Lebanon", tillgänglig på <https://freedomhouse.org/country/lebanon/freedom-world/2023>, citerad 2023-03-10.
- Fragile States Index, 2022. "Fragile state index - Country rankings", tillgänglig på https://www.theglobaleconomy.com/rankings/fragile_state_index/, citerad 2023-03-10.
- GAO, 2005. "Rebuilding Iraq. Status of Funding and Reconstruction Efforts", United States Government Accountability Office, July, tillgänglig på <https://www.gao.gov/assets/gao-05-876.pdf>, citerad 2023-03-15.
- Ghaddar, Sima, 2016. "Machine politics in Lebanon's alleyways", *The Century Foundation*, 2016-05-06, tillgänglig på <https://tcf.org/content/report/machine-politics-lebanons-alleyways/>, citerad 2022-11-09.
- Grindle, Merilee S., 2004. "Good enough governance: Poverty reduction and reform in developing countries", *Governance* 17(4), s. 525-548.
- Grindle, Merilee S., 2011. "Good Enough Governance Revisited", *Development Policy Review* 29(1), s. 199-221.
- Hamzeh, A. Nizar, 2001. "Clientalism, Lebanon: Roots and trends", *Middle Eastern Studies* 37(3), s. 167-178.
- Hijazi, Salah, 2022a. "How and by whom will the Lebanon-Israel maritime border deal be signed?" *L'Orient Today*, 2022-10-26, tillgänglig på <https://today.lorientlejour.com/article/1315858/how-and-by-whom-will-the-lebanon-israel-maritime-border-deal-be-signed.html>, citerad 2022-11-09.
- Hijazi, Salah, 2022b. "Who will benefit from the maritime border demarcation deal?", *L'Orient-Le Jour*, 2022-10-28, tillgänglig på <https://today.lorientlejour.com/article/1316119/who-will-benefit-from-the-maritime-border-demarcation-deal.html>, citerad 2022-11-09.
- Human Rights Watch, 2023. "Cut Off From Life Itself. Lebanon's Failure on the Right to Electricity", tillgänglig på <https://www.hrw.org/report/2023/03/09/cut-life-itself/lebanons-failure-right-electricity>, citerad 2023-03-15.

- Jaafari, Shirin & Battah, Habib, 2021. "Lebanon's electricity crisis means life under candlelight for some, profits for others", *The World*, 2021-11-22, tillgänglig på theworld.org/stories/2021-11-22/lebanon-s-electricity-crisis-means-life-under-candlelight-some-profits-others, citerad 2022-12-01.
- Kachuyevski, Angela & Olesker, Ronnie, 2014. "Divided societies and identity boundaries: A conflict analysis framework", *International Journal of Conflict Management* 25(3), s. 304-321.
- Khalaf, Samir, 2012. *Lebanon adrift. From battleground to playground*. Lebanon: Saqi Books.
- Krampe, Florian, 2016. "Empowering peace: Service provision and state legitimacy in Nepal's peace-building process", *Conflict, Security & Development* 16(1), s. 53-73.
- LCPS, 2017. "Sectarianism and consociational democracy: An interview with Dr. Bassel Salloukh", *The Lebanese Center for Policy Studies*, 2018-10-15, tillgänglig på <https://lcps-lebanon.org/agendaArticle.php?id=77>, citerad 2022-09-01.
- LCPS, 2022. "The Lebanon Crisis: Three years in the making", *The Lebanese Center for Policy Studies*, 2022-05-09, tillgänglig på <https://www.lcps-lebanon.org/data/details/4679/the-lebanon-crisis-three-years-in-the-making>, citerad 2022-10-09.
- Leenders, Reinoud, 2012. *Spoils of truce: Corruption and state-building in postwar Lebanon*. New York: Cornell University Press.
- Lemay-Hébert, Nicolas, 2009. "Statebuilding without Nation-building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutional Approach", *Journal of Intervention and Statebuilding* 3(1), s. 21-45.
- Leonardsson, Hanna, 2019. "Making sense of Lebanon's protests", *School of Blogal Studies*, 2019-10-24, tillgänglig på <https://www.blogalstudies.com/post/making-sense-of-lebanon-s-protests>, citerad 2022-07-04.
- Leonardsson, Hanna, 2020. "Vertical relationships and local peacebuilding in Lebanon: The case of responsive waste management", *Journal of Peacebuilding & Development* 15(2), s. 219-234.
- Leonardsson, Hanna, 2023. *Navigating the Local: Politics of Peacebuilding in Lebanese Municipalities*. Bristol: Bristol University Press.
- McCulloch, Neil, 2021. "Tackling Lebanon's electricity crisis: Lessons from Yemen", *Lebanese Center for Policy Studies*, tillgänglig på <https://www.lcps-lebanon.org/articles/details/3627/tackling-lebanon%E2%80%99s-electricity-crisis-lessons-from-yemen>, citerad 2022-12-01.
- McLoughlin, Claire, 2015. "When does service delivery improve the legitimacy of a fragile or conflict-affected State?", *Governance* 28(3), s. 341-356.
- McLoughlin, Claire, 2019. "Non-state actors, service delivery and statebuilding", s.137-150 i Lemay-Hébert, Nicolas (red.), *Handbook on intervention and statebuilding*. Cheltenham: Edward Elgar.
- MEMRI TV, 2021. "Lebanese energy expert: The free fuel Iran is giving Lebanon does not solve our energy crisis", *MEMRI TV Videos*, 2022-09-21, tillgänglig på <https://www.youtube.com/watch?v=EvRx5TuafMQ>, citerad 2022-12-01.
- Middle East Monitor, 2022. "Lebanon: Geagea agrees with Hezbollah call for Iran oil imports", *Middle East Monitor*, 2022-07-28, tillgänglig på <https://www.middleeastmonitor.com/20220728-lebanon-geagea-agrees-with-hezbollah-call-for-iran-oil-imports/>, citerad 2022-10-09.
- Norton, Augustus Richard, 2007. "The role of Hezbollah in Lebanese domestic politics", *The International Spectator* 42(4), s. 475-491.

- Nucho, Joanne Randa, 2016. *Everyday sectarianism in urban Lebanon. Infrastructures, public services, and power*. Princeton: Princeton University Press.
- Paler, Laura, Marshall, Leslie & Atallah, Sami, 2018. "Featured analysis: Why are people not willing to publicly support political reform?", *Lebanese Center for Policy Studies*, 2018-05, tillgänglig på <http://lcps-lebanon.org/featuredArticle.php?id=157>, citerad 2022-07-04.
- Paris, Roland & Sisk, Timothy D., 2009. *The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the Contradictions of Postwar Peace Operations*. Hoboken: Taylor & Francis.
- Reuters, 2022. "Biden congratulates Israel, Lebanon on maritime border deal", *Reuters*, 2022-10-11, tillgänglig på <https://www.reuters.com/world/middle-east/biden-congratulates-israel-lebanon-maritime-border-deal-2022-10-11/>, citerad 2022-11-10.
- Salamey, Imad, 2014. *The Government and Politics of Lebanon*. Oxon: Routledge.
- Salloukh, Bassel F., 2019. "Taif and the Lebanese State: The Political Economy of a Very Sectarian Public Sector", *Nationalism and Ethnic Politics* 25(1), s. 43-60.
- Sewell, Abby, 2021. "Électricité de Zahlé, which until now has provided 24/7 electricity in Zahle and surrounding villages, announced that it is rationing power for industrial customers and asked customers to conserve energy to avoid power cuts for residential users", *L'Orient Today*, 2021-07-09, tillgänglig på <https://today.lorientlejour.com/article/1267927/electricite-de-zahle-which-until-now-has-provided-24-7-electricity-in-zahle-and-surrounding-villages-announced-that-as-of-today-it-will-begin-rationin.html>, citerad 2021-08-24.
- Times of Israel, 2022. "Israel and Lebanon approve maritime deal; Lapid hails 'recognition' by enemy state", *Times of Israel*, 2022-10-27, tillgänglig på <https://www.timesofisrael.com/israel-approves-lebanon-deal-lapid-hails-recognition-by-enemy-state/>, citerad 2023-03-15.
- Trading Economics, 2023. "Crude Oil Prices", tillgänglig på <https://tradingeconomics.com/commodity/crude-oil>, citerad 2023-03-14.
- Transparency International, 2022. "Corruption Perceptions Index 2022. Lebanon", tillgänglig på <https://www.transparency.org/en/cpi/2022/index/lbn>, citerad 2023-03-14.
- Vohra, Anchal, 2021. "Hezbollah is trying to be Lebanon's savior", *Foreign Policy*, 2021-04-05, tillgänglig på <https://foreignpolicy.com/2021/09/17/hezbollah-is-trying-to-be-lebanons-savior/>, citerad 2022-10-06.
- World Bank Group, 2020. "Lebanon power sector emergency action plan", *World Bank*, 2020-07-01, tillgänglig på <http://documents.worldbank.org/curated/en/500281593636676732/Lebanon-Power-Sector-Emergency-Action-Plan>, citerad 2021-08-24.
- Wroughton, Lesley & Pamuk, Humeyra, 2019. U.S. "To end all waivers on imports of Iranian oil, crude price jumps", *Reuters*, 2019-04-22, tillgänglig på <https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-oil/u-s-to-end-all-waivers-on-imports-of-iranian-oil-crude-price-jumps-idUSKCN1RXoR1>, citerad 2022-10-13.
- Zeidan, Diana, 2017. "Municipal management and service delivery as resilience strategies: Hezbollah's local development politics in South-Lebanon", s. 37-40 i Baker, Lauren, Kao, Kristen, Lust, Ellen & Lynch, Marc (red.), *Local Politics and Islamist Movements*, POMEPS Studies 27.

Tunisien och demokratis inneboende instabilitet

Karim Zakhour

Tunisia and the Inherent Instability of Democracy

Following a decade of democratic consolidation since the fall of dictator Zine El Abidine Ben Ali, the Tunisian democratic process has now faltered. Since coming to power in a landslide election in 2019, former law professor Kais Saied has undermined democracy at every turn. Saied came to power largely through the support of the same youth that ten years earlier had led the protests against Ben Ali. This article makes the case that in order to understand the youths seeming rejection of democracy, we must first investigate how they understand democracy and what expectations surround it. The article is based on fieldwork among young men in interior, historically marginalized regions, of the country between 2015 to 2019. Democracy, for many young men, implies a state that can provide “bread and dignity”, understood as a responsive state beyond political representation. This can be contrasted with the young men’s experience of democratic transition, which they associated with uncertainty and instability.

Introduktion

De senaste tio åren, allt sedan den tunisiska diktatorn Ben Ali flydde från Tunis i januari 2011, har Tunisien lyfts fram som en demokratisk förebild för andra länder i arabvärlden. I ett demokratiseringsteoretiskt perspektiv ter sig Tunisiens relativt sett lyckade transitionsprocess föga förvånande. Enligt så kallad moderniseringsteori krävs rätt strukturella förutsättningar för att ett land ska genomgå en demokratisering; industrialisering, urbanisering, hög utbildning och en stark medelklass är alla viktiga faktorer (Lipset 1959). Struktur-historisk demokratiseringsteori skulle lägga till en stark fackföreningsrörelse som centralt (Collier 1999). Enligt så kallad transitionssteori är den politiska elitens vilja att samarbeta den avgörande faktorn (O’Donnell, Schmitter & Whitehead 2013), medan konsolideringsteori lägger fokus på ett

Karim Zakhour är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.
E-post: karlkarim.zakhour@statsvet.su.se

starkt civilsamhälle (Diamond 1999; Huntington 2012). Alla dessa teorier kan därmed på olika sätt förklara Tuniens relativa succé.

Med en välutbildad, urban befolkning och en ekonomi som inte främst är beroende av naturresurser, samt en stark fackföreningsrörelse, har landet rätt strukturella förutsättningar. Landet har dessutom utvecklat ett livskraftigt och dynamiskt civilsamhälle sedan revolutionen och har en tradition av politisk konsensuskultur. Dessutom, och i kontrast till de flesta andra arabländer, saknar landet helt en historia av en interventionistisk militär (Bellin 2013). Förutsättningarna har med andra ord varit goda och de olika demokratiskt valda tunisiska regeringarna har det senaste decenniet i mångt och mycket följt statsvetares och västerländska organisationers råd genom att fokusera på de institutionella och politiska aspekterna av demokratiseringen (İşleyen 2015; Fulco & Giampaolo 2023). Trots detta är nu demokratin i Tunesien allvarligt hotad. Tio år av folkvalt styre har gett upphov till ett utbrett politikerförakt, framför allt riktat mot etablerade partier och parlamentariker som anses korrupta och, kanske ännu värre, ineffektiva och kraftlösa. Den 30 mars 2022 upplöste Tuniens folkvalde president Kais Saied landets parlament i vad som har kommit att kallas för en konstitutionell kupp, och sedan dess har alltmer av de hårt vunna demokratiska friheterna i landet rullats tillbaka (Kashina 2022). Det är för tidigt att dödförklara Tuniens demokrati, men Saieds auktoritära populism gör det särskilt angeläget att förstå vilka faktorer som legat bakom landets demokratiska motgångar.

Demokratins inneboende instabilitet

Med utgångspunkt från den franske politiske filosofen Claude Leforts föreställning av demokrati som *symbolisk instabilitet* vill denna artikel påvisa att det finns en inneboende instabilitet i demokratin, en instabilitet som blir särskilt tydlig under transitionsprocesser, då den blir mindre *symbolisk* och mer *upplevd*. Transitionsprocessen associeras ofta till ökad osäkerhet och otrygghet. Denna upplevelse skall kontrasteras mot uppfattningar och förväntningar om vad demokrati anses representera. Demokrati ses inte sällan som intimt sammankopplat med ”värdighet”; en demokratisk stat är en stat som kan erbjuda trygghet och arbete. Artikeln driver tesen att det är motsättningen mellan en förväntan på värdighet och den faktiska situationen, i form av ekonomisk otrygghet, som gett upphov till en utbredd frustration och ilska över demokratiseringen, i det här fallet bland unga män i särskilt utsatta grupper. Genom att studera unga män och deras erfarenheter i marginaliserade områden som Kasserine och Gafsa kan vi mer i detalj belysa hur transitionsprocesser kan förknippas med ökad osäkerhet och otrygghet.

Materialet för artikeln är baserat på fältstudier mellan 2015 och 2019, ursprungligen utfört för mitt avhandlingsarbete.¹ I sammanlagt ett år följde jag ett tjugotal ofta arbetslösa, yngre män i Kasserine och Gafsa och deras vänner.

Första delen av artikeln ger en kort överblick över utvecklingen i Tunisien sedan självständigheten, med särskilt fokus på händelseförloppet sedan 2011. Andra delen av artikeln fokuserar på de unga männen och deras upplevelse av demokratiseringen och deras förväntan på demokratin, formade av relationen till staten och de senaste tio årens demokratiska experiment.

Presidentiell monarki

När den desperate, tjugosexårige gatuförsäljaren Mohamed Bouazizi tände eld på sig själv den 17 december 2010 på ett torg i den lilla staden Sidi Bouzid i södra Tunisien, blev det startskottet till det som sedan kommit att kallas för den arabiska våren. Demonstranter samlades dagen efter i Sidi Bouzid och trots rapporter om polisiärt övervåld spreds protesterna snabbt till andra delar av regionen och närliggande städer, samt i början av december till Tunis och resten av landet. Den 14 januari, efter flera misslyckade försök att dämpa protesterna, flydde president Zine El Abidine Ben Ali och hans familj ur landet. Han hade då styrt Tunisien i över 23 år. Upproret i Tunisien tog de flesta observatörer på sängen. Tunisien ansågs som regionens stabilaste land (Durac & Cavatorta 2009: 15). Men, som så ofta är fallet, dolde sig konflikter, frustrationer och motsättningar under den till synes lugna ytan; motsättningar med långa historiska rötter.

Sedan självständigheten från Frankrike 1956 och fram till den blodlösa kuppen 1987 leddes Tunisien av "landsfadern" Habib Bourguiba. Bourguiba, som föddes 1903 i kuststaden Monastir, tillhörde den lilla men framväxande klass av tunisier som utbildat sig i Frankrike. Bourguiba studerade juridik vid Sorbonne och arbetade länge som journalist när han återvände till Tunisien. Han deltog i kampen för självständighet via det politiska partiet *Destor* (Konstitutionen). Han var 1934 med och grundade partiet *Neo-Destor* (Nya konstitutionen) då det gamla partiet ansågs alltför snävt elitistiskt. Tillsammans med den tunisiska fackföreningsrörelsen lyckades *Neo-Destor* mobilisera stora delar av samhället i kampen mot det franska kolonialväldet. Under början av 1950-talet utbröt en maktkamp i partiet mellan Bourguiba och Saleh Ben Youssef.

Bourguiba förespråkade en mer tillmötesgående politik gentemot Frankrike medan Ben Youssef krävde en hårdare linje. Bourguiba fick sitt starkaste stöd från småborgare och handelsmän i de rika kuststäderna, medan Ben Youssef stöddes av arabnationalister och kommunister, samt det fattiga södern. Den

1 Jag disputerade 2020 vid Stockholms universitet på avhandlingen *While We Wait: Democratization, State and Citizenship among Young Men in Tunisia's Interior Regions*.

ibland våldsamma konflikten mellan de två grupperingarna slutade med Bourguibas seger och när självständigheten utropades 1956 var Bourguiba landets obestridde ledare (Zghal 1973; Anderson 1986; Murphy 1999).²

Landet skulle nu moderniseras snabbt. Monarkin avskaffades, polygami förbjöds och en ny konstitution infördes. Officiellt var landet en parlamentarisk demokrati, men har senare kallats för en ”presidentiell monarki” (Perkins 2014: 137), där alltmer makt samlades i Bourguibas händer. Bourguiba kontrollerade en statsapparat som var relativt autonom från samhället i övrigt, även om den dominerades av personer från de rikare kustområdena (Zghal 1973: 228).

Statens framträdande roll i utvecklingen i Tunisien, precis som i andra delar av den postkoloniala världen, ses ofta som ett uttryck för en svagt utvecklad klasstruktur. Landet saknade både en stark borgarklass som kunde leda industrialiseringen och en arbetarklass som kunde initiera och mobilisera sociala rörelser underifrån. Statsvetaren Nazih Ayubi skriver om hur staten i arabvärlden agerat efter självständigheten: “The state here comes to fulfil a compensatory function and to enforce a certain kind of formal unity on a body that is not socially homogeneous or balanced” (2009: 173).

Denna form av styrning har kommit att kallas för en ”auktoritär korporativistisk statsmodell” (Murphy 1999; Redissi 2004), eller “korporativ populism” (Ayubi 2009). De politiska partier som ansvarar för den nationella befrielsen tar på sig rollen som både medlare och representant för de olika sociala krafterna i landet. Den allmänna inriktningen för den korporativistiska modellen är att tona ned de sociala motsättningarna och fokusera på “konsensus” och sammanhållning, även om staten och mer specifikt, som i Tunisien fall Bourguiba själv, blev dess enda legitima röst.³

Utmaningen för Bourguiba med denna form av korporativistisk populism var att samtidigt mobilisera och avpolitisera massorna. Folket skulle mobiliseras i syfte att modernisera landet men de ansågs inte ha en egen politiska agens, utan skulle ledas av partiet och i slutändan av den store ledaren själv.

Det var en samtidigt repressiv och inkluderande process av stats- och nationsbyggande, där förhoppningarna som formats och formulerats under självständighetskampen nu skulle förverkligas (Perkins 2014: 138). Grupper som tidigare befunnit sig i periferin av det tunisiska samhället eller exkluderats helt skulle nu inkorporeras i staten genom ett expanderande utbildningssystem, ett modernt hälso- och sjukvårdssystem, samt tillhandahållandet av en rad statliga subventioner av basvaror (Rudebeck 1967: 68-75).

Den snabba moderniseringen ledde till en djupgående förändring av

2 Bland många grupper lever minnet av Ben Youssef kvar än idag.

3 Denna form av auktoritär korporatism är inte ovanlig, särskilt i Latinamerika och arabvärlden. Det är vad Schmitter (1974) benämner som “statskorporatism” och bör särskiljas från västlänternas “sociala” korporatism, kanske bäst representerad av Sverige. Den populistiska dimensionen av korporativismen syftar på inkluderingen av lägre klasser i statsapparaten för första gången (Ayubi 2009: 217).

medborgarnas förväntningar på staten. Framför allt sågs fast arbete, ofta inom staten, som vägen till värdighet och modernitet, och relationen till statsapparaten, snarare än familj, stam eller religion blev allt viktigare (Hermassi 1986; Zayzafoon 2005).

Från auktoritär populism till polisstat

Under 1970-talets Tunisien, liksom i många forna kolonier, blev den statsledda utvecklingsmodellen alltmer lamslagen av ineffektivitet och korrupktion. Detta, tillsammans med de stigande kostnaderna för basvaror och en demografisk explosion, resulterade i en kris för staten och ledde till omfattande protester och upplopp.⁴ Dessa slogs brutalt ner och Bourguibas välde kom att bli alltmer despotiskt (King 2003; Salamé 1994).⁵ Fackföreningsrörelsens tidigare något självständiga roll begränsades nu kraftigt. I stället kom i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet i växande grad olika islamistiska rörelser att ta plats i samhället. Den mest välorganiserade och populära av dem var *Mouvement de la Tendance Islamique*, ledd av Rached Ghannouchi.

Rörelsen stämplades snart som ett säkerhetshot och medlemmar fängslades och torterades. En ökande känsla av kris samt oron över Bourguibas växande senilitet banade väg för ett maktövertagande av Zine El Abidine Ben Ali, en general från armén och polisen, som hade tjänstgjort som både inrikesminister och premiärminister. Ben Ali tog makten 1987 genom att förklara Bourguiba mentalt otillräknelig (Krämer 1994; Camau & Geisser 2004).

Ben Alis maktövertagande gav upphov till förväntningar bland tunisier om en mer öppen politisk ordning. Det började bra: många politiska fångar släpptes och det gavs ökat utrymme för medborgerliga grupper och oppositionella partier. Ben Ali påskyndade även de liberaliseringsprogram som Bourguiba påbörjat, understödda av Internationella valutafonden och Världsbanken. Tunisien ingick också avtal med EU om frihandelszoner. Denna korta period av relativ politisk öppenhet varade dock inte länge och snart attackerades oppositionsgrupper och islamister fängslades och torterades (Alexander 1997; Willis 2014). Underrättelsetjänsten blev alltmer inflytelserik. Schraeder och Redissi skriver:

The key to the state's control was a set of security forces commonly assumed to number as high as 130,000 – enough to saddle Tunisia and its 10.5 million people with a police presence as large as that of France, a country with almost six times Tunisia's population (2011: 6).

4 Mot slutet av 1970-talet hade den tunisiska staten en av världens högsta skuldkvoter i förhållande till BNP (Perkins 2014: 153).

5 1974 förklarades Bourguiba för "president på livstid".

När Ben Ali gång på gång ”vann” presidentvalen var det med över 90 procent av rösterna, en tydlig signal om valfusk och systemets slutenhet snarare än Ben Alis popularitet.

Samtidigt som repressionen trappades upp lade regimen stor möda på att marknadsföra Tunisien som ett välfungerande och stabilt land. Inåt, mot den egna befolkningen, betonades Tunisien som det exceptionella arablandet som var mer utbildat, jämlikt och jämställt, samt mer konsensusorienterat och konfliktfritt än andra länder i regionen. Utåt, mot biståndsgivare och handelspartners, talades det om ”det tunisiska ekonomiska miraklet” och lyckade strukturomvandlingsprogram. Bakom påståendena om imponerande tillväxt gömde sig dock växande socio-ekonomiska problem och de manipulerade siffrorna dölde *en alltjämt ökande fattigdom bland stora delar av befolkningen* (Hibou 2011). Mot slutet av 1990-talet var den tunisiska staten varken korporativistisk eller populistisk utan hade utvecklats till en fullbordad polisstat.

Marginaliserade regioner och ungdomar

Tunisien är ett litet och etniskt och religiöst relativt sett homogent land. En klyfta med långa rötter tillbaka i tiden är dock den mellan de rikare kustområdena och de inre västliga och sydliga regionerna som länge bebotts av nomadiska eller semi-nomadiska stammar med ett komplext förhållande till centralstaten. Vid tiden för självständigheten var dessa regioners befolkningar bofasta och hade entusiastiskt engagerat sig i kampen mot fransmännen. Stora ansträngningar gjordes för att införliva dem i den framväxande staten. Detta underminerades av det faktum att kustregionerna hade lidit mindre under kolonialismen och utvecklat ett starkt kommersiellt jordbruk.⁶ Befolkningen längs med kusterna hade därför bättre förutsättningar att dra nytta av de ekonomiska möjligheterna efter självständigheten (Zghal 1973; King 2009; Perkins 2014).

Även om de sydliga och västliga regionerna sedan självständigheten fått betydande statligt stöd och fattigdomstalen minskat, har deras relativa armod i förhållande till kusten fortsatt att öka (Seddon 1989: 124). Särskilt regioner som Kasserine, Gafsa och Sidi Bouzid har släpat betydligt efter andra delar av landet. Idag är dessa regioner fyra gånger så fattiga som resten av landet och många livnär sig på att smuggla varor mellan Algeriet och Tunisien. Det är i dessa områden protester mot Bourguiba och Ben Ali gång på gång börjat: och det har framför allt varit unga arbetslösa män som varit pådrivande (Santini 2018:30).

Tunisien upplevde under tiden efter självständigheten en väldigt snabb befolkningsökning. En stigande utbildningsnivå bland både tunisiska män

6 Sahelregionen i kusten där både Bourguiba och Ben Ali kom ifrån och där en stor del av medelklassen och eliten efter självständigheten har sina rötter, hade redan före den franska koloniseringen en historia av privat familjeegendom och entreprenörskap (White 2001).

och kvinnor bidrog så småningom till att fertiliteten sjönk i en allt snabbare takt, men i början av 2000-talet utgjorde unga fortfarande omkring 30 procent av befolkningen, många av dem arbetslösa.⁷ Ben Ali försökte ta itu med ungdomsarbetslösheten genom att expandera universitetssystemet och öka antalet studerande. När dessa tagit sin examen resulterade det i att kategorin unga arbetslösa med universitetsutbildning, och därmed stora förhoppningar, kom att öka drastiskt (Haouas, Sayre & Yagoubi 2012; Boughzala 2013).

Trots flera strukturomvandlingsprogram sedan 80-talet, där staten privatiserat stora sektorer och dragit tillbaka investeringar i industrier, behöll den tunisiska staten sina subventioner på livsmedel och ökade kontinuerligt antalet statsanställda i ett försök att undvika allt för stor social oro. Tunisiens ekonomi kom att delas upp i tre sammanlänkade delar. En del var den subventionstunga och hårt reglerade statliga sektorn, en annan den export- och turisminriktade och en tredje, den informella sektorn utanför direkt statlig kontroll, där smuggling och annan illegal eller semi-legal verksamhet pågick och där allt fler unga män från marginaliserade regioner arbetade. Även om den statligt finansierade sektorn fortsatte att växa, kunde den inte absorbera den massiva ökningen av universitetsutbildade unga. I stället var det särskilt den informella delen av ekonomin som expanderade (Hibou 2006; Meddeb 2020).

Ben Ali-staten betonade både arbetets sociala och moraliska betydelse och visade sig samtidigt oförmögen att ge mer än löften. Att bristen på "värdiga" anställningsmöjligheter skulle vara särskilt avgörande för unga män är delvis sammankopplat med att stabil, gärna statlig, anställning möjliggör äktenskap (Paciello, Pepicelli & Pioppi 2016). Att arbeta för staten, på sätt och vis bli en del av staten, har blivit djupt sammanflätat med att bli vuxen och i viss mån att bli fullvärdig medborgare (Zakhour 2020). Att revolutionen tog sin början bland unga arbetslösa i marginaliserade områden var därför ingen slump.

Från revolution till konstitution

Ungdomsarbetslöshet och regional marginalisering var nyckelorsaker, men knappast de enda faktorerna bakom revolutionen. Unga män från områden som Sidi Bouzid och Kasserine kom att förkroppsliga den revolutionära andan, men revolutionen förenade tunisier från alla samhällsskikt och visade på i vilken utsträckning Ben Alis styre hade blivit impopulärt bland tunisierna i stort. Grupper i landet förenades i ett krav på att störta Ben Ali, "dégagé", såväl som i de mera ambitiösa slagorden "arbete, frihet och nationell värdighet" (*shughl, hurriyya, karama wataniya*).

Protesterna kombinerade krav på politiska och socioekonomiska rättigheter. Grovt förenklat kan man säga att kraven från medelklassen var klassiskt

7 Tunisia hade redan i början 2000-talet lika låg fertilitet som Frankrike (Courbage & Todd 2014: 22).

liberala, dvs. skydd från staten och dess godtycklighet, medan de unga från de inre regionerna ville att staten skulle skapa jobb och möjligheter till social rörlighet (Ayebe 2011: 476).

De första kraven tillmötesgick regimen snabbt, medan de andra visade sig mer komplicerade att realisera. I stället kom de första åren efter revolutionen att domineras av konstitutionella frågor samt frågor om identitet och landets sekulära arv.

Efter Ben Alis flykt skapades den första interimregeringen bestående både av tidigare regimmedlemmar och oppositionella. Regeringen påbörjade avvecklandet av Ben Alis polisstat, men demonstrationerna fortsatte och kraven på ännu radikalare reformer och "värdighet" för de marginaliserade regionerna ökade i styrka. Flera interimregeringar avgick och regimen pressades att avveckla säkerhetspolisen och Ben Alis gamla parti upplöstes, även om få tidigare regimmedlemmar ställdes inför domstol eller dömdes för brott. Medan demonstrationerna fortsatte hade delar av medelklassen börjat tröttna på det politiska kaoset och de konstanta strejkerna och krävde nu stabilitet (Zemni 2015).

De första fria valen för bildandet av en nationell konstituerande församling (NCA) hölls i oktober 2011. NCA fick i uppdrag att skriva en ny konstitution, samt utse en ny regering. Den stora vinnaren var *Ennahda* som fick nästan 40 procent och 89 platser av 217. *Ennahda* var det nyligen tillåtna islamistiska partiet som hade drabbats av svår förföljelse under både Bourguiba och Ben Ali och som hade letts i exil av Rached Ghannouchi. Efter valet bildades den så kallade Trojkan, ledd av presidenten, den tidigare människorättsadvokaten Moncef Marzouki och sammansatt av *Ennahda* och de två andra stora partierna. Den konstituerande församlingen och trojkan fick kämpa med alltmer självsäkra och välorganiserade civilsamhällegrupper och sociala rörelser som krävde inflytande över arbetet med att skriva en ny författning (Boubekeur 2018).

Medan demonstrationer och krav på ökad social rättvisa för fattiga landsortsregioner fortsatte, riktades mycket av den politiska och mediala uppmärksamheten i stället mot frågor om religion. Många aktivister, och tunisier i stort, chockades till en början över *Ennahdas* seger och fruktade att nationens "sekulära" arv var i fara. Dessa farhågor tycktes besannas då den framstående vänsterledare Chokri Belaid mördades den 6 februari 2013 av misstänkta islamister. När en annan vänsteraktivist, Mohammed Brahmi, mördades under sommaren ledde det till stora demonstrationer som krävde regeringens och *Ennahdas* avgång.

Den politiska krisen löstes slutligen genom den så kallade nationella kvartettdialogen, ledd av fackföreningsrörelsen UGTT. Kvartetten hjälpte till att medla mellan regeringen, demonstranter och civilsamhällesgrupper och garanterade en mer inkluderande hållning i arbetet med att utforma en konstitution (Merone 2015; Santini 2018).

När konstitutionen väl antogs den 26 januari 2014 hyllades den som en modell för regionen. Tunisien definierades som en civil stat (*dawla maadani*), regionerna lovades inflytande och kvinnors representation garanterades genom kvoter till parlamentet. Dessutom skrevs en hel mängd rättigheter in i konstitutionen, inklusive rätten till utbildning, arbete, hälsa, vatten, sport, kultur samt rättigheter för funktionsnedsatta. Konstitutionen innehöll till och med särskilda bestämmelser för historiskt marginaliserade områden. Politiskt var parterna måna om att undvika ett system med allt för stark presidentmakt. Särskilt *Ennahda*, vars medlemmar fängslats och torterats under Ben Ali, såg ett starkt parlament som ett skydd mot framtida förföljelse och makten delades mellan parlamentet, premiärministern och en direktvald president (Tamburini 2022: 3).⁸

Priset för konsensuspolitiken

Det parti som tjänade mest på den politiska krisen under 2013 och 2014 var det nyligen bildade *Nidaa Tounes*, som startats av den förre premiärministern Béji Caïd Essebsi. Den då 85 år gamle Essebsi hade varit politiskt aktiv både under Bourguiba och Ben Ali. *Nidaa* framställdes uttryckligen som en motvikt till *Ennahda*, och Essebsi spelade upp sin koppling till Bourguiba och den påtagliga nostalgi efter landsfadern, som växt sig allt starkare efter revolutionen (Zederman 2016). Essebsi presenterade sig själv som en "återgång till normalitet". Tonvikten lades på *Nidaa* som väktare av kvinnors rättigheter. Detta budskap visade sig vara framgångsrikt, särskilt bland medelklassen och kvinnorna (Boukhar 2017).

Parlaments- och presidentvalet i oktober 2014 fastställde *Nidaa Tounes* och *Ennahda* som de två dominerande politiska krafterna i Tunisien. *Nidaa Tounes* var den stora vinnaren efter valet med 85 platser i parlamentet och Essebsi vann presidentposten. *Ennahda* fick 69 plaster. Trots *Nidaas* kampanj mot *Ennahda* bildade de två partierna en koalitionsregering efter valet. Genom att använda sig av det välanvända tunisiska narrativet om "konsensus" kunde *Nidaa* legitimera ett samarbete med sin rival.

Ifråga om sociala och ekonomiska frågor representerade *Ennahda-Nidaa Tounis* regering en fortsättning på *status quo* (Santini 2018: 29). Konsensus kring den ekonomiska politiken innebar att man fortsatte den gamla praxisen med samtidig liberalisering och statsexpansion. Trots upprepade varningar från Världsbanken och påtryckningar från EU och Internationella valutafonden för att minska den tunisiska statens offentliga utgifter, fortsatte staten att subventionera arbetskraft. Detta innebar ytterligare påfrestningar på den redan

8 Konstitutionen krävde att konflikter mellan de två exekutiva aktörerna skulle lösas av en konstitutionell domstol, som på grund av politisk låsning dock aldrig tillsattes.

bräckliga ekonomin, som hade drabbats hårt av revolutionens omvälvningar, men insatserna var inte heller tillräckliga för att absorbera de många unga arbetslösa. Arbetslöshetssiffrorna fortsatte att stiga för ungdomar, både med och utan examensbevis (Robbins 2017; Yerkes 2019).

Efter revolutionen började olika radikala islamistiska grupper att växa sig starka och många unga män lämnade landet för att slåss mot *Baath*-regimen i Syrien. När dessa började återvända till Tunisien uppstod det rädsla för ökad inhemsk terrorism. 2015 skedde två stora terrorattacker, en mot Bardomuséet i Tunis och en på en turistort i Sousse. Attackerna samt terroristaktiviteter både i gränsområdet till Libyen och Algeriet innebar att trycket på att reformera den tunisiska säkerhetssektorn minskade kraftigt. De unga männen från marginaliserade regioner gick från att bli hyllade som revolutionens hjältar till att återigen behandlas med misstänksamhet. *Nidaas* maktövertagande innebar samtidigt att polisen och inrikesministeriet åter fick tillbaka en del av den legitimitet som gått förlorad under revolutionen (Merone 2015).

Samarbetet mellan *Ennahda* och *Nidaa Tounis* både hyllades och kritiserades. Å ena sidan ser demokratiseringsforskare ofta politisk konsensus som en ovanlig men viktig stabiliserande kraft. Thomas Carothers skriver:

Tunisia's ruling coalition between the two major forces, the secular Nidaa Tounes party and the Islamist-oriented Ennahda party, is rare. Usually when a country has a significant division in its sociopolitical life, whether it is along political, religious, ethnic, tribal, social class, or ideological lines, this usually dominates the transition and becomes the thing that threatens to rip the country apart (2018: 5).

Å andra sidan har flera tunisiska statsvetare hävdad att samarbetet har lett till ett försvagande av demokratin genom att två partier monopoliserat makten. Anouar Boukhars:

The old authoritarian discourse emphasising stability and law and order has regained credence. The repressive habits of the police and security services are also back in full swing. The outlook for democratic stability darkens as the chasm between ordinary citizens and political elites expands (2017: 257).

Även om samarbetet de politiska eliter emellan minskade risken för politiskt kaos och våld, försvårade det de nödvändiga reformerna av de gamla institutionerna, minskade transparensen och ledde till politisk låsning och kohandel (Boubekeur 2018: 108). En konsekvens av detta var att unga fortsatt exkluderades från den politiska processen och under hela den post-revolutionära perioden efter 2011 fortsatte protesterna.

De flesta ägde rum i de inre och södra delarna av landet. De har ofta varit små och lokala men en del har kommit att anta större format. Staten har hanterat protesterna genom att utlova ekonomiskt stöd, men också genom tillfällig polisbrutalitet, om än aldrig i den omfattning som under Ben Alis tid vid makten. När det utlovade stödet uteblivit har demonstrationerna påbörjats på nytt (Merone 2015; Feltrin 2018).

Den 25 juli 2019 avled president Béji Caïd Essebsi hastigt, 92 år gammal, och landets konsensuspolitik fick ett abrupt slut. Det utlystes nyval och då ingen kandidat fick majoritet stod den andra valomgången av presidentvalet i oktober 2019 mellan Kais Saied och Nabil Karoui – två politiska nykomlingar som båda saknade anknytning till etablerade politiska partier. De kritiserade den styrande eliten, "etablissemanget", och betonade behovet av att utveckla de inre regionerna. Karoui, en välkänd affärsman och mediemogul med kopplingar till Berlusconi, hade nyligen släppts från fängelset efter att ha fällts för penningtvätt och skatteflykt. Hans motståndare, Kais Saied, en 61-årig professor i konstitutionell rätt med en konservativ och strikt framtoning, hade i stället rykte om sig att vara ärlig. Han förordade ett nytt politiskt system, utan politiska partier, som innebar större makt till presidenten och till regionerna. Kritikerna anklagade honom för att vara antidemokratisk. Saied vann överlägset och fick närmare 73 procent av rösterna.

Det var ett val med ovanligt högt deltagande, särskilt bland de unga, en grupp där Kais Saied fick 90 procent av rösterna. En av hans första handlingar som president var att bege sig till Kasserine och Gafsa och träffa ungdomar och ungdomsgrupper. Det gav hopp om att de ungas röst äntligen skulle höras. Istället har Kais Saieds presidentskap kantats av fortsatt ekonomisk kris och demokratiska bakslag, där parlamentet avskaffats, konstitutionen skrotats och oppositionella satts i fängelse.

Demokratins tomma plats

Hur kan vi förstå Kais Saieds forstatta popularitet bland unga, trots hans tilltagande auktoritarism?

Under mina fältstudier bland unga män i Gafsa och Kasserine fick jag inblick i demokratiseringens ofta motsägelsefulla dynamik. I kaféer och andra offentliga platser över landet satt unga och gamla och livligt diskuterade politik. Det klagades högljutt över presidenter och andra högt uppsatta politiker. Det fanns med andra ord inte längre några tecken på en rädsla för att uttala sig offentligt. Dessutom protesterade och demonstrerade unga var och varannan dag. Samtidigt fanns en tydlig och utbredd föreställning om att Tunisien sedan revolutionen blivit våldsammare, gatorna smutsigare, människor fattigare och politikerna och statsanställda mer korrupta. Jag fick ofta höra frågan "Vad har hänt med Tunisien? Var kom allt detta kaos ifrån?" Den postrevolutionära

perioden kom alltmer att associeras med anarki, våld, korrupktion och kaos. Hur ska kontrasten mellan ökad politisk frihet och förhöjd känsla av osäkerhet förstås?

För en del unga män var det tydligt att demokrati i sig inte lett till fler problem utan i stället gjort problemen mer synliga. En ung man, Ali, som jobbade för en civilsamhällesorganisation i Gafsa berättade: ”Vi ska inte tro att det var bättre förr. Innan var allting gömt: allt våld, alla stölder och brott. Media rapporterade ingenting. Nu ser och hör vi allt och tror att det beror på demokrati.” Ahmed, en annan ung man, uttryckte liknande åsikter: ”Ben Ali ljög för folket och vi trodde på honom. Att Tunisien var ett välutvecklat land utan problem. Men det var en dröm. Det var inte sant. Om det varit det hade vi aldrig gjort uppror.” En del, både vänsteraktivister och *Ennahda*-supporters, var övertygade om att det handlade om den ”djupa staten”, som medvetet skapade kaos i syfte att förbereda för det auktoritära systemets återkomst.

För andra var det upplevda kaoset i stället ett tecken på att tunisier inte var redo för demokrati. ”Vi kan inte förstå skillnaden mellan frihet och anarki”, sade en ung man, och ”vi är inte redo för riktig frihet”. För de flesta var själva osäkerheten kring vad som hände och varför, en del av den övergripande känslan av instabilitet.

Ett sätt med vilket dessa upplevelser av kaos och instabilitet kan förstås är Claude Leforts föreställning av demokrati. Lefort ser demokrati som en destabilisering av makt och menar att i demokratin finns en inbyggd symbolisk osäkerhet, det han kallar *demokratins tomma plats*, som uppstår ur och i demokratins offentliga rum. Han skriver:

Democracy is instituted and sustained by *the dissolution of the markers of certainty*. It inaugurates a history in which people experience a fundamental indeterminacy as to the basis of power, law and knowledge, and as to the basis of relations between *self* and *other*, at every level of social life (1988: 19, kursiv från originalet).

Instabilitet, menar Lefort, är en del av själva det demokratiska varat. Det finns inte längre en kung/ledare/politiskt parti som konstituerar ordningen genom sin egen person. I kontrast till en auktoritär ordning är det oförmågan att representera makt, samhället och folket på något enhetligt sätt, i Leforts term ”som en kropp”, som utmärker demokrati som politisk form. Folket kan visserligen representeras politiskt, men denna representation är alltid öppen att bestridas. Då alla kan tala fritt har ingen person eller organisation monopol över det offentliga samtalet. Lefort skriver: ”Power becomes and remains democratic when it proves to belong to no one” (1988: 27). Det är det konstanta sökandet efter sin egen grund som definerar demokrati, ”democracy is constantly in search of its own foundations” (1988: 229). I det ögonblick folket helt och

hållet kan sägas representeras har demokratin gått förlorad. Den inneboende instabiliteten i demokratin kan enligt Lefort delvis institutionaliseras och neutraliseras, men försvinner aldrig helt. Även i etablerade demokratier menar Lefort att medborgarna är "doomed to be tormented by a secret uncertainty" (1988: 180).

Jag argumenterar för att i transitionsprocesser, i övergången från det auktoritära till det demokratiska, är denna instabilitet mindre "osynlig" och i stället kommer den att förkroppsligas i vardagslivet som en stark känsla av kaos och oordning. Snarare än att endast se demokratisering som en rörelse mot demokrati, bör den även ses som ett framhävande av demokratins inneboende instabilitet.

Demokratisens fria rum öppnar upp för verklig politisk frihet. För Lefort är det offentliga rummet och möjligheten att tala fritt definierande för demokratin, men för de unga männen har de narrativ som frodas i det offentliga samtidigt kommit att förstärka känslan av osäkerhet och instabilitet. "Vad är det som händer?", blir den allt vanligare reaktionen. Det är under dessa *sköra* övergångsperioder perioder som demokratin är särskilt bräcklig. Detta innebär inte på något entydigt sätt att allt faktiskt var bättre under diktaturen – utan endast att konflikter och problem inte var lika synliga. Instabilitet och upplevelsen av osäkerhet hotar dock att skapa en nostalgi i förhållande till det auktoritära, en nostalgi som alltmer omtolkas som en period av ordning och reda. Som Ahmed berättade, så var de officiella narrativen under Ben Ali inte sanna, men de representerade genuina förhoppningar bland befolkningen: förhoppningar om ett utvecklat, välordnat och välbärgat Tunisien.

Övergången till ett mer öppet samhälle blir ett traumatiskt uppvaknande ur en kollektiv villfarelse. Genom att fritt kunna ge uttryck åt problem och frustrationer i det offentliga blir dessa synligare och upplevs därför som mer verkliga. Detta ska inte tolkas som att demokratiseringen inte också i många fall har gett upphov till nya problem och utmaningar, men om samhället verkligen har blivit mer våldsamt och korrupt går i någon mening inte att svara på, då den tidigare auktoritära ordningen definierades av närmast total kontroll av all nationell media. Osäkerheten kring om demokrati ger *upphov* till mer korruption och våld eller om det offentliga rummet endast ger utrymme för att tala om dessa problem, är i sig en del av den demokratiska osäkerheten.

Paradoxalt nog har rätten att uttrycka sig fritt och att demonstrera ökat känslan av maktlöshet bland en del unga tunisier. Som Mounir, en ung man uttrycker det: "Innan revolutionen var vi rädda för staten. Men staten var också rädd för oss. Nu är vi inte rädda för staten längre. Men staten bryr sig inte längre om oss. Vi skriker högt och demonstrerar. Men ingen lyssnar." Staten må nu vara mer representativ, den styrs av folkvalda, men för de unga i periferin upplevs den fortfarande som abstrakt och avlägsen, men nu mer som en aktör som inte längre lyssnar, inte ens i förtryckande syften. Känslan av att vara lämnad

åt sitt eget öde är särskilt destabiliserande för dem som redan lever utsatta och osäkra liv.

Demokrati som värdighet

Upplevelsen av den tunisiska demokratiseringsprocessen som destabiliserande kan kontrasteras med de unga männen förväntan på demokrati och vad demokrati anses vara. Många ser demokrati som mer än fria val och en öppen offentlighet. Demokrati är ett system där staten kan, och ska, tillhandahålla arbete och trygghet. Som Saif från Kasserine berättar: ”Det vi har är inte riktigt demokrati, utan ett system som gynnar de rika.” Vad är demokrati, frågar jag. ”Demokrati är rättvisa och värdighet i det vardagliga livet. Inte bara val vart fjärde år. Demokrati är en stat som lyssnar på oss. Som i Europa. Som i Sverige.” Saif menar att demokrati kräver en stat som är lyhörd, inte bara representativ. Att många tunisier inte ser landet som fullt demokratiskt bekräftas av opinionsundersökningar gjorda av Arab Barometer:

First, most Tunisians believe that their country is far from being fully democratic. When asked to place the level of democracy in Tunisia on a scale of zero to 10, with zero being a complete auto-cruacy and 10 a complete democracy, the average score was 5.0 (Robbins 2017: 2).

Demokrati, åtminstone för unga män i periferin, kopplas till en realisering av de förväntningar på staten som artikuleras både implicit och explicit allt sedan Bourguibas tid. Demokrati associeras till en paternalistisk modell av en stat som kan tillhandahålla värdighet, förstått som social och ekonomisk trygghet.⁹

Det finns en uppenbar motsättning mellan uppfattningen om demokrati som värdighet och synen på transitionsprocessen som otrygghetsskapande. Särskilt för de unga männen, vars liv redan före revolutionen präglades av svåra levnadsförhållanden, blir demokratiseringen ytterligare ett osäkerhetsmoment. De lever ett liv i ekonomisk och social otrygghet, där många är utan arbete, eller arbetar i den informella sektorn, och därför inte har råd att gifta sig och bilda familj, det vill säga att ”bli vuxna”. De fortsätter att demonstrera och kräva det som de anser är sin rätt: ett ”riktigt” demokratiskt system som kan garantera ett värdigt liv. Men de ser sig alltmer som övergivna.

Västerländskt stöd till Tunisien genom EU och Internationella valutafonden har sedan revolutionen främst fokuserats på institutionella aspekter av demokratisering och civilsamhälle, samt att bygga upp Tunisien militär för att bekämpa terrorism och kontrollera migrantflödet till Europa (Shah & Dalton

9 Om andra grupper har liknande förväntningar är en öppen fråga; det är fullt möjligt att värdighet förstått som socioekonomisk trygghet är kopplat till graden av utsatthet.

2020); betydligt mindre fokus har lagts på att skapa ekonomisk trygghet för de mest utsatta (Dimitrovova & Novakova 2015; Mitra 2022).

För många unga är social rättvisa, arbete och värdighet inte aspekter som är viktiga för att *skydda* demokratin, utan snarare en väsentlig *del* av demokratin. Det går att argumentera för att de unga missförstått vad demokrati verkligen är, att de förväxlar demokrati och utveckling. Men att ignorera deras upplevelser och förväntningar riskerar att underminera transitionsprocessen och förstärka deras känsla av utsatthet, vilket var ett av skälen till att så många flockades kring Kais Saeid och hans löften om en stat som äntligen lyssnade på de unga och marginaliserade.

Avslutning

Denna artikel förordar att vi i en analys av en transitionsprocess förutom sedvanliga tolkningar av demokrati också bör uppmärksamma människors förväntningar och förståelse av begreppet. I fallet med unga män från marginaliserade områden av Tunisien är demokrati ett politiskt system som tillhandahåller trygghet och värdighet. Folkvalda regeringars ovilja eller oförmåga att skapa detta förklarar delvis den omfattade besvikelsen och ilskan bland unga runtom i landet.

Om vi dessutom accepterar Leforts karakteristik av demokrati som symbolisk instabilitet, innebär det att vi bör vara särskilt uppmärksamma på de aspekter av demokratiseringsprocesser som riskerar att förstärka upplevelsen av just otrygghet och brist på ordning. Hur denna känsla av instabilitet kommer till uttryck bland olika grupper och i olika delar av befolkningen kan inte antas på förhand. Det kräver ett historiskt perspektiv på relationen mellan den specifika staten och dess medborgare för att fånga dessa upplevelser och förväntningar. För unga män i Tunisien finns en stark förväntan på en stat som kan åstadkomma jobb och skapa värdighet. Istället har tio år av fortsatt ekonomisk åtstramningspolitik och ökande ojämlikheten kommit att förstärka känslan av otrygghet bland särskilt utsatta grupper. Därmed bör vi inte förvånas över att många unga tunisier önskar sig bort från det som upplevs som ineffektiva och käbblande parlamentariker. Den auktoritära tystnaden med dess illusion av stabilitet och säkerhet lockar alltjämt.

Litteraturförteckning

- Alexander, Christopher, 1997. "Back From the Democratic Brink: Authoritarianism and Civil Society in Tunisia", *Middle East Report* Oct 1, s. 34-38.
- Anderson, Lisa, 1986. *The State and Social Transformation in Tunisia and Libya, 1830-1980*. Princeton: Princeton University Press.

- Ayeb, Habib, 2011. "Social and political geography of the Tunisian revolution: the alfa grass revolution", *Review of African Political Economy* 38, s. 467-479.
- Ayubi, Nazih, 1996. *Over-stating the Arab state: Politics and Society in the Middle East*. London: IB Tauris.
- Bellin, Eva, 2013. "Drivers of Democracy: Lessons from Tunisia", *Middle East Brief* 75, s. 1-10.
- Boubekeur, Amel, 2018. "Islamists, secularists and old regime elites in Tunisia: bargained competition", s. 107-127 i Wimmen, Heiko & Asseburg, Muriel (red.), *Dynamics of Transformation, Elite Change and New Social Mobilization*. New York: Routledge.
- Boukhars, Anouar, 2017. "The Fragility of Elite settlements in Tunisia", *African Security Review* 26(3), s. 257-270.
- Boughzala, Mongi, 2013. *Youth Employment and Economic Transition in Tunisia*. Washington: Brookings Institution.
- Camau, Michel & Vincent Geisser, 2004. *Habib Bourguiba. La trace et l'héritage*. Paris: Karthala Editions.
- Carothers, Thomas, 2018. "Tunisia in Transition. A Comparative View", *Project on Middle East Democracy*. Carnegie Endowment for International Peace (30).
- Collier, Ruth Berins, 1999. *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Courbage, Youssef & Emmanuel Todd, 2014. *A Convergence of Civilizations: The Transformation of Muslim Societies Around the World*. New York: Columbia University Press.
- Diamond, Larry, 1999. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore: JHU Press.
- Dimitrova, Bohdana & Novakova, Zuzana, 2015. "Re-thinking the EU's development paradigm: views from Morocco and Tunisia", *EPC Policy Brief* 12.
- Durac, Vincent & Cavatorta, Francesco, 2009. "Strengthening Authoritarian Rule through Democracy Promotion? Examining the Paradox of the US and EU Security Strategies: The Case of Bin Ali's Tunisia", *British Journal of Middle Eastern Studies* 36(1), s. 3-19.
- Feltrin, Lorenzo, 2018. "The Struggles of Precarious Youth in Tunisia: The Case of the Kerkennah Movement", *Review of African Political Economy* 45(155), s. 44-63.
- Fulco, Carmen & Giampaolo, Mattia, 2023, "The Neoliberal Cage: Alternative Analysis of the Rise of Populist Tunisia", *Middle East Critique*, s. 1-26.
- Grugel, Jean & Matthew Louis Bishop, 2013. *Democratization: a critical introduction*. London: Bloomsbury Publishing.
- Hauas, Ilham, Sayre, Edward & Yagoubi, Mahmoud, 2012. "Youth Unemployment in Tunisia: Characteristics and Policy Responses", *Topics in Middle Eastern and North African Economies* 14.
- Hermassi, Elbaki, 1986. "State-building and Regime Performance in the Greater Maghreb", s. 75-88 i Salamé, Ghassan (red.), *The Foundations of the Arab State*. New York: Croom.
- Hibou, Beatrice, 2006. "Domination & Control in Tunisia: Economic Levers for the Exercise of Authoritarian Power", *Review of African political economy* 33(108), s. 185-206.
- Hibou, Beatrice, 2011. *The Force of Obedience*. Cambridge: Polity.

- Huntington, Samuel P., 2012. *The Third Wave: Democratization in the late 20th Century*. Vol. 4. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- İşleyen, Beste, 2015. "The European Union and neoliberal governmentality: twinning in Tunisia and Egypt", *European Journal of International Relations* 21(3), s. 672-690.
- Kashina, Anna, 2022. "Tunisia. Revolution of Ballot Boxes?", s. 137-167 i Issaev, Leonid & Korotayev, Andrey (red.), *New Wave of Revolutions in the MENA Region. Perspectives on Development in the Middle East and North Africa (MENA) Region*. Springer: Cham.
- King, Stephen J., 2003. *Liberalization Against Democracy: the local politics of economic reform in Tunisia*. Bloomington: Indiana University Press.
- King, Stephen J., 2009. *The New Authoritarianism in the Middle East and North Africa*. Bloomington: Indiana University Press.
- Krämer, Gudrun, 1994. "The Integration of the Integrist", s. 200-227 i Salamé, Ghassan (red.), *Democracy without Democrats*. London: IB Tauris.
- Lefort, Claude, 1988. *Democracy and Political Theory*. Oxford: Polity Press.
- Lipset, Seymour Martin, 1959. "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review* 53(1), s. 69-105.
- Meddeb, Hamza, 2020. *Tunisia's Geography of Anger: Regional Inequalities and the Rise of Populism*. Carnegie Middle East Center.
- Merone, Fabio, 2015. "Enduring Class struggle in Tunisia: The Fight for Identity Beyond Political Islam", *British Journal of Middle Eastern Studies* 42(1), s. 74-87.
- Mitra, Ankushi, 2022. "Examining the 'developmentalisation' of humanitarian response: the politics of migration and development in Tunisia", *Third World Quarterly* 44(2), s. 337-355.
- Murphy, Emma, 1999. *Economic and Political Change in Tunisia: From Bourguiba to Ben Ali*. London: Palgrave Macmillan.
- O'donnell, Guillermo, Schmitter, Philippe C. & Whitehead, Laurence, 2013. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: JHU Press.
- Paciello, Maria Cristina, Pepicelli, Renata & Pioppi, Daniela, 2016. *Youth in Tunisia: Trapped Between Public Control and the Neo-liberal Economy*. Power Youth Working Paper 6.
- Perkins, Kenneth, 2014. *A History of Modern Tunisia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przeworski, Adam, 2004. "Democracy and Economic Development", s. 300-324 i Mansfield, Edward & Sisson, Richard (red.), *The Evolution of Political Knowledge. Democracy, Autonomy, and Conflict in Comparative and International Politics*. Columbus: Ohio State University Press.
- Qadir, Shahid, Christopher Clapham & Barry Gills, 1993. "Sustainable Democracy: Formalism vs Substance", *Third World Quarterly* 14(3), s. 415-422.
- Redissi, Hamadi, 2014. "The Decline of Political Islam's Legitimacy: The Tunisian Case", *Philosophy & Social Criticism* 40(4-5), s. 381-390.
- Rudebeck, Lars, 1967. *Party and People: a study of political change in Tunisia*. Doctoral dissertation, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Robbins, Michael, 2017. "Youth, Religion and Democracy After the Arab Uprisings: Evidence from the Arab Barometer", *The Muslim World* 107(1), s. 100-126.

- Santini, Ruth Hanau, 2018. *Limited Statehood in Post-Revolutionary Tunisia. Citizenship, Economy, Security*. London: Palgrave Springer.
- Schmitter, Philippe C., 1974. "Still the Century of Corporatism", *The Review of Politics* 36(1), s. 85-131.
- Schraeder, Peter J. & Redissi, Hamadi, 2011. "The Upheavals in Egypt and Tunisia: Ben Ali's Fall", *Journal of Democracy* 22(3), s. 5-19.
- Schumpeter, Joseph, 1950. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Harper Perennial Modern Classics.
- Seddon, David, 1989. "Riot and Rebellion in North Africa: Political Responses to Economic crisis in Tunisia, Morocco and Sudan", s. 114-135 i Berberoglu, Berch (red.), *Power and Stability in the Middle East*. London: Zed Books.
- Shah, Hijab & Dalton, Melissa, 2020. "The Evolution of Tunisia's Military and the Role of Foreign Security Sector Assistance", *Carnegie Middle East Center* 29.
- Tamburini, Francesco, 2022. "How I Learned to Stop Worrying and Love Autocracy': Kais Saied's "Constitutional Self-Coup" in Tunisia", *Journal of Asian and African Studies*, (online first).
- Willis, Michael, 2014. *Politics and Power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from Independence to the Arab Spring*. Oxford: Oxford University Press.
- White, Gregory, 2001. *A Comparative Political Economy of Tunisia and Morocco: On the Outside of Europe Looking In*. New York: Suny Press.
- Yerkes, Sarah, 2017. *Where Have all the Revolutionaries Gone?* Center for Middle East Policy, Brookings Institution.
- Zakhour, Karim, 2020. *While We Wait: Democratization, State and Citizenship among Young Men in Tunisia's Interior Regions*. Doctoral dissertation, Department of Political Science, Stockholm University.
- Zayzafoon, Lamia Ben Youssef, 2005. *The Production of the Muslim Woman: Negotiating Text, History, and Ideology*. Lanham, Md: Lexington Books.
- Zederman, Mathilde, 2016. "The Hegemonic Bourguibist Discourse on Modernity in Post-revolutionary Tunisia", *Middle East Law and Governance* 8(2-3), s. 179-200.
- Zemni, Sami, 2015. "The Extraordinary Politics of the Tunisian Revolution: The Process of Constitution Making", *Mediterranean Politics* 20(1), s. 1-17.
- Zghal, Abdelkader, 1973. "The Reactivation of Tradition in a Post-Traditional Society", *Daedalus*, s. 225-237.

Kvinnor, fred och säkerhet i Mellanöstern och Nordafrika

Karin Aggestam & Linda Eitrem Holmgren

Women, Peace and Security in the Middle East and North Africa

This article analyses how UN Security Council resolution 1325 and the Women, Peace, Security (WPS) agenda have been adopted in the Middle East and North Africa. The region faces huge security challenges triggered by recurrent armed conflicts, terrorism and wars both between and within states. Four thematic areas have been chosen: (1) terrorism, (2) peace negotiation, (3) state-building and (4) democratization. The article uses empirical vignettes from Jordan, Syria, Yemen, Iraq and Tunisia to assess the normative framework of the WPS-agenda and the National Action Plans. The article concludes by highlighting some of the core problems of implementation, such as the persistence of patriarchal societal values, institutionalized hypermasculinity in and among armed groups, and the number of unresolved conflicts in the region. It also underlines the problem of instrumentalizing the WPS-agenda and the strategic essentialization of women in peacekeeping, peace-building and post-conflict reconstruction.

Introduktion

Mellanöstern har under årtionden präglats av stora säkerhetspolitiska och geopolitiska utmaningar. "Det globala kriget mot terrorismen" har till stora delar förts i Mellanöstern med omfattande och ofta förödande konsekvenser för regional säkerhet, statsbildning och civilbefolkning som vi till exempel sett i Irak, Syrien, Yemen och Libyen. Konflikterna har ofta förts genom ombud, vilket resulterat i svårlösta och utdragna krig. Efter den arabiska våren 2011 kan vi även notera en tilltagande konsolidering av vissa auktoritära stater, såsom i Egypten, parallellt med att andra stater befinner sig i sönderfall som till exempelvis Libanon. "Det globala kriget mot terrorismen" har också inneburit att kvinnors rättigheter, säkerhet, och frihet underordnats och nedprioriterats framför militär säkerhet.

Karin Aggestam och Linda Eitrem Holmgren är verksamma vid Statsvetenskapliga institutionen och Centrum för Mellanösternstudier (CMES) vid Lunds universitet.
E-post: karin.agggestam@svet.lu.se; linda.eitrem_holmgren@svet.lu.se

Samtidigt har FN:s resolution 1325 från 2000 och agendan för kvinnor, fred och säkerhet (KFS) spridits, anammats och implementerats i Mellanöstern och Nordafrika, här förkortad MENA.

I denna artikel analyserar vi denna motsägelsefulla utveckling i Mellanöstern. Jämställdhet och kvinnors rättigheter är mycket eftersatta områden i regionen, som *Arab Human Development Report* påpekat, även i jämförelse med andra regioner i världen (United Nations Development Programme 2002: 28; se även Anders Perssons introduktion till detta specialnummer). Det finns en omfattande strukturell könsdiskriminering av kvinnor och flickor som återspeglas inom de flesta områden såsom utbildning, ekonomi och arbetsmarknad. Men andelen kvinnor på arbetsmarknaden varierar också ganska mycket inom regionen, alltifrån 20 till 40 procent. Den är högst i Qatar och lägst i Egypten och Jordanien (World Bank 2022). Samtidigt har flera stater och Arabförbundet anammat nationella och regionala handlingsplaner i enlighet med resolution 1325.

Föreanta Nationernas (FN) säkerhetsråd antog år 2000 resolution 1325 som fokuserar på kvinnor, fred och säkerhet. Resolutionen stipulerar en global ambition i syfte att stärka jämställdhetsarbetet inom konfliktförebyggande, fredsprocesser och fredsbevarande insatser samt för återbyggande av tidigare krigshärjade samhällen. KFS-agendan lyfter fram fyra centrala områden som bör beaktas i väpnade konflikter och allt fredsarbete:

1. skydd av kvinnor speciellt när det gäller sexuellt våld i konflikter;
2. kvinnors roll och betydelse i att förebygga väpnade konflikter;
3. kvinnors deltagande i fredsbyggande insatser; samt
4. kvinnors roll i återuppbyggnad av konflikthärjade samhällen.

Två decennier har nu passerat sen resolutionen lanserades och ytterligare nio resolutioner har antagits av FN:s säkerhetsråd med syfte att följa upp och precisera utvecklingsarbetet på området (Peace Women 2022).¹ KFS-agendan har fått ett stort genomslag i global politik och fungerar idag som ett normativt ramverk för flera statliga och icke-statliga aktörer som är involverade i internationellt fredsbyggande (Davies & True 2019; True & Wiener 2019: 556). De flesta FN-ledda fredsprocesser vägleds av resolution 1325 (Bell 2015) och kvinnors rättigheter synliggörs alltmer i fredsavtal. Rapporteringen om sexuellt våld och könsförtryck i konflikter, speciellt när det gäller flickor och barnäktenskap, har också ökat det senaste årtiondet. Till exempel tillsatte FN:s generalsekretare 2010 en ny särskild representant med uppdrag att arbeta mot konfliktrelaterat sexuellt våld. Margot Wallström var den första innehavaren av tjänsten under tidsperioden 2010–2012 (UN Women 2022).

1 Resolution 1820 och 1888 år 2008, resolution 1889 år 2009, resolution 1960 år 2010, resolution 2106 och 2122 år 2013, resolution 2242 år 2015, och resolution 2467 och 2493 år 2019 (Peace Women 2022).

Trots det normativa genomslaget av FN:s resolution 1325 fortsätter kvinnors deltagande i fredsprocesser att vara lågt. Enligt UN Women var endast 13 procent av alla fredsförhandlare kvinnor, samt 6 procent av alla freds-mäklare, under tidsperioden 1992–2019 (UN Women 2019). Samtidigt visar forskningen att kvinnors deltagande i fredsprocesser är avgörande. För det första ökar sannolikheten att fredsavtal håller över tid om kvinnor inkluderas i fredsförhandlingar (Stone 2015: 34). För det andra ökar chanserna att förhandlingarna resulterar i fredsavtal om kvinnor deltar i högre utsträckning (O'Reilly et al. 2015: 1; Paffenholz et al. 2016: 6). För det tredje ökar chanserna att jämställdhet och kvinnors rättigheter inkluderas i fredsavtal om kvinnor deltar i processen eftersom kvinnors livssammanhang synliggörs (Bell 2015; Bell & O'Rourke 2010; United Nations Development Fund for Women 2010: 5). Forskningen visar också på att stater som driver en aktiv jämställdhetspolitik tenderar att vara mer fredliga och mindre involverade i krig och konflikter (Caprioli 2000; se även Melander 2005). Det är också främsta skälet till att FN:s resolution 1325 uppmanar alla medlemsländer att "se till att kvinnor i ökad utsträckning deltar på alla beslutsnivåer i nationella, regionala och internationella institutioner och mekanismer för förebyggande, hantering och lösning av konflikter" (United Nations Security Council 2000). I senare resolutioner antagna av FN:s säkerhetsråd betonas även vikten av att bygga partnerskap lokalt och globalt med kvinnorrättsorganisationer och med socialt, politiskt, och ekonomiskt marginaliserade grupper (Kaya 2020: 6; Parke et al. 2019).

Samtidigt som flera banbrytande resolutioner antagits finns det också en omfattande kritik av KFS-agendan. Kritikerna menar att resolutionerna primärt lyfter fram och betonar kvinnor som biologiskt kön, men att könshierarkier och patriarkala maktstrukturer ignoreras. Detta innebär att större tonvikt läggs vid "deskriptiv representation", det vill säga att räkna antal kvinnor som deltar, än "substansiell representation" som återspeglar kvinnors faktiska inflytande i att påverka fredsprocesser. Detta kan vi se i flera internationella policydokument och handböcker som lanserats av internationella institutioner och organisationer såsom Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), FN, Afrikanska unionen (AU) och Europeiska unionen (EU) (Aggestam & Eitrem Holmgren 2022). Kvinnor speglas ofta i dessa styrdokument som en homogen grupp som representerar likartade intressen, behov och egenskaper. Men för att få till stånd verklig förändring och transformation av konflikter förutsätter det att makt och könshierarkier uppmärksammas eftersom de utgör hinder för kvinnors utökade deltagande. Det innebär också att intersektionella perspektiv som uppmärksammar hur kön samspelar med bland annat religion, klass och etnicitet bör tas i beaktande för att nå en mer inkluderande fredsprocess (Aggestam 2019; Kaya 2020: 9).

Mellanöstern och norra Afrika är en region som sedan decennier präglas av återkommande våldspiraler, väpnade konflikter, uppror och krig. Det innebär en särskild utmaning för att implementera KFS-agendan.

I denna artikel har vi valt att studera fyra tematiska områden där kvinnors roll lyfts fram och diskuteras: (1) terrorism, (2) fredsförhandlingar, (3) statsbyggande och (4) demokratisering. Med empiriska exempel från regionen belyser vi i vilken omfattning KFS-agendan fungerar som ett vägledande normativt ramverk samt dess regionala spridning och implementering. Forskningen visar på hur internationell normspridning ofta anpassas till nationella och lokala kontexter (Lorentzen 2020). I den regionala, nationella och lokala miljön omtolkas och anpassas därför ofta internationella normer. Ett begrepp som kön kan till exempel vara laddat både politiskt och kulturellt. Det innebär att tolkningsprocesser kan antingen förstärka eller försvaga internationella normer om jämställdhet, men det kan också omvandlas och anpassas till instrumentella ändamål såsom statsbyggnad, ekonomisk tillväxt eller internationellt bistånd.

Artikeln består av tre delar. Efter introduktionen presenteras en regional översikt av de länder som anammat nationella handlingsplaner i enlighet med resolution 1325 och vilka tematiska problemområden som dessa handlingsplaner lyfter fram och prioriterar. Den tredje delen analyserar de fyra tematiska områdena med fokus på (1) våldsbejakande extremism i Jordanien, (2) fredsförhandlingar i Syrien och Jemen, (3) stats- och institutionsbyggande i Irak och (4) demokratisering i Tunisien. Artikeln avslutas med en diskussion om vilka framtida trender och utmaningar som kan utläsas i regionen när det gäller möjligheten att nå en jämställd fred och säkerhet i Mellanöstern.

KFS-agendan och nationella handlingsplaner i Arabvärlden

De flesta fredsprocesser och avtal i regionen tenderar att resultera i bräckliga vapenvilor och fredsavtal. Sexuellt våld och könsdiskriminering har varit utbrett under lång tid och används som krigstaktik, vilket vi sett bland annat i Irak, Syrien och Jemen (Ghazzaoui 2016; Global Network of Women Peacebuilders [GNWP] 2020: 3; Kaya 2020: 4; Parke et al. 2019: iv, 7; Secretary-General of the United Nations 2018; Sidebotham et al. 2016). Återkommande konflikt- och våldspiraler försvårar och underminerar långsiktigt jämställdhetsarbete i regionen och våldet mot kvinnor har i stället trappats upp. Mellanöstern har det lägsta kvinnliga politiska deltagandet i världen (15,2 procent), även om en viss ökning av parlamentarisk representation har noterats efter att könskvotering har införts i flera länder (UN Women Arab States 2022). Kvinnors möjligheter och deltagande i den offentliga sfären har därmed varit begränsad under lång tid på grund av omfattande diskriminering som bygger på patriarkala

könsnormer, lagar och institutioner (Parke et al. 2019: iii-iv, 11-13). Kvinnors politiska och ekonomiska utanförskap gör också att de ofta exkluderas från officiella förhandlingar och fredsprocesser. Till exempel har endast en kvinna tjänstgjort som FN-medlare i regionen och få kvinnor har haft ledande förhandlingspositioner. De flesta fredsavtal som uppnås tar inte i någon större utsträckning upp jämställdhetsfrågor och kvinnors rättigheter (Parke et al. 2019: 14-15).

Flera civilbaserade organisationer och kvinnliga fredsaktivister har med stöd av FN:s resolution 1325 ändå försökt att få tillstånd förändringar i länders konstitutioner och få regimer att stå till svars för krigsbrott och kränkningar av kvinnors rättigheter. Dessa nätverk av aktivister och organisationer har varit aktiva i att utveckla och formulera nationella handlingsplaner baserade på FN:s resolution 1325 för att på ett mer meningsfullt sätt inkludera kvinnor från olika grupper och med varierad bakgrund. Handlingsplanerna framhåller vikten av att anpassa strategier till den komplexitet som råder i specifika konflikter för att uppnå en effektiv och hållbar implementering (GNWP 2020: 5). Samtidigt finns det en utbredd ovilja i länderna i regionen att engagera sig i KFS-agendan och kvinnors rättigheter då det uppfattas som något framtvingat och en till stora delar västerländsk agenda (Parke et al. 2019: 21).

NATIONELLA HANDLINGSPLANER

I Arabvärlden har sex länder antagit nationella handlingsplaner för att implementera resolution 1325: Irak, Jemen, Jordanien, Libanon, Palestina, och Tunisien. Även Arabförbundet har antagit en regional strategi 2013 och regional handlingsplan 2015. Överlag har implementeringen av dessa handlingsplaner varit ojämn och begränsad (GNWP 2020: 4; Parke et al. 2019: iii). Idén att KFS-agendan endast är relevant för länder med pågående konflikter begränsar dess normativa genomslag, liksom avsaknaden av politisk vilja bland statliga aktörer att engagera sig i frågorna. Även i de fall handlingsplaner har antagits, saknas ofta budget som möjliggör en effektiv implementering som i Tunisien och Irak. Arbetet med handlingsplaner och implementering har dessutom försvårats av Covid-pandemin i Irak, Jordanien, Libanon och Tunisien (Della Valle 2022: 131; GNWP 2020: 7).

Arabförbundet har tagit fram en strategi (2013) och en handlingsplan (2015) för KFS-agendan. Handlingsplanen togs fram av Avdelningen för kvinnor, familjer och barndom (det tekniska sekretariatet för Arab Women Committee inom Arabförbundet) i samarbete med UN Women, Arab Woman Organisation och Women Machineries som en uppdatering av den regionala strategin från 2013. Arabförbundets handlingsplan utgår från fyra strategiska mål, flera av vilka återkommer i de nationella handlingsplanerna i regionen (General Secretariat of the League of Arab States et al. 2016: 5-18):

1. främja effektivt deltagande och ledarskap för kvinnor på alla nivåer av beslutsfattande inom fredsbyggande, fredsbevarande, konflikthantering och konfliktlösning samt bekämpning av terrorism genom lagstiftning och andra åtgärder;
2. förebygga konflikter och alla former av våld mot kvinnor, inklusive sexuellt våld i konflikt, genom mekanismer som förvarningssystem, lagstiftning och politiska reformer, forskning och medvetandeskapande program;
3. skydda kvinnor från konflikter och alla former av våld och terrorism i fredstid, under och efter konflikter samt under ockupation; och
4. tillgodose kvinnors specifika behov av återhämtning under och efter konflikter, revolutioner och katastrofer, inklusive implementering av jämställdhetsperspektiv på nedrustning, demobilisering, rehabilitering och övergångsrättvisa.

Irak var först ut i regionen med att formulera en handlingsplan. Arbetet med handlingsplanen för 2014–2018 leddes av Iraks och (irakiska) Kurdistans regeringar med deltagande från olika departement samt organisationen NAP1325 Initiative (Parke et al. 2019: 6; Swaine 2018: 19). Men breda konsultationer kom aldrig till stånd och den saknar en väldefinierad tidslinje och en allokerad budget som gör det möjligt att skapa effektiva mekanismer för implementering och utvärdering. Det har i stället varit civilsamhället som till stor del lett implementeringen och en bred arbetsgrupp har bildats för att samordna detta arbete. Arbetet med en reviderad och uppdaterad handlingsplan för 2019–2023 har resulterat i större inkludering av olika grupper i civilsamhället (GNWP 2020: 5). Det finns även flera lokala handlingsplaner på en rad områden, och som en reaktion på konflikten med IS under 2015 (Parke et al. 2019: 4–6). Handlingsplanen fokuserar på kvinnors deltagande, skydd och förebyggande åtgärder, socio-ekonomiskt självbestämmande för kvinnor, lagstiftning, resurser och utvärdering. Planen anknyter till konstitutionens bestämmelser om jämställdhet och nationella lagar om trafficking och våld mot kvinnor (Swaine 2018: 19).

Även den jemenitiska arbetsprocessen för att ta fram en handlingsplan för 2018–2022 har kritiserats för att inte vara tillräckligt inkluderande. Trots att utvecklingen av handlingsplanen var ett resultat av feministiskt lobbyarbete hölls inga konsultationer med civilsamhället eller andra nyckelgrupper. Det har fått till följd att handlingsplanen inte beaktar viktiga områden såsom den ökande rekryteringen av unga kvinnor till väpnade grupper. I stället framställs kvinnor som offer snarare än som aktörer med värdefull kunskap och expertis som kan tillföras fredsprocesser (GNWP 2020: 6). Planen har fyra strategiska mål: öka kvinnors deltagande i beslutsfattande på alla nivåer; förebygga konflikter och alla former av sexuellt våld, extremism och terrorism; stärka skyddet

av kvinnor från alla former av våld; och förse kvinnor med humanitärt stöd under och efter konflikter (Republic of Yemen Ministry of Social Affairs and Labor 2020).

I Jordanien koordinerades arbetet med handlingsplanen för 2018–2021 av National Commission for Women och National Coalition on UNSCR 1325 och med deltagande från civilsamhället genom omfattande konsultationer. Även UN Women och UNHCR bistod med expertis och stöd under denna process, liksom Finland, Japan och Sverige (GNWP 2020: 6; Parke et al. 2019: 5–6; Swaine 2018: 19). Handlingsplanen fokuserar till stor del på flyktingars behov och effekterna av humanitära kriser men också kvinnors roll i att bekämpa och förebygga våldsbejakande extremism (Kaya 2020: 16; Parke et al. 2019: 6; Swaine 2018: 19). Planen innehåller fyra prioriterade områden som ska fokusera på jämställdhet: reform av säkerhetssektorn; förebyggande av våldsbejakande extremism och fredsbyggande; humanitärt stöd; samt skapandet av en fredskultur (Swaine 2018: 20). Handlingsplanen inkluderar även en budget, men trots att resurser har anvisats för implementeringen har det gått trögt (GNWP 2020: 7; Parke et al. 2019: 6).

Libanons handlingsplan för 2019–2022 togs fram genom en inkluderande process och breda konsultationer ledda av den libanesiska kvinnokommisionen med stöd från FN och UN Women (GNWP 2020: 6; Lebanese Republic National Commission for Lebanese Women 2019: 4, 15). Planen bygger på fem strategiska mål: att öka kvinnors deltagande i beslutsfattandet på lokal och nationell nivå, samt inom fredsbyggande och säkerhets- och försvarssektorn; att aktivera kvinnor i att förebygga konflikt och för att minska spänningar i landet, här ingår även arbetet mot våldsbejakande extremism; att skydda kvinnor och barn från sexuellt och könsbaserat våld, diskriminering, övergrepp och exploatering; att möta kvinnors behov i hjälp- och återhämtningsinsatser som följd av naturkatastrofer och konflikter; och verka för lagar som förhindrar diskriminering av kvinnor och skyddar dem från våld och exploatering (Lebanese Republic National Commission for Lebanese Women 2019: 17).

Den palestinska handlingsplanen för 2017–2019 var på liknande sätt som i de andra staterna en elitistisk process som skrevs fram av det palestinska kvinnodepartementet med visst deltagande av civilsamhället och UN Women och EU (Kaya 2020: 8; Parke et al. 2019: 6; Swaine 2018: 20). Planen fokuserar på en rad strategiska mål med stark bäring på den pågående konflikten mellan Israel och de palestinska områdena: att skydda kvinnor från den israeliska ockupationens våld; att hålla israeliska myndigheter ansvariga; och att förbättra kvinnors deltagande i det politiska beslutsfattandet. Den identifierar den israeliska ockupationen som en avgörande faktor för kvinnors liv i Palestina och för möjligheterna att förverkliga planen (Swaine 2018: 20). Trots det, saknar den mer konkreta mekanismer för själva genomförandet, speciellt i förhållande till den israeliska ockupationen (Abuarquob 2020: 122).

Den tunisiska handlingsplanen för 2018–2020 är relativt omfattande och fokuserar på konfliktförebyggande, skydd, deltagande, återuppbyggnad, och våldsbejakande extremism (Parke et al. 2019: 6). Arbetet leddes av det tunisiska departementet för kvinnor, familj och barn, med stöd från UN Women och deltagande och konsultation med representanter från civilsamhällesorganisationer. Processen har dock kritiserats för att vara centraliserad och elitstyrd. Innehållsmässigt behandlas ämnen som flyktingkrisen och problem relaterade till den demokratiska övergångsprocessen (Della Valle 2022: 129). Planen har som mål att stärka kvinnor och öka deras deltagande i fredsbyggande, eliminera könsbaserad diskriminering och skydda samhället mot riskerna av väpnad konflikt, extremism och terrorism (Tunisia Ministry of Women 2018). Implementeringen av konkreta policyförslag har emellertid gått trögt, bland annat på grund av landets ekonomiska kris och politiska instabilitet (Della Valle 2022: 131).

Från handlingsplan till praktik

I detta avsnitt behandlas några centrala konfliktområden för att se vilket genomslag KFS-agendan haft i praktiken i MENA regionen. Mer specifikt analyseras i vilken omfattning genusanalys har tillämpas för att förebygga våldsbejakande extremism, öka kvinnors inkludering i fredsförhandlingar, tillgodose kvinnors rättigheter i stats- och institutionsbyggande och demokratisera post-konfliktsamhällen.

VÅLDSBEJAKANDE TERRORISM OCH KFS-AGENDAN I JORDANIEN

Jordanien står inför flera komplexa säkerhetsproblem. Den syriska flyktingkrisen är akut. Uppemot 700 000 syriska flyktingar befinner sig i landet vilket innebär en stor belastning på den jordanska ekonomin och alla statens institutioner. Det har bland annat lett till ett växande missnöje mot flyktingar och ökat risken för konflikt och radikaliserings (Swaine 2018). Jordanien är ett intressant exempel på hur arbetet mot våldsbejakande extremism kopplas till KFS-agendan i landets nationella handlingsplan. Trots att planen togs fram genom breda konsultationer och deltagande från civilsamhället fattades de avgörande besluten om arbetet mot våldsbejakande extremism utan större konsultation med kvinnoorganisationer (Kaya 2020: 16). I handlingsplanen identifieras kvinnor både som offer för terror och som potentiella aktörer i att förebygga extremism. Handlingsplanen identifierar exempelvis en rad risker som terrorism och extremism innebär för kvinnor – alltifrån könsbaserat och sexuellt våld till påtvingad migration och begränsningar av mänskliga rättigheter (Jordanian National Commission for Women [JNCW] 2017: 16–17). Att uppnå ett meningsfullt deltagande av kvinnor i att förebygga radikaliserings och våldsbejakande extremism är ett av handlingsplanens fyra huvudmål och

därför har en specificerad budget med fokus på implementering allokerats (JNCW 2017: 14, 31).

Handlingsplanen går ut på att öka antalet kvinnliga deltagare parallellt med implementering av nationella riktlinjer i form av lagar och program för att förhindra radikaliserings och extremism (JNCW 2017: 31). Men i vilket avseende detta skapar ett mer substantiellt deltagande och inflytande för kvinnor är ännu oklart.

Samtidigt identifieras kvinnor och civilsamhället som nyckelaktörer i konfliktförebyggande arbete mot våldsbejakande extremism. Det betonas att radikaliserings av familjemedlemmar i lokalsamhällen måste förhindras och där uppfattas kvinnor som betydelsefulla, främst i rollen som mor och uppfostrare (JNCW 2017: 13, 17, 19). Mödrar anses besitta goda möjligheter att öka medvetenheten inom familjen och lära ut vad som anses vara goda islamiska moraliska normer. Men för att kunna göra detta måste kvinnors färdigheter och kompetenser utvecklas för ”att upptäcka och hantera tidiga tecken på radikaliserings på ett säkert och konfidentiellt sätt” (JNCW 2017: 31). Detta fokus på kvinnors roller som mödrar i arbetet mot våldsbejakande extremism är inte helt oproblematiskt. Det tilldelar kvinnor ett oproportionerligt stort ansvar i att förhindra radikaliserings, vilket både kräver ett stort inflytande och makt över familjemedlemmar som kvinnor ofta inte besitter. Samtidigt finns det också en stark motvilja att uppmärksamma radikaliserings inom familjen då detta kan leda till rättsliga processer snarare än stöd till avradikaliserings av de individer som anses befinna sig i riskzonen (Chowdhury Fink & Davidian 2017: 160).

Den jordanska nationella handlingsplanen identifierar även kvinnliga samhällsledare, lärare, professorer och ungdomar som framtida aktörer i att förebygga extremism. Därför anger handlingsplanen utökade resurser till kvinnoorganisationer som förväntas arbeta för tolerans och mot våldsbejakande extremism (JNCW 2017: 31). Trots att tillräckliga resurser är väsentligt för att kunna utföra arbete på gräsrotsnivå, kan finansierings krav få negativa konsekvenser. Kvinnoorganisationers arbete kan exempelvis undermineras eller motarbetas av ett för snävt policyfokus på extremism och terror, och tvinga dem att omformulera sin egen agenda för att få fortsatt finansiering (Kaya 2020: 16).

Det är inte bara enskilda kvinnor och kvinnoorganisationer som ska utbildas för att bemöta extremism. Även andra civilsamhällesorganisationer och nationella institutioner ska integrera genusexpertis i sitt förebyggande arbete. Detta förväntas ske till exempel genom att producera utbildningsmaterial som visar på hur genusperspektiv kan användas som ett motbudskap för att hantera radikaliserings. Parallellt med detta strävar den jordanska handlingsplanen efter att få ett större antal människor att acceptera och förstå värdet av jämställdhet. Detta kan exempelvis ske genom att uppmuntra, stödja och bredda olika typer av interkulturella och religiösa dialoger och genom samhälleliga kampanjer och mediebudskap, som ifrågasätter radikaliserade grupper hypermaskulina

idéer och bejakar kvinnors viktiga roll i fredsbyggande. Men samtidigt betonas att denna breddade dialog ska ske ”på ett sätt som stärker och säkerställer legitimiteten för religiösa ledare” (JNCW 2017: 33).

I den åttonde KFS-resolutionen (Resolution 2242) lyfts specifikt fram just insatser som behövs för att motverka och förebygga våldsbejakande extremism, såsom integrering av ett jämställdhetsperspektiv (Parke et al. 2019: 18). Medlemsstater och FN-organ uppmanas att utveckla strategier för terrorbekämpning som tar hänsyn till kvinnors rättigheter, till exempel strategier för att skapa motberättelser och för att motverka incitament till att begå terrordåd. Detta kan bland annat göras genom att integrera genusexpertis i och säkerställa kvinnors deltagande, ledarskap och självbestämmande (UNSC 2015: 6). Resolutionen betonar att terrorism och våldsbejakande extremism påverkar män och kvinnors rättigheter på olika sätt och att kvinnor ofta är direkta måltavlor för terroristgrupper som del av deras krigföring.

Det sker en tydlig hänvisning till hur sexuellt och könsbaserat våld kan utgöra ett strategiskt mål och bli en integrerad del i terrorgruppers ideologi och samtidigt ett instrument för att öka deras makt, finansiering och rekrytering i kampen för att förgöra civilsamhällen (UNSC 2015: 2). Ett könat och kvinnoförnedrande språkbruk genomsyrar ofta olika terrorgruppers propaganda, där hypermilitariserade och maskuliniserade våldsnarrativ framställer terrorister som ”riktiga män och krigare” för att stärka mobilisering och rekrytering, främst bland unga män. Utöver fysiska attacker och sexuellt våld använder grupper som den Islamiska staten våld också för att inskränka kvinnors rättigheter och begränsa tillgången till sjukvård, förhindra förvärvsarbete och upprätta strikta moraliska koder (Chowdhury Fink & Davidian 2017: 159).

Det finns olika uppfattningar i vilken grad kvinnors deltagande och integrering av genusperspektiv bör integreras i arbetet mot våldsbejakande extremism. Flera stater såsom Sverige, Australien, Kanada och Norge har till exempel integrerat KFS-agendan som del av sin utrikespolitik. De driver tesen att KFS-agendan är central för att effektivisera insatserna med att bekämpa terrorism och våldsbejakande extremism samtidigt som de parallellt kan stärka arbetet med att öka kvinnors inflytande och makt. Samtidigt hävdar flera feministiska forskare att det finns en risk med att bredda KFS-agendan på detta sätt, eftersom kvinnors rättigheter kan undermineras när kontraterrorism prioriteras framför mer långsiktiga strategier för jämställd fred (Parke et al. 2019: 18).

Kontraterrorism är huvudsakligen en säkerhetsfokuserad policy som implementeras av väpnade styrkor medan KFS-agendan har större fokus på avmilitarisering (Kaya 2020: 15). Det finns därför uppenbara risker med att koppla samman KFS-agendan med arbetet mot våldsbejakande extremism och terror eftersom det riskerar att förflytta prioritering och fokus bort från jämställd fred. Det finns till exempel en tendens att strategiskt porträttera kvinnor på ett stereotypt sätt för att främja deras roll i arbetet mot extremism. Kvinnor

beskrivs ofta som fredliga aktörer i civilsamhället alternativt som våldsoffer (Kaya 2020: 15; Ní Aoláin 2016: 276). Det kan bland annat leda till att kvinnors våldsbejakande hållningar ignoreras. Fokuset på kvinnor som mödrar avspeglas också i FN:s säkerhetsråds arbete där flera medlemsstater föredrar att fokusera på mödrars roller i kontraterrorism än att belysa kvinnors rättigheter eller en mer systematisk jämställdhetsintegrering i arbetet mot våldsamt extremism (Chowdhury Fink & Davidian 2017: 167). Detta resonemang kan få konsekvenser som begränsar kvinnligt deltagande i arbetet med att ta fram bekämpningsstrategier som är förenliga med kvinnors rättigheter och jämställdhetsnormer (Ní Aoláin 2016: 276).

FREDSFÖRHANDLINGAR OCH KVINNORS INKLUDERING I SYRIEN OCH JEMEN

Under det senaste årtiondet har Mellanöstern haft flera riktade insatser för att öka kvinnors representation i vad som ofta benämns som spår 1-förhandlingar (Track 1). Det har vi till exempel kunnat notera i de syriska och jemenitiska fredsprocesserna där kvinnor ofta deltagit som rådgivande grupp i frågor som rör fred och säkerhet.

Syriska kvinnor spelade en central roll när protesterna mot Al-Assadregimen bröt ut under våren 2011, med krav på demokratisering och Al-Assads avgång, men trots detta exkluderades kvinnor initialt från den formella fredsprocessen. Det internationella samfundets försök att mäkla fred i Syrien har i flera kommunikéer och resolutioner påtalat vikten av kvinnors representation i förhandlingarna, men sällan har denna retorik förvandlats till konkret praktik. Till exempel vid Genève II-samtalen i början av 2014 sammankallade UN Women en konferens med syriska kvinnoaktivister vilket ledde till ett gemensamt uttalande med krav på bland annat kvinnors deltagande. Men trots detta fanns det inga kvinnliga förhandlare på plats när samtalen påbörjades (Kapur 2017: 28-30). Det innebar att under de första åren fanns inte KFS-agendan överhuvudtaget med i förhandlingarna.

Men under 2016 skedde vissa framsteg. I början av 2016 inrättades kvinno-kommittén Women's Advisory Committee (WAC) av den syriska oppositionens paraplyorganisation, High Negotiations Committee, och kvinnor fick utökad representation i processen (Kapur 2017: 37; Parke et al. 2019: 37). Det innebar att vid Genève III-samtalen i februari 2016 var tre av de 12 förhandlarna från oppositionen kvinnor från WAC. Tanken bakom WAC var att dess medlemmar, som är välkända kvinnliga experter inom olika områden, skulle påverka oppositionens delegation att uppmärksammas på kvinnors fred och säkerhet (Kapur 2017: 37; Parke et al. 2019: 37). Samtidigt har de haft stora svårigheter med att göra sin röst hörd. Staffan De Mistura, FN:s och Arabförbundets gemensamma sändebud till Syrien 2015-2019, uttryckte till exempel oro över kvinnornas begränsade inflytande i processen. De Mistura menade att de kvinnliga deltagarna inte

deltog aktivt och fick sällan möjlighet att intervensera förutom när han ställde en specifik fråga till dem (Gambale 2016). WAC-medlemmarnas position var ytterligare försvagad av det faktum att majoriteten av dess medlemmar lever i diaspora och har därför kritiserats för att inte engagera sig tillräckligt med att förankra sina ståndpunkter med kvinnor i Syrien (Kapur 2017: 39).

Parallellt med etableringen av WAC grundades Women's Advisory Board (WAB) av Staffan de Mistura och UN Women (Gambale 2016; Kapur 2017: 33; Parke et al. 2019: 15). WAB består av 12 syriska kvinnliga aktivister och fungerar som ett rådgivande organ till FN:s särskilda sändebud, med målet att stödja kvinnors deltagande i fredsprocessen och för att ta upp frågor som saknas på dagordningen, skapa konsensuspositioner och ge rekommendationer för att bistå samtalen (Kapur 2017: 33; Parke et al. 2019: 15). I mars 2016 gjorde fyra WAB-medlemmar ett gemensamt uttalande i Genève om möjligheten att nå konsensus kring den politiska processen i Syrien och byggandet av ett säkert, fritt och enat Syrien som betonar jämställd medborgarrätt (Gambale 2016). Efter presskonferensen kritiserades WAB hårt på sociala medier med hashtags som #WABdoesNotRepresentMe från syriska kvinnor som ifrågasatte deras legitimitet att föra talan för syriska kvinnor (Kapur 2017: 34). WAB har därför kritiserats som ett misslyckande av FN i dess försök att nå en bredare representation av olika grupper i fredsprocessen (Syria Justice and Accountability Centre 2016).

I den syriska fredsprocessen har resolutionen 1325 om kvinnors deltagande vid olika tillfällen försumrats, förfinats och omtolkats. Kvinnor har deltagit i den formella fredsprocessen på flera sätt, dock har ingen oberoende kvinnodelegation inrättats. WAC kan ses som försök till normimplementering genom att en del av dess medlemmar deltagit i de officiella förhandlingarna. Däremot har varken WAB eller WAC kunnat främja kvinnors substantiella deltagande i den formella förhandlingsprocessen (Kapur 2017: 39) och kvinnor har "förväntats tala med en röst och endast representera sitt kön" (Kaya 2020: 9). På så sätt har normen om inklusivitet anammats men omtolkats. Kvinnors deltagande har använts som en strategi för att visa på delegationernas och det internationella samfundets strävan efter jämställdhet. I både WAC och WAB kan vi se hur KFS-normen om kvinnors inkludering förfinats genom att kvinnorna deltar i ett parallellt forum.

Ett bredare intersektionellt deltagande har också varit bristande. Man har till exempel misslyckats med att överbrygga klyftan mellan gräsrotsaktivister och kvinnliga fredsbyggare på nationell och internationell nivå och även med att bygga kopplingar mellan dessa arenor (Kapur 2017: 32). Vi ser också fortsatt låga nivåer av kvinnligt deltagande. Under december 2017 utgjorde kvinnor 15 procent av förhandlingarna i förhandlingsprocessen mellan regeringen och oppositionen (GNWP 2020: 4), men kvinnor var helt frånvarande från Astana-processen under 2019 (Parke et al. 2019: 15).

Liksom i Syrien leddes många av de tidiga protesterna under revolutionen 2011 i Jemen av kvinnor såsom Nobels fredspristagare Tawakkol Karman (Finn 2015; Inclusive Peace & Transition Initiative [IPTI] 2018: 3; Strzelecka 2018). Protesterna växte fram ur ett missnöje med president Ali Abdullah Salehs styre, korruption, en misskött ekonomi och den olösta väpnade konflikten med Houthisrörelsen. I november 2011 skrevs ett fredsavtal under och en övergångsregering inrättades. Avtalet inrättade en nationell dialogkonferens med uppdrag att inleda samtal om Jemens framtid och ta fram rekommendationer för en inkluderande konstitutionskommission (IPTI 2018: 3).

När fredsprocessen startade konsulterade FN:s särskilda sändebud Jamal Benomar kvinnogrupper och höll tv-sända möten med kvinnor, vilket bland annat ledde till att kvinnor inkluderas i det förberedande arbetet inför dialogkonferensen (IPTI 2018: 5; UN Women 2012: 27). Tack vare detta hade den nationella dialogkonferensen som hölls 2013–2014 en relativt hög andel kvinnliga deltagare som representanter för partier, politiska rörelser och civilsamhällesgrupper. En av de tre oberoende delegationerna utgjordes enbart av kvinnor² och FN inrättade ett "Youth and Women Forum" som samordnade de tre oberoende delegationerna för ungdomar, kvinnor och civilsamhället inom dialogkonferensen. Under dialogkonferensen argumenterade kvinnor för jämställdhet, kvinnors rättigheter och cirka 14 procent av alla förslag som lades fram handlade specifikt om kön (IPTI 2018: 6). Förslagen kunde till exempel handla om förbud mot könsdiskriminering, könskvotering (30 procent skulle vara i kvinnor i regeringen) och skydd mot sexuellt och könsbaserat våld (Finn 2015: 100; Strzelecka 2018: 63).

Kvinnor deltog även i konstitutionskommissionen som arbetade aktivt under 2014. Tack vare detta, och en aktiv civilbaserad kampanj som drevs av kvinnor, antogs i den nya konstitutionen 14 artiklar som hänvisade till kvinnors rättigheter, politisk representation och tillgång till ett rättvist rättsväsende (IPTI 2018: 7; Strzelecka 2018: 67). Men samtidigt begränsades kvinnornas inflytande av motstånd från manliga partieliter och samhällets könsnormer (IPTI 2018: 7, 10–11).

Kvinnors rättigheter uppfattades av flera manliga delegater som mycket kontroversiella och flera kvinnliga delegater hotades och attackerades offentligt (IPTI 2018: 8, 11; Strzelecka 2018). Kvinnor förväntades också tala med en röst och delta endast som en kvinnlig grupp (Kaya 2020: 9). Genom strategisk samordning, gedigna förberedelser, och starkt stöd från FN lyckades dock flera kvinnor få till stånd ett visst inflytande i övergångsprocessen (IPTI 2018: 7).

Kort efter att första utkastet av konstitutionen offentliggjordes i januari 2015 kollapsade fredsprocessen och den väpnade konflikten blossade återigen upp

2 Den oberoende kvinnodelegationen utgjorde 7 procent av deltagarna i den nationella dialogkonferensen (IPTI 2018: 1; O'Reilly et al. 2015: 15).

(Finn 2015: 92; IPTI 2018: 3, 7). Det innebär att Jemen aldrig hann rösta om den nya konstitutionen och hålla politiska val. Flera vapenstillstånd har sedan dess förhandlats och brutits (IPTI 2018: 4). Kvinnors inflytande har begränsats ytterligare då säkerhetssituationen har försämrats vilket bland annat innebär att jämställdhetsfrågor åsidosatts. Kvinnor har inte heller inkluderats i någon betydande grad i förhandlingarna sedan 2014 (GNWP 2020: 4; IPTI 2018: 2, 12; Parke et al. 2019: 14). Kampanjer som ”Yemeni Women’s Pact for Peace and Security” har försökt påverka förhandlingar genom att träffa fredsmäklare och förhandlare. De har emellertid inte lyckats med att säkra en bättre representation i förhandlingarna (IPTI 2018: 12). Under 2017 var endast tre kvinnor, cirka 10 procent, representerade i de förhandlingar som hölls i Kuwait (Parke et al. 2019: 14) och under förhandlingarna i december 2018 utgjorde kvinnor endast fyra procent av förhandlarna (GNWP 2020: 4). Trots dessa insatser under årens lopp för att få fler kvinnor inkluderade i fredsförhandlingarna har de som deltagit också stött på hård kritik. De har kritiserats för bristande transparens och för att ha alltför svaga kopplingar till gräsrotsaktörer samtidigt som deras inflytande över processen har ifrågasatts (Parke et al. 2019: iv, 15).

KVINNOR OCH INSTITUTIONELLT STATSBYGGANDE I IRAK

Irak har en lång historia präglad av konflikter och krig. Landet bedrev ett långt utdraget krig mot grannstaten Iran 1980–1988. Den irakiska ockupationen av Kuwait 1991 och senare anklagelserna om att Irak hade olagliga kemiska stridsvapen resulterade i en amerikanskledd invasion 2003. I praktiken var målet för invasionen att få till stånd ett regimskifte i Irak, som under flera årtionden styrts av den auktoritära ledaren Saddam Hussein. Detta i sin tur skapade grogrund för inbördeskrig mellan rivaliserande etniska och religiösa grupper. Landet har alltsedan dess präglats av kaos och djupa interna politiska stridigheter, terrorism, självmordsbombningar och en myriad av radikala beväpnade grupper som alla strider om den politiska makten i olika delar av landet.

Men trots denna turbulenta utveckling har Irak samtidigt genomgått en omfattande process av institutionsbyggande genom stort internationellt engagemang i syfte att skapa en mer stabil demokratisk stat. En integrerad del i denna process har varit att inkludera kvinnor i den politiska processen för att bygga fred och fredliga institutioner (Pratt & Richter-Devroe 2011; Woodrow Wilson International Center for Scholars & Women Waging Peace 2003).

Med denna ambitiösa agenda kring statsbyggande har Irak explicit arbetat för att få in fler kvinnor i statliga institutioner och öka representationen från alla delar av samhället (i ett försök att hantera etniska och religiösa spänningar). Redan 2005 genomfördes en kvotering av kvinnor i parlamentet (25 procent av alla ledamöter ska vara kvinnor) med avsikt att öka deras politiska inflytande i den irakiska återuppbyggnadsprocessen. Men könskvoteringen har samtidigt inte lyckats med att betona kvinnors specifika behov och därför är

kvinnor fortsatt underrepresenterade i många politiska fora. Kommissionen för nationell försoning som skapades 2006 för att uppmuntra framväxten av värderingar kring tolerans, ickevåld och rättssäkerhet saknade exempelvis kvinnliga representanter. I stället hänvisades kvinnor till sina "egna" fora, som "Office for Women in the National Commission", en institution med mycket begränsade resurser och utan reellt inflytande i bredare politiska processer i landet (Kaya 2020: 9–10).

Den försämrade säkerhetssituationen har också förhindrat kvinnor från att delta i det politiska arbetet eftersom kvinnor i Irak traditionellt och kulturellt har ansetts vara de som ska ansvara hushållet. Det innebär i praktiken att kvinnor ska vara hemma för att ta hand om familjen. De patriarkala strukturer som fortsätter att råda i det irakiska samhället förklarar varför det är så svårt att öka kvinnors deltagande i formella politiska institutioner.

Samtidigt är det viktigt att analysera den roll som den informella sektorn spelar i civilsamhället. Det finns flera civilbaserade organisationer som har stor betydelse på den lokala nivån. Här utgör kvinnorna en central del, till exempel med att bistå med juridisk hjälp och humanitärt bistånd för de kvinnor och barn, som drabbats av de pågående konflikterna och våldspirallerna (Khoudary 2016).

2014 antog Irak en nationell handlingsplan efter intensiva påtryckningar av kvinnliga organisationer och aktivister. Den irakiska handlingsplanen har i några delar lyckats med att förändra villkoren för kvinnor. Det har till exempel byggts "skyddade" boenden för kvinnor som varit utsatta för våld och flera reformer har initierats när det gäller lagstiftning som stödjer kvinnors rättigheter. Samtidigt är resurserna knappa och de lagar som antagits har inte alltid implementerats just på grund av att det saknas resurser, men också på grund av den patriarkala samhällsordningen som präglar det irakiska samhället och som omöjliggör en mer djupgående och långsiktigt hållbar förändring mot en mer jämställd fred i landet (Women Peace Makers Program 2015).

Den fortsatta utvecklingen och implementeringen av KFS-agendan i Irak är oklar. Men med Islamiska statens stora nederlag i Irak och främst i dess starka fäste i Mosul ger detta hopp om en fördjupad försoningsprocess mellan olika etniska grupper även om detta kommer ta lång tid. Konsultationer och dialoger mellan olika kvinnoorganisationer sker på olika nivåer i samhället med fokus på att stärka kvinnors rättigheter och göra kvinnors röster hörda i de pågående försoningsprocesserna (UN Women et al. 2017). Det finns därför visst hopp om förändring kring ökat deltagande av kvinnor i fredsbyggande processer och att dessa kan fortsätta utvecklas på ett fredligt sätt. I valen 2010 och 2018 vann kvinnor exempelvis cirka 25 procent av parlamentsplatserna (Parke et al. 2019: iv, 11). Samtidigt skall inte de stora politiska, ekonomiska och sociala utmaningar som landet står inför underskattas.

DEMOKRATISERING OCH KVINNORS POLITISKA INFLYTANDE I TUNISIEN

I slutet av 2014 var det många som såg hoppfullt på den demokratiska utvecklingen i Tunisien. Landet har upplevt en demokratisk övergång från den tidigare auktoritära staten som sedan statskuppen 1987 kontrollerade all ekonomisk verksamhet och främjade korrupktion (Hursh 2017: 306; IPTI 2019: 2-3; Stepan 2012: 90, 100). Kvinnorätsaktivisters arbete i utformningen av demokratiseringsprocessen har varit avgörande för framgången (Hursh 2017: 281) och deras inflytande har delvis varit möjligt på grund av landets historiskt sett relativt progressiva förhållningssätt till kvinnors rättigheter jämfört med andra länder i regionen (Charrad & Zarrugh 2014: 233; Hursh 2017: 306; IPTI 2019: 1, 4-5; Stepan 2012). Dock har kvinnors inflytande berott mer på deras enskilda personligheter och maktpositioner i tunisisk politik i allmänhet, och inom den nationella dialogen i synnerhet, än på en samlad kampanj och lobbyverksamhet från kvinnoorganisationernas sida (IPTI 2019: 11).

Omfattande protester mot president Zine el-Abidine Ben Alis styre, där kvinnor spelade en avgörande roll, startade efter att gatuförsäljaren Mohamed Bouazizi tände eld på sig själv i december 2010. Protesterna spred sig senare snabbt över hela landet (IPTI 2019: 2). I januari 2011 fick den så kallade Jasminrevolutionen stöd från Tuniens allmänna fackförbund (UGTT) och Ben Ali flydde landet efter han förlorat arméns stöd (IPTI 2019: 3). En oberoende valmyndighet inrättades i april 2011 och i oktober samma år hölls fria val till en konstituerande församling, som bland annat hade i uppdrag att ta fram en ny konstitution (Charrad & Zarrugh 2014: 234; IPTI 2019: 4; Stepan 2012: 90-92). En koalitionsregering bildades i december 2011 av det islamistiska partiet Ennahda (Renässanspartiet), partiet Ettakatol (Demokratiskt forum för arbete och friheter) och partiet Republikens kongress (IPTI 2019: 4; Stepan 2012: 90).

Inför valet 2011 antogs formella åtgärder i vallagstiftningen för att säkerställa kvinnors representation, med krav på att varannan kandidat skulle vara kvinna i partiernas vallistor (IPTI 2019: 7; Stepan 2012: 93), ett resultat av kvinnors samlade kamp (Charrad & Zarrugh 2014: 233). Trots att alla partier hade listor med 50 procent kvinnliga kandidater, var det ytterst få som placerade en kvinna på första plats. I många valkretsar var det enbart en kandidat som valdes från varje parti, och resultat blev att många fler män än kvinnor valdes till den nationella konstituerande församlingen – cirka 25 procent av ledamöterna var kvinnor (Stepan 2012: 102).

Den konstituerande församlingen presenterade ett första utkast av den nya konstitutionen i augusti 2012. Här betonades jämställdhet och vikten av att upprätthålla kvinnors rättigheter. I artikel 28 definierades dock kvinnor som ett "komplement" till män inom både familjen och i nationsbyggandet. Det visade i blyxtbelysning att kvinnor inte var jämställda med männen, vilket resulterade i utbredda protester och namninsamlingar, bland både kvinnor

och män (Charrad & Zarrugh 2014: 230, 235; Hursh 2017: 327). Mer än 6 000 kvinnor deltog i demonstrationer i Tunis. De krävde jämställd medborgarrätt och kritiserade att kvinnors status definierades endast i relation till män (Charrad & Zarrugh 2014: 236–237). Det andra utkastet offentliggjordes i december 2012 och då hade artikel 28 plockats bort (IPTI 2019: 5). Det tredje utkastet färdigställdes i april 2013 och tog upp kvinnors rättigheter fristående från män (IPTI 2019: 11). Lika möjligheter mellan kvinnor och män garanterades därmed, liksom arbetet för att uppnå jämställdhet i valda församlingar och för att utrota våld mot kvinnor (IPTI 2019: 11).

Under sommaren 2013 polariserades det politiska landskapet i Tunisien. Arbetet med konstitutionen hamnade i ett nytt dödläge då 60 medlemmar av den konstituerande församlingen protesterade och krävde regeringens avgång. En nationell dialog initierades av Tunisien's allmänna fackförbund (UGTT), arbetsgivarförbundet för industri, handel och hantverk (UTICA), det nationella advokatsamfundet (ONAT) och det tunisiska människorättsförbundet (LTDH), med målet att slutföra konstitutionsarbetet.³ Dialogen leddes av fyra medlare, en från varje organisation, med deltagande begränsat till partier inom den konstituerande församlingen. UTICA representerades av en kvinna, organisationens president Oudied Bouchamaoui, men utöver henne var få kvinnor representerade bland delegaterna (IPTI 2019: 7). Tunisiska kvinnor – genom paraplyorganisationen Hrayer Tounes⁴ (Fria tunisiska kvinnor) – deltog dock i sittstrejker och organiserade demonstrationer till stöd för den nationella dialogen i augusti 2013 (IPTI 2019: 8).

Genom den nationella dialogen lyckades man främja ett ömsesidigt förtroende bland deltagarna, lösa kontroversiella frågor och på så sätt återuppliva konstitutionsarbetet. En konsensuskommitté bildades 2013 med uppdrag att omarbete konstitutionens innehåll utifrån det man kommit överens om i den nationella dialogen (IPTI 2019: 9–10). Kvinnor utgjorde nu 36 procent av kommittén, det vill säga en större andel än i den konstituerande församlingen (IPTI 2019: 10). Den nya konstitutionen röstades sedan igenom i januari 2014. Tack vare att kvinnor var relativt väl representerade i konstitutionsarbetet fanns i slutdokumentet tydliga bestämmelser om kvinnors representation i folkvalda organ, jämställdhet och våld mot kvinnor (Parke et al. 2019: iv, 13).

Nyval hölls i oktober 2014, då den konstituerande församlingen ersattes av ett representativt parlament. Kvinnor vann 31 procent av platserna och flera parlamentariska kommissioner leddes av kvinnor; vice presidenten samt två av presidentens tio rådgivare var även kvinnor (IPTI 2019: 7). En tillfällig, särskild

3 Dessa fyra organisationer tilldelades Nobels fredspris 2015 för sitt arbete med den nationella dialogen (Hursh 2017: 281).

4 I organisationen ingick bland andra UGTT, Riksförbundet för tunisiska kvinnor (UNFT), Föreningen för demokratiska kvinnor (ATFD), Föreningen för kvinnor för utvecklingsforskning (AFTURD), LTDH och oppositionspartiet Nidaa Tounes (IPTI 2019: 8).

arbetsgrupp för kvinnliga parlamentsledamöter inrättades dock med begränsat inflytande (IPTI 2019: 9, 11–12). I valet 2019 blev Kais Saeid vald till president med stort stöd från ungdomar och befolkningen i landets underutvecklade periferi, som bidrog till revolutionen 2011. Ett fragmenterat och politiskt paralyserat parlament, ekonomiska svårigheter och Covidpandemin ledde dock till politisk instabilitet och protester i Tunisien under 2020–2021 (Steuer 2022: 2). Som ett svar på detta upplöste Saeid parlamentet i juli 2021, avskedade premiärministern, och förklarade undantagstillstånd i landet (BBC 2021; Steuer 2022: 3).

I december 2021 utfärdades ett presidentdekret som koncentrerade landets lagstiftande och verkställande makt i Saeids händer (Steuer 2022: 3) och i juli 2022 vann Saeid en folkomröstning om en helt ny konstitution som ger honom nästan obegränsad makt, trots ett lågt valdeltagande på cirka 27 procent (Usher & Sands 2022). En ny vallag introducerades i september 2022 där jämställdhetsprincipen i valda församlingar har tagits bort (Chellali 2022), vilket ledde till en kraftig manlig majoritet i parlamentet efter valet i december 2022/januari 2023 (enbart 15 procent kvinnor) (Farouk 2023). Under oktober 2022 demonstrerade tusentals tunisier mot Saeids autokratiska styre (Binley 2022). Sedan 2021 anses Tunisien inte längre vara en demokrati (även om val har hållits) utan rankas nu som en auktoritär stat (Boese et al. 2022: 15, 23, 44).

Slutord

Det finns många utmaningar, såsom djupt förankrade patriarkala samhällseliga värderingar, institutionaliserad hypermaskulinitet bland beväpnade grupper och flera olösta konflikter i regionen, som förhindrar möjligheten att bedriva effektivt jämställdhetsarbete och implementering av KFS-agendan i Mellanöstern och Nordafrika.

Trots att det idag finns omfattande rapportering som visar på hur sexuellt våld, människohandel och påtvingade barnäktenskap ökar med antalet konflikter i regionen har få förebyggande insatser gjorts. Ett steg på vägen mot förändring har varit att utveckla nationella handlingsplaner som preciserar och kontextualiserar arbetet med FN:s resolution 1325. Dessa planer har emellertid varit svåra att omsätta i praktiken och vi har i analysen ovan poängterat några av dessa problem. För det första finns det en tendens både i Mellanöstern och globalt att tillämpa KFS-agendan selektivt och för andra ändamål än jämställd fred. Kvinnor beskrivs oftast som en homogen grupp med stereotypiska feminina egenskaper. Dessa förväntas bidra till att förebygga, förhindra och lösa våldsamma konflikter. Även internationella biståndsgivare tillämpar liknande argument.

Det saknas med andra ord ofta en intersektionell analys som visar på hur kön samspelar med andra viktiga faktorer såsom klass, identitet, etnicitet,

ålder, etc. som kan vara avgörande för aktörskap, makt och politiskt deltagande. Samtidigt är kvinnors faktiska politiska, sociala och ekonomiska inflytande i regionen mycket begränsat generellt och i fredsprocesser i synnerhet. Det innebär i praktiken enorma strukturella hinder för de kvinnor som förväntas delta i fredsprocesser och i staters demokratiseringsprocesser.

KFS-agendan har också i högre grad fokuserat på säkerhet än konflikttransformation. Det indikerar en snävare förståelse av fred och säkerhet som sällan belyser de djupt rotade strukturella problem som genererar fortsatta konfliktspiraler, vilka också är kopplade till kvinnors rättigheter och frihet. De pågående protesterna i Iran under parollen ”kvinna, liv, frihet” blyxtbelyser betydelsen av att lyfta fram och betona just denna problematik.

Referenser

- Abuarquob, Huda, 2020. "Promoting Implementation of Resolution 1325 in Palestine", *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture* 25(3/4), s. 119-124.
- Aggestam, Karin, 2019. "WPS, peace negotiations, and peace agreements", s. 815-828 i Davies, Sara E & True, Jacqui (red.), *The Oxford Handbook of Women, Peace, and Security*. Oxford: Oxford University Press.
- Aggestam, Karin & Eitrem Holmgren, Linda, 2022. "The gender-resilience nexus in peacebuilding: the quest for sustainable peace", *Journal of International Relations and Development*, s. 1-22.
- BBC, 2021. "Tunisia President Kais Saied accused of coup amid clashes", *BBC*, 2021-07-26, tillgänglig på <https://www.bbc.com/news/world-africa-57976005>, citerad 2022-12-08.
- Bell, Christine, 2015. *Text and Context: Evaluating Peace Agreements for Their "Gender Perspective"*. UN Women.
- Bell, Christine & O'Rourke, Catherine, 2010. "Peace agreements or pieces of paper? The impact of UNSC Resolution 1325 on peace processes and their agreements", *International and Comparative Law Quarterly* 59(04), s. 941-980.
- Binley, Alex, 2022. "Tunisia: Thousands from rival political parties protest against President Kais Saied", *BBC*, 2022-10-15, tillgänglig på <https://www.bbc.com/news/world-africa-63271812>, citerad 2022-10-31.
- Boese, Vanessa A., Alizada, Nazifa, Lundstedt, Martin, Morrison, Kelly, Natsika, Natalia, Sato, Yuko, Tai, Hugo & Lindberg, Staffan I., 2022. *Autocratization Changing Nature? Democracy Report 2022*. Göteborg: Varieties of Democracy Institute.
- Caprioli, Mary, 2000. "Gendered Conflict", *Journal of Peace Research* 37(1), s. 51-68.
- Charrad, Mounira M. & Zarrugh, Amina, 2014. "Equal or complementary? Women in the new Tunisian Constitution after the Arab Spring", *The Journal of North African Studies* 19(2), s. 230-243.
- Chellali, Salsabil, 2022. "Tunisia Tramples Gender Parity Ahead of Parliamentary Elections. Recent Change to Electoral Law Reverses Major Advance for Women's Rights", *Human Rights Watch*. Tillgänglig på <https://www.hrw.org/news/2022/11/02/tunisia-tramples-gender-parity-ahead-parliamentary-elections>, citerad 2022-12-08.

- Chowdhury Fink, Naureen & Davidian, Alison, 2017. "Complementarity and Convergence? Women, Peace and Security and Counterterrorism", s. 157-70 i Ní Aoláin, Fionnuala, Cahn, Naomi, Haynes, Dina Francesca & Valji, Nahla (red.), *The Oxford Handbook of Gender and Conflict*. Oxford: Oxford University Press.
- Davies, Sara E & True, Jacqui, 2019. "Women, peace, and security: A transformative agenda?", s. 3-15 i Davies, Sara E & True, Jacqui (red.), *The Oxford Handbook on Women, Peace and Security*. New York: Oxford University Press.
- Della Valle, Clara, 2022. "Which women? What agenda?" Situating WPS in North Africa: the case of Tunisia", *Interdisciplinary Political Studies* 8(1), s. 121-142.
- Farouk, Menna, 2023. "Analysis: Tunisia's male-dominated parliament deals blow to women's gains", *Reuters*, 2023-02-14, tillgänglig på <https://www.reuters.com/world/africa/tunisias-male-dominated-parliament-deals-blow-womens-gains-2023-02-14/>, citerad 2023-03-27.
- Finn, Tom, 2015. "After the Revolution: The Struggle for Women's Rights in Yemen", *Dissent* 62(1), s. 91-101.
- Gambale, Maria Luisa, 2016. "How Syrian Women Landed at the UN Peace Talks and What It All Means", *PassBlue*, 2016-05-10, tillgänglig på <https://www.passblue.com/2016/05/10/how-syrian-women-landed-at-the-un-peace-talks-and-what-it-all-means/>, citerad 2022-11-15.
- General Secretariat of the League of Arab States, Arab Women Organization & UN Women, 2016. *Executive Action Plan «Protection of Arab Women: Peace and Security» 2015-2030*. Egypt: League of Arab States.
- Ghazzaoui, Sariah, 2016. *Factsheet: Women, Peace and Security in the Middle East and North Africa region*. Oxford: Oxfam Great Britain.
- Global Network of Women Peacebuilders [GNWP], 2020. *COVID-19, Women and Peace and Security and National Action Plans on UNSCR 1325 in the Middle East and North Africa. Report from a regional consultation among women peacebuilders and civil society from the MENA region*. Global Network of Women Peacebuilders [GNWP].
- Hursh, John, 2017. "The Tunisian Spring: Women's Rights in Tunisia and Broader Implications for Feminism in North Africa and the Middle East", *University of Baltimore Law Review* 46(2), s. 277-334.
- Inclusive Peace & Transition Initiative [IPTI], 2018. *Women in Peace & Transition Processes. Yemen (2011-2015)*. Geneva: IPTI.
- Inclusive Peace & Transition Initiative [IPTI], 2019. *Women in Peace & Transition Processes. Tunisia (2013-2015)*. Geneva: IPTI.
- Jordanian National Commission for Women [JNCW], 2017. *Jordanian National Action Plan (JONAP) for the Implementation of UN Security Council resolution 1325 on Women, Peace and Security 2018-2021*. Jordan: The Jordanian National Commission for Women.
- Kapur, Bela, 2017. *Syrian Women in Political Processes. The Participation of Syrian Women in Political Processes 2012-2016, Literature Review*. Kvinna till Kvinna.
- Kaya, Zeynep, 2020. *Feminist Peace and Security in the Middle East and North Africa*. Oxford: Oxfam International.
- Khoudary, Yasmin, 2016. "Women and Peace-Building in Iraq", *Peace Review: A Journal of Social Justice* 28(4), s. 499-507.
- Lebanese Republic National Commission for Lebanese Women, 2019. *Lebanon National Action Plan on United Nations Security Council Resolution 1325. The Path to a Fair and Inclusive Society Through the Women, Peace and Security Agenda 2019-2022*. Lebanon: Women, National Commission for Lebanese.

- Lorentzen, Jenny, 2020. *Normative Encounters between the 'Global' and the 'Local': Women, Peace and Security in Mali and Rwanda*. PhD Dissertation, Lund University.
- Melander, Erik, 2005. "Gender Equality and Intrastate Armed Conflict", *International Studies Quarterly* 49(4), s. 695-714.
- Ní Aoláin, Fionnuala, 2016. "The 'war on terror' and extremism: assessing the relevance of the Women, Peace and Security agenda", *International Affairs* 92(2), s. 275-291.
- O'Reilly, Marie, Ó Súilleabháin, Andrea & Paffenholz, Thania, 2015. *Reimagining Peacemaking: Women's Roles in Peace Processes*. New York: International Peace Institute.
- Paffenholz, Thania, Ross, Nick, Dixon, Steven, Schluchter, Anna-Lena & True, Jacqui, 2016. *Making Women Count – Not Just Counting Women: Assessing Women's Inclusion and Influence on Peace Negotiations*. Geneva: Inclusive Peace and Transition Initiative and UN Women.
- Parke, Anna, Farr, Vanessa & Alodaat, Laila, 2019. *Eighteen Years On: Assessing the Implementation of the UNSCR 1325 Women, Peace and Security Agenda in the Arab States Region*. Cairo: UN Women.
- Peace Women, 2022. "Women, Peace and Security at the UN Security Council", *Peace Women*. Tillgänglig på <https://www.peacewomen.org/security-council>, citerad 2022-05-31.
- Pratt, Nicola & Richter-Devroe, Sophie, 2011. "Critically Examining UNSCR 1325 on Women, Peace and Security", *International Feminist Journal of Politics* 13(4), s. 489-503.
- Republic of Yemen Ministry of Social Affairs and Labor, 2020. *National plan to implement Security Council Resolution 1325 Women, security and peace 2020-2022*. Yemen: Republic of Yemen Ministry of Social Affairs and Labor.
- Secretary-General of the United Nations, 2018. *Report of the Secretary-General on Conflict-Related Sexual Violence*. New York: United Nations.
- Sidebotham, Emma, Moffatt, Joanne & Jones, Kevin, 2016. "Sexual violence in conflict: a global epidemic", *The Obstetrician & Gynaecologist* 18(4), s. 247-250.
- Stepan, Alfred, 2012. "Tunisia's Transition and the Twin Tolerations", *Journal of Democracy* 23(2), s. 89-103.
- Steuer, Clément, 2022. *Tunisia in 2022: Reforming the Institutions amidst Turmoil*. Prague: Institute of International Relations.
- Stone, Laurel, 2015. "Quantitative Analysis of Women's Participation in Peace Processes", s. 34 i O'Reilly, Marie, Ó Súilleabháin, Andrea & Paffenholz, Thania (red.), *Reimagining Peacemaking: Women's Roles in Peace Processes*. New York: International Peace Institute.
- Strzelecka, Ewa, 2018. "A political culture of feminist resistance: Exploring women's agency and gender dynamics in Yemen's uprising (2011-15)", s. 47-69 i Heinze, Marie-Christine (red.), *Yemen and the search for stability: Power, politics and society after the Arab Spring*. 1 ed. London: Bloomsbury Publishing.
- Swaine, Aisling, 2018. *Balancing Priorities: Lessons and Good Practices from Iraq, Jordan and Palestine for NAP-1325 Drafting Teams*. UN Women.
- Syria Justice and Accountability Centre, 2016. "The Controversy over the Syrian Women's Advisory Board". Tillgänglig på <https://syriaaccountability.org/the-controversy-over-the-syrian-womens-advisory-board/>, citerad 2016-04-07.

- True, Jacqui & Wiener, Antje, 2019. "Everyone wants (a) peace: the dynamics of rhetoric and practice on 'Women, Peace and Security'", *International Affairs* 95(3), s. 553-574.
- Tunisia Ministry of Women, Family, Children and Seniors (MFFES), 2018. *National Action Plan 2018-2022 to implement a UN Security Council resolution 1325 "Women, Security and Peace" and the decisions that complement it*. Tunisia: Ministry of Women, Family, Children and Seniors.
- UN Women, 2012. *Women's Participation in Peace Negotiations: Connection between Presence and Influence*. New York: UN Women.
- UN Women, 2019. *Increasing Women's Participation in Mediation Processes: What Roles for the United Nations, Regional Organizations and Member States?* New York: Women, UN.
- UN Women, 2022. "Facts and figures: Ending violence against women", *UN Women*. Tillgänglig på <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures>, citerad 2022-12-11.
- UN Women, Government of Iraq & UN Assistance Mission for Iraq, 2017. "Women's participation in Iraq's national reconciliation process paramount", *Relief Web*. Tillgänglig på <https://reliefweb.int/report/iraq/women-s-participation-iraq-s-national-reconciliation-process-paramount-enar>, citerad 2022-12-13.
- UN Women Arab States, 2022. "Leadership and political participation", *UN Women*. Tillgänglig på <https://arabstates.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation>, citerad 2022-12-08.
- United Nations Development Fund for Women, 2010. *Women's Participation in Peace Negotiations: Connections Between Presence and Influence*. New York: United Nations [UN].
- United Nations Development Programme, 2002. *The Arab Human Development Report 2002. Creating Opportunities for Future Generations*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council [UNSC], 2000. *Resolution 1325. S/RES/1325*. New York: United Nations.
- United Nations Security Council [UNSC], 2015. *Resolution 2242. S/RES/2242*. New York: United Nations.
- Usher, Sebastian & Sands, Leo, 2022. "Tunisia referendum: President Saied celebrates expected referendum win", *BBC*, 2022-07-26, tillgänglig på <https://www.bbc.com/news/world-africa-62289550>, citerad 2022-11-22.
- Women Peace Makers Program, 2015. "Interview with Susan Aref, director of Women's Empowerment Organization in Iraq, conducted by Margaret Williams", *Women Peace Makers Program*. Tillgänglig på www.womenpeacemakersprogram.org/news/challenges-facing-womens-participation-in-peacebuilding-processes-in-iraq/, citerad 2022-11-29.
- Woodrow Wilson International Center for Scholars & Women Waging Peace, 2003. *Building a New Iraq: Women's Role in Reconstruction Women's Role in Strengthening Civil Society. Findings and Conclusions*. The Woodrow Wilson International Center for Scholars and Women Waging Peace.
- World Bank, 2022. "Labor force participation rate, female (% of female population ages 15+) (modeled ILO estimate) - Middle East & North Africa", *The World Bank*. Tillgänglig på https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS?locations=ZQ&name_desc=false, citerad 2022-12-05.

Abrahamavtalens implikationer för fred i Mellanöstern

Anders Persson & Lisa Strömbom

The Abraham Accords' implications for peace in the Middle East

The Abraham Accords, signed by Israel and four Arab states in 2020, were one of President Donald Trump's most renowned foreign policy successes. They were also one of few of his administration's policies that enjoyed bipartisan support in the US. But what type of peace has emerged following the Abraham Accords? In what ways do the Abraham Accords go beyond the cold and authoritarian peace that Israel enjoys with Egypt, Jordan and to a certain extent with the Palestinian Authority? Departing from the four dimensions of cold, warm, authoritarian, and democratic peace, this article aims to problematize the peace created after the Abraham Accords. The analysis shows that change in relations between elites and publics during the two years that has followed since the signing of the accords escapes easy categorization and has elements of all four peace dimensions. Trade and tourism have increased significantly, and the United Arab Emirates, Bahrain and Morocco have made alterations in their education about the Holocaust. All this points to a warmer and more recognitional peace than the peace Israel has enjoyed with Egypt and Jordan. However, at the same time, local activists that protest the Abraham Accords are regularly abused. This is done not least with the aid of Israeli cyber technology, which is being exported to three of four Arab states that are part of the Abraham Accords. As we show in the analysis, the new peace and normalization agreements within the Abraham Accords are part of the modernization strategies of the United Arab Emirates, Bahrain, Morocco, Sudan and even Saudi Arabia for the coming decades. These modernization strategies, which include aspects of liberalization as well, shall, with the possible exception of Sudan, not in any way be confused with democratization.

Mot fredligare relationer i Mellanöstern?

Donald Trump gjorde mycket oväntat sin första utlandsresa som president till Mellanöstern 2017 där han först besökte Saudiarabien, följt av Israel och de

Anders Persson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Linnéuniversitetet; Lisa Strömbom är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet.
E-post: anders.persson@lnu.se; lisa.strombom@svet.lu.se

palestinska områdena. På plats i Bethlehem på Västbanken sade Trump i ett uppmärksammat tal att han var av den bestämda uppfattningen ”att om Israel och palestinierna kan skapa fred, så kommer det påbörja en process av fred i hela Mellanöstern” (2017). Strategin att börja med fred i Israel-Palestina-konflikten och sedan fortsätta med israelisk-arabisk normalisering kallas i den akademiska litteraturen för insida-ut-strategin och har förespråkats av EU, inklusive Sverige, under flera årtionden (Persson 2020: 146). Men efter att Trumps omtalade fredsplan, den så kallade ”århundradets deal”, för Israel-Palestina-konflikten hade misslyckats under sommaren 2020, valde han att i stället för att försöka mäkla fred mellan israeler och palestinier under sin sista tid som president, att satsa på den motsatta utsida-in-strategin – israelisk-arabisk normalisering först – fred mellan israeler och palestinier senare. I ett gemensamt uttalande tillkännagav Trump tillsammans med Förenade Arabemiraten och Israel mycket oväntat i augusti 2020 att det skett en ”normalisering av relationer och fredlig diplomati” mellan Förenade Arabemiraten och Israel (Trump White House 2020). Inom loppet av fyra månader skedde sedan liknande normaliserings- och fredsavtal med Bahrain (11 september), Sudan (23 oktober) och Marocko (10 december).¹ Dessa avtal fick samlingsnamnet Abrahamavtalen och framställs ofta som en av president Trumps största utrikespolitiska framgångar, samt en av få av hans policier som hade stöd av båda partierna i USA (Kushner 2022: 404). Avtalen var kontroversiella i många läger då de överträdde tidigare praxis gällande att mäkla fred i Mellanöstern. En vattendelare i denna fråga var att Abrahamavtalen aktualiserade problematiska erkännandeaspekter, som har stor betydelse för möjligheten att skapa varmare fred på lång sikt.

Med utgångspunkt i fyra dimensioner av fred (kall, varm, auktoritär, samt demokratisk) syftar den här artikeln till att problematisera vilken eller vilka typer av fred som Abrahamavtalen hittills har lett fram till dryga två år efter att de undertecknades. På vilka sätt går Abrahamavtalen bortom den kalla och auktoritära fred som Israel har med Egypten, Jordanien och till viss del med den palestinska myndigheten (PM)? Vilka tecken finns på varm fred med folkliga kontakter, demokratisering och liberalisering i Abrahamavtalen? Eller har avtalen på något sätt bidragit till ökad repression och autokratisering i Mellanöstern?

När Joe Biden tillträdde som president 2021 föreföll han och ledande företrädare för hans administration till en början motvilliga att använda termen ”Abrahamavtalen” eftersom den så starkt förknippades med föregångaren Donald Trump. Men detta svängde vid firandet av årsdagen för avtalens undertecknande under hösten 2021 (Ravid 2021a). Sedan dess har Biden och hans nära medarbetare, i synnerhet utrikesminister Antony Blinken, öppet hyllat

1 I den här texten kommer normalisering och fred användas eftersom att de inblandade länderna använder båda termerna tillsammans eller omväxlande.

Abrahamavtalen och uttryckt en vilja att fördjupa existerande avtal och utvidga dem till att omfatta fler länder, i synnerhet Saudiarabien. Under början av 2022 deltog Blinken i ett uppmärksammat möte i Israel, det så kallade Negevforumet, tillsammans med israeliska företrädare och utrikesministrarna från Förenade Arabemiraten, Bahrain, Marocko och Egypten (Hauser Tov 2022). Ytterligare möten skedde sedan i Bahraíns huvudstad Manama, vilket tydligt signalerade en fördjupning och institutionalisering av Abrahamavtalen, en process som även inkluderade att förbättra den kalla freden mellan Israel och Egypten/Jordanien (US Dep. of State 2022). När Biden under sommaren 2022 gjorde sin första resa till Mellanöstern var det med målsättningen att påbörja en stegvis normaliseringsprocess mellan Israel och Saudiarabien, vilket också skedde. Saudiarabien tillät Bidens plan att flyga från Tel Aviv till Jeddah och öppnade även upp sitt luftrum för israeliska plan (Biden White House 2022).

Tidigare forskning om Israels fredsavtal

Före Abrahamavtalen hade Israel två tidigare fredsavtal med Egypten från 1979 och Jordanien från 1994, plus en serie avtal med PLO och sedermera den palestinska myndigheten från fredsprocessen på 1990-talet och framåt. Fredsavtalet med Egypten kom ur den amerikansk-ledda så kallade Camp David-processen. Till en början hade detta avtal starkt stöd från båda sidor. Det israeliska parlamentet Knesset röstade för fredsavtalet med 80 procents majoritet (Claiborne 1979) och det har aldrig ifrågasatts i Israel, vare sig av det politiska etablissemanget eller av den israeliska befolkningen trots stundtals dåliga relationer länderna emellan. Även på den egyptiska sidan stödde 66 procent fredsavtalet och 42 procent var för normalisering med Israel (Al-Mashat 1983: 399). Stödet på den egyptiska sidan har dock sjunkit kraftigt under årens lopp. Trots detta ser många bedömare i USA fortfarande fredsavtalet mellan Israel och Egypten som en av de största amerikanska diplomatiska triumferna under efterkrigstiden (se till exempel Kissinger 2014: 310). Andra är mer skeptiska och menar att fredsavtalet ledde till splittring och radikalisering i Egypten, vilket kulminerade i mordet på president Anwar Sadat 1981. Historikern Seth Anziska (2018: 126, 235) menar vidare att fredsavtalet försämrade palestiniernas situation och banade väg för Israels invasion av Libanon 1982. Data från Freedom House (2022a) visar tydligt att Egypten är ett mer auktoritärt och mindre fritt land idag än före freden med Israel. Opinionsundersökningar från Pew och andra har under lång tid visat att befolkningen i Egypten är extremt negativt inställda till israeler och judar. I en uppmärksammat undersökning från 2006 svarade till exempel 97 procent av egyptierna att de hade en negativ inställning till judar (Pew Research Center 2006). Sammantaget är därför freden mellan Israel och Egypten ett typexempel på en auktoritär och kall fred även om det finns demokratiskt stöd för avtalet på den israeliska sidan.

Vad gäller Israels fredsavtal med Jordanien är bilden likartad. Detta var det enda av Osloprocessens fem förhandlingsspår (de andra gällde palestinierna, Syrien, Libanon och den vidare arabvärlden) som lyckades, men precis som i fallet Egypten, försvagades avtalet av ett politiskt mord på en av undertecknarna och nya krig i regionen (Persson 2020: 96). Israels premiärminister Yitzhak Rabin sköts ihjäl nästan exakt ett år efter att fredsavtalet ingåtts. Några år senare kollapsade fredsprocessen och andra intifadan utbröt, vilket påverkade fredsavtalet mellan Israel och Jordanien väldigt negativt (Nevo 2003: 73). Även Jordanien är en stor mottagare av militärt och ekonomiskt stöd från USA och precis som Egypten är Jordanien idag ett mer auktoritärt och mindre fritt land än när fredsavtalet med Israel undertecknades (Freedom House 2022a). En ännu större del av Jordaniens befolkning, 98 procent, hyste en negativ inställning till judar i PEW-undersökningen från 2006 (Pew Research Center 2006). Även Israels fredsavtal med Jordanien måste därför betraktas som ett typexempel på auktoritär och kall fred trots att det alltid haft ett överväldigande stöd på den israeliska sidan. Knesset röstade för fredsavtalet med nästan 90 procents marginal (JTA 1994).

Israels relationer med den palestinska myndigheten är annorlunda än fredsavtalen med Egypten och Jordanien på grund av att det inte finns något slutgiltigt fredsavtal, samt att den palestinska myndigheten ännu inte är en stat. Under fredsprocessen på 90-talet undertecknade Israel och PLO/PM sex större och ännu flera mindre avtal. I efterhand är det tydligt att dessa inte var riktiga fredsavtal (även om många bedömare uppfattade det så på 90-talet) utan intentionsavtal, interimsavtal eller avtal för att implementera tidigare ingångna avtal, på vägen mot ett konkret fredsavtal (Persson 2020: 70). Även vad gäller Israels relationer med den palestinska myndigheten syns ett liknande mönster som i de två tidigare fallen: politiska mord och nya krig som försvårar avtalen, intern splittring och kaos, en mer auktoritär myndighet, minskat folkligt stöd för såväl myndigheten som för fred med Israel och så vidare. Det är dock samtidigt viktigt att understryka att Osloprocessen hade ett tydligt folkligt stöd från början i både det israeliska och palestinska samhället, men stödet eroderade på båda sidor i takt med att fredsprocessen kollapsade i våldsamheter (Leon 1995; Dabdoub 1995), vilket underminerade förtroendet för motparten på båda sidor av konflikten.

På så vis är Osloprocessen ett exempel på en fredsprocess som gick från att vara varm och i huvudsak demokratisk till att bli tydligt kall och delvis auktoritär i takt med att särskilt den palestinska myndigheten men även Israel fallit kraftigt i olika demokratiindex under de senaste femton åren (se till exempel Freedom House 2022a; V-Dem 2023).

En gemensam nämnare för alla tre fallen som understryker den kalla och delvis auktoritära fredens natur är Israels nära säkerhetssamarbete med Egypten, Jordanien och den palestinska myndigheten. Mycket av detta sker under

ytan för att inte skapa för mycket folkligt missnöje. Bland palestinier är en överväldigande majoritet (över 60 procent) emot den palestinska myndighetens säkerhetssamarbete med Israel (PSR 2022).

VAD VET VI OM ABRAHAMAVTALEN?

Den tidigare forskningen och andra typer av material som hittills skrivits om Abrahamavtalen kan delas in i tre kategorier: memoarer, material från tankesmedjor, samt forskningsartiklar. Vad gäller memoarer har det bara under det senaste året kommit ut inte mindre än fem stycken skrivna av nyckelpersoner som på olika sätt varit inblandade i Abrahamavtalen: fyra medlemmar av Trumps administration (Lightstone 2022; Greenblatt 2022; Friedman 2022; Kushner 2022), plus en israelisk journalist med nära kontakter till administrationen (Ravid 2021b).² Med undantag för Ravids bok är samtliga i varierande grad självglorifierande, överdrivna och okritiska. Jason Greenblatt (2022: 297), Trumps särskilda sändebud till Mellanöstern, jämför till exempel Abrahamavtalens tillkomst med skapandet av Europeiska unionen (EU). Aryeh Lightstone (2022: 6), rådgivare åt David Friedman, USA:s ambassadör i Israel under Trumpadministrationen, menar vidare att Abrahamavtalen är bland det mest betydelsefulla som skett i USA:s historia. Ravids (2021b) bok innehåller en rad avslöjanden, bland annat att Trump och Netanyahu inte stod varandra så nära som den allmänna uppfattningen gjorde gällande.

Den andra typen av material är artiklar och rapporter från tankesmedjor, populärvetenskapligt material och analyser i media. Kvaliteten på materialet här är varierande och de huvudsakliga temana är att det är dags att tänka om gällande Israel-Palestina-konflikten, de ekonomiska fördelarna som Abrahamavtalen kan leda till i framtiden, förutsättningarna att få med andra stater, samt hur viktig USA:s roll varit för processen (se till exempel Schatz 2020; Murciano 2022; Benstead 2022).

Den tredje typen av material är forskningsartiklar. Hittills finns det inga böcker skrivna av forskare om Abrahamavtalen och relativt få renodlade forskningsartiklar. Även de flesta av de artiklar som finns i akademiska tidskrifter tenderar att vara kommentarer och analyser av Abrahamavtalen utan någon tydlig metodologisk eller teoretisk grund (se till exempel Guzansky & Marshall 2020; Trigano 2021). Vår studie är därmed ett av de första försöken att på teoretisk grund förklara vilken typ av fred som Abrahamavtalen hittills lett till.

2 Barak Ravids bok *Trump's peace: The Abraham Accords and the Reshaping of the Middle East* finns ännu så länge bara på hebreiska men de viktigaste delarna har publicerats på engelska av nyhetssidan Axios.

Fyra dimensioner av fred

Fredsbegreppet är förknippat med en ”tyranni av multipla terminologier” (se till exempel Richmond 2005: 15). I akademien, bland politiker och även i folkmun definieras fred ofta i negativa termer som frånvaron av krig. Johan Galtung (1969) var bland de första som utvidgade fredsbegreppet till att omfatta även positiva aspekter av fred som frånvaron av strukturellt våld. Galtungs typologi av positiv versus negativ fred har varit mycket inflytelserik och tjänar som en referenspunkt för en stor del av diskussionerna om fred i den akademiska litteraturen. Positiv fred anses ofta vara den moraliskt bästa formen av fred då den i hög grad fokuserar på befolkningars livskvalitet, medan negativ fred ses som den minst önskvärda. Å andra sidan har begreppet positiv fred ofta kritiserats för att vara för brett och normativt laddat, medan det negativa fredsbegreppet är mer användbart, sin smalhet till trots, i och med att det är mer konkret och lättare att mäta. Mellan dessa ytterligheter återfinns en myriad av relaterade begrepp som stabil fred, hållbar fred, omfattande fred, varaktig fred, säker fred, varm och kall fred, demokratisk och auktoritär fred, genuin fred, rättvis fred – listan på terminologier är nästan oändlig (se till exempel Kacowicz & Bar-Siman-Tov 2000, Allan & Keller 2008, Aggestam & Björkdahl 2013).

Den här artikeln konstruerar ett analytiskt ramverk bestående av fyra komponenter av fred som sedan kommer att appliceras på Abrahamavtalen. Dessa är varm, kall, auktoritär och demokratisk.

KALL FRED

Kall fred är en tydlig form av negativ fred med grunden i det realistiska perspektivet inom internationella relationer och begreppet konflikthantering inom fredsforskningen. Våldsamma konflikter och krig ses här som naturliga inslag i internationella relationer (Aggestam 1999: 17). Förespråkare för det realistiska perspektivet menar att våldsamma konflikter är svårlösta och att det bästa som kan göras är att försöka hantera och hålla tillbaka dem, snarare än att helt lösa dem (Wallensteen 2007: 50). Inom konflikthantering försöker starka utomstående aktörer med stora resurser att pressa nationella ledare till att sätta sig vid förhandlingsbordet med sina motståndare och förhandla fram fredsavtal. Perspektivet är elitfokuserat och utgår ifrån att det är de som sitter vid makten som är bäst lämpade till att avsluta våldsamma konflikter (Paffenholz 2009: 3). En kall fred innebär därför att underliggande orsaker bakom konflikter inte löses, att fredsavtalen får begränsat folkligt stöd (framför allt i auktoritära stater), samt att inga genuint vänskapliga relationer mellan de inblandade parterna skapas. På kort sikt bidrar inte kall fred till mer djupgående positiva relationer mellan parterna. Dock är det så att även en kall fred bygger på ett ömsesidigt erkännande. Det bygger på att man erkänner motparten som en legitim förhandlingspartner och någon som man har tillräckligt förtroende för att faktiskt ingå avtal som skall följas med. På så vis visar parterna varandra ömsesidigt

erkännande som är en mycket viktig del i skapandet av mer varaktig fred. Detta ytliga erkännande (Allan & Keller 2006; Wendt 2003) kan lägga grunden till mer positiva relationer på längre sikt (Strömbom 2014). Typexempel på kall fred är det av USA framförhandlade Camp David-avtalet från 1978 som ledde till fredsavtalet mellan Israel och Egypten året efter, samt Daytonavtalet från 1995 som fick slut på kriget i Bosnien. Trots att dessa avtal lagt grunden för bräckliga fredsprocesser har de alltså haft med ytligt ömsesidigt erkännande som central komponent i både förhandlingar och avtal.

VARM FRED

Varm fred är motpolen till kall fred och kan vara demokratisk såväl som auktoritär, även om de flesta bedömare nog skulle förknippa varm fred med demokratisk fred då det kan vara svårt att uppskatta den folkliga legitimiteten för fredsavtal som ingåtts av auktoritära stater. Den före detta israeliske fredsförhandlaren Daniel Levy (2011) har beskrivit kall fred mellan två länder som en "pyramidfred" där det bara är regeringarna och de absoluta samhällstopparna som möts och har gemensamma intressen. Varm fred å andra sidan innebär att de breda befolkningslagren på pyramidens bas har vänskapliga relationer med varandra i form av handel, turism, kontakter och utbyten (Miller 2016). De tidigare konflikterna är antingen lösta eller transformerade till konstruktiva relationer mellan de inblandade parterna. Varm fred förknippas som sagt ofta med demokratisk fred och exempel som ofta nämns i litteraturen är EU-samarbetet och relationerna mellan USA-Japan efter andra världskriget (Miller 2016). Ibland sätts det till och med likhetstecken mellan varm och demokratisk fred, vilket inte alltid stämmer överens med verkligheten. I teorin kan varm fred råda mellan befolkningarna i exempelvis Ryssland-Vitryssland, sunnimuslimska länder som tidigare stridigt mot varandra, Iran-Irak med flera trots att ingen av dessa är någon demokrati. När en fred konsolideras och blir varmare går det ofta hand i hand med att det ytliga och ofta trevande ömsesidiga erkännandet fördjupas, inte bara bland eliterna som skriver under avtalen utan även bland de bredare befolkningslagren. Ett djupgående erkännande (Strömbom 2014) karakteriseras av att man bortom att se den andra parten som en legitim motpart också kan erkänna dess identitet och ofta annorlunda syn på konflikten historia och kärnfrågor. Detta måste på intet sätt innebära att de båda sidorna är överens om alla delar i sin syn på konflikten, men att de kan respektera varandras olika narrativ och förståelser av dem.

AUKTORITÄR FRED

I den akademiska litteraturen finns olika typer av kritik mot teorin om demokratisk fred. Dels kritik från den realistiska skolbildningen som menar att roten till konflikter inte ligger i staters karaktär utan i det anarkiska systemets struktur. Stephen Walt (1998) har till exempel listat en rad argument mot

demokratisk fred som handlar om att det är en korrelation på jakt efter en teori. Vissa liberaler som Steven Pinker (2011) och Joshua Goldstein (2011) menar, åtminstone före Rysslands invasion av Ukraina, att vi lever i en allt fredligare värld som präglas av en dramatisk minskning av våldsanvändning, inklusive krig och antalet döda i krig. Vid sidan av demokratisk fred ser vi alltså även auktoritära zoner av fred som teorin om demokratisk fred inte kan förklara. Det har till exempel varit få krig i Sydamerika under efterkrigstiden trots att regionen haft många auktoritära regimer (se till exempel Kacowicz 2000: 200). På så vis passar utvecklingen i Sydamerika vare sig det realistiska perspektivet eller teorin om demokratisk fred. Många stater i regionen är irrelevanta för varandra, det finns inget som genererar krig mellan dem, samt att den främsta utmaningen för stora länder som Brasilien är att hålla samman snarare än att expandera. Det vore möjligt att föra fram liknande argument för utvecklingen i delar av Afrika. Även utvecklingen i Asien med Kinas framväxt och bildandet av ASEAN har också hittills till största delen varit fredligt.

DEMOKRATISK FRED

Teorin om demokratisk fred går ursprungligen tillbaka till Immanuel Kant som stipulerade tre förutsättningar för en sådan fred: republikansk författning i alla stater som sedan går samman i världsfederation med universella rättigheter åt alla medborgare (Kant [1795]/2005). I den akademiska litteraturen finns det väldigt starkt empiriskt stöd för teorin om den demokratiska freden (se till exempel Nye 2011: 67; Doyle 2011). Det är svårt att komma på något tydligt undantag där två demokratier krigat med varandra, i synnerhet liberala demokratier, även om det såklart i slutändan handlar om hur demokrati och krig definieras. Den senaste rapporten från Uppsala Conflict Data Program (UCDP) visar att samtliga av världens åtta pågående krig utkämpas mellan auktoritära stater eller grupper, dock med viss inblandning av demokratier (Pettersson et. al 2021: 819-821). Sedan dess har kriget i Ukraina tillkommit men varken Ryssland eller Ukraina räknas som fria eller liberala demokratiska stater av de ledande demokratirankingindexen (se till exempel Freedom House 2022a; V-Dem 2023).

Däremot är det liberala argumentet (se till exempel Kant [1795]/2005) om att människor som deltar i krig kommer rösta emot det klart fel. Israels militära operationer brukar till exempel alltid ha stort folkligt stöd, åtminstone när de inleds. Israels krig i Gaza 2014 hade till exempel stöd av runt 90 procent av Israels judar (Sherwood 2014).

Trots att teorin om demokratisk fred i vissa delar har starkt empiriskt stöd är det viktigt att poängtera att det ofta finns en spänning mellan demokrati och fred för samhällen som befinner sig i krig eller som nyligen gått igenom ett. Strävan efter fred kan underminera demokratin i ett samhälle, men även tvärtom: demokratiseringsprocesser kan underminera fredsprocesser. I sin

bok *The Frontlines of Peace* listar Séverine Autesserre (2021: 102) en lång rad exempel (Algeriet, Kongo, Jugoslavien med flera) på demokratiseringsprocesser som lett till inbördeskrig. Även utvecklingen i de palestinska områdena efter valet 2006 med splittringen mellan PM och Hamas är ett exempel på spänningar mellan demokratisering och fred i konfliktsamhällen. Den främsta anledningen till att dessa spänningar existerar är enligt Autesserre (2021: 102) att konfliktsamhällen i regel saknar starka institutioner som kan reglera olika gruppers relationer med varandra och på så vis förhindra våldsamheter.

De fyra fredstyper som presenterats ovan utgör en ram för analysen av den fred som följt av Abrahamavtalen. Det analytiska ramverket sammanfattas i figuren nedan.

Figur 1. Artikelns analytiska ramverk

Fredsdimension	Komponenter
Kall fred	<ul style="list-style-type: none"> · Underliggande konflikter löses ej · Begränsat folkligt stöd · Ytligt erkännande · Inga vänskapliga relationer mellan folken
Varm fred	<ul style="list-style-type: none"> · Tidigare konflikter är lösta eller transformerade · Folkligt stöd och vänskapliga relationer mellan befolkningarna · Djupgående erkännande · Demokratisk eller auktoritär
Auktoritär fred	<ul style="list-style-type: none"> · Fred är möjlig med och mellan auktoritära stater · Fred som upprätthålls av auktoritära ledare · Auktoritära zoner av fred i världen
Demokratisk fred	<ul style="list-style-type: none"> · Fred mellan demokratier · Fred som är demokratiskt förankrad · Fred som stödjer mänskliga fri- och rättigheter · Fred som sprider liberala värderingar

Fred i Abrahamavtalens fotspår?

Nedanstående analys går igenom de senaste årens utveckling i de länder som omfattas av Abrahamavtalen. Vår studie visar på att utvecklingen inte följer en tydlig riktning. Avtalen har satt tydliga spår i förbättrade relationer mellan eliter och ökade handelsutbyten, samtidigt som befolkningarna på den arabiska sidan enligt de flesta opinionsundersökningarna är emot förbättrade relationer med Israel.

KALL MEN INTE LIKA KALL FRED SOM MED EGYPTEN OCH JORDANIEN

Opinionsundersökningarna som gjordes i samband med Abrahamavtalens tillkomst 2020 pekade åt lite olika håll beroende på vem som gjorde dem. Det ska tilläggas här att det är svårt att genomföra opinionsundersökningar i auktoritära

länder, samt att det kan finnas partiskhet bland dem som gör undersökningarna; dessa tenderar att antingen vara fördelaktigt eller ofördelaktigt inställda till Israel. Enligt Arab Opinion Index från 2020 var uppemot 90 procent av befolkningarna i länderna i Mellanöstern mot fred och normalisering med Israel, inklusive 88 procent i Marocko, 79 procent i Sudan och 65 procent i Saudiarabien (Förenade Arabemiraten och Bahrain deltog ej i undersökningen) (Arab Center for Research & Policy Studies 2020).

Samtidigt visade en opinionsundersökning från The Washington Institute, en pro-israelisk tankesmedja i USA, att 40 procent av invånarna i Gulfen stödde Abrahamavtalen, inklusive 47 procent av invånarna i Förenade Arabemiraten, 45 procent i Bahrain och 41 procent i Saudiarabien. Samma undersökning visade för övrigt att bara 25 procent av invånarna i Egypten och 9 procent i Jordanien stödde Abrahamavtalen (Corona & Pollock 2021). En tredje opinionsundersökning från Konrad Adenauer Stiftung visade förvånansvärt högt stöd för Abrahamavtalen i Förenade Arabemiraten (69 procent), Bahrain (46 procent), Saudiarabien (35 procent), men svalare i Marocko (17 procent). Samma undersökning visade även att invånarna i samma länder hade en mycket mer fördelaktig syn på Israel än i de andra undersökningarna (Konrad Adenauer Stiftung 2020).

En fjärde opinionsundersökning som gjordes före Abrahamavtalen visade att Israel–Palestinakonflikten sjunkit i betydelse i Arabvärlden under de senaste tjugo åren (Zogby Research Services 2019). Dessa opinionsundersökningar visar på att den här typen av statistik måste tolkas med försiktighet då olika opinionsinstitut kommer fram till vitt skilda resultat.

Tankesmedjan The Washington Institute har sedan Abrahamavtalens tillkomst gjort regelbundna opinionsundersökningar gällande hur invånarna i Mellanöstern ser på dem. I den senaste undersökningen från juli 2022 syntes en tydlig nedgång i det folkliga stödet för avtalen knappt två år efter deras tillkomst. Bara 25 procent i Förenade Arabemiraten stödjer nu avtalen, 24 procent i Saudiarabien och 20 procent i Bahrain (Kassin och Pollock 2022). Noterbart är dock att stödet för Abrahamavtalen genomgående är konstant lägre i Egypten och Jordanien enligt datauppgifterna från The Washington Institute. Detta visar att freden som Abrahamavtalen hittills skapat är kall men till synes inte lika kall som Israels fred med Egypten och Jordanien. Andra länder i regionen som Saudiarabien och Oman föreföll också, direkt eller indirekt, stötta Abrahamavtalen. Det skedde få öppna protester emot Abrahamavtalen i Förenade Arabemiraten, Marocko och Sudan, men i Bahrain motsatte sig en bred koalition av 17 organisationer från civilsamhället vad de kallade för ”normalisering med den sionistiska fienden” (Fakhro 2020). En studie från Israels ministerium för strategiska affärer visade att 90 procent av arabiska konversationer på sociala medier mellan augusti–september 2020 var negativt inställda till Abrahamavtalen (Landau 2020).

I termer av erkännande är Abrahamavtalen anmärkningsvärda i flera avseenden. Under Arabförbundets toppmöte i Khartoum 1967 enades alla

medlemmarna kring ett uttalande om ingen fred, inget erkännande av, inga förhandlingar med Israel. Ända sedan dess har arabländernas relationer till stor del präglats av de berömda "tre nej" från 1967. De som gått emot detta, som den egyptiske presidenten Anwar Sadat, som förhandlade fram fredsavtalet i Camp David 1979, har ofta fått betala ett högt pris. Efter kollapsen av de israelisk-palestinska förhandlingarna 2000 beslöt Arabförbundet 2002 att all normalisering mellan arabländer och Israel, bortom de redan ingångna avtalen med Egypten och Jordanien, skulle ske först efter att ett israelisk-palestinskt fredsavtal fanns på plats (Singer 2021). Trots detta konsensusbeslut valde Förenade Arabemiraten, Bahrain, Marocko och Sudan att ingå Abrahamavtalen vilket på så vis bröt mot tidigare överenskommelser om att inte erkänna Israel innan Palestinafrågan lösts (Benstead 2022; Guzansky & Marshall 2020). Även om Abrahamavtalen till stor del rör handel, turism och relationer mellan befolkningarna bör de ändå betraktas som ytliga erkännanden, eftersom den demokratiska förankringen saknas på den arabiska sidan.

Samtidigt går det att tolka det ytliga erkännandet mellan Abrahamavtalens parter som att det i sin tur ger mindre erkännande till palestiniernas anspråk och på så vis skapar ytterligare spänningar i regionen. Efter offentliggörandet av avtalen hänvisade Benjamin Netanyahu till den historiska fiendskapen mellan parterna genom att konstatera att de tre nej i Khartoum nu hade blivit till tre ja: ja till fred, ja till erkännande och ja till förhandlingar med Israel (Magid 2020). Även om det är tveksamt om ledarna för de arabiska parterna i Abrahamavtalen delar Netanyahus tolkning är det fortfarande anmärkningsvärt hur snabbt avtalen förvandlade mer än 50 år av officiell och uttalad icke-erkännandepolitik mellan Israel och de andra undertecknande staterna till fullt diplomatiskt erkännande. I och med att den israelisk-palestinska fredsprocessen är i ett dödläge går det att argumentera för att de undertecknande arabländerna förrådade sitt tidigare stöd för den palestinska saken genom att ingå Abrahamavtalen och bryta överenskommelsen från Khartoum och den gemensamma deklARATIONEN från 2002 om att inte ingå fredsavtal med Israel förrän Palestinafrågan nått en lösning.

Slutligen är det värt att notera att Abrahamavtalen inte bara lett till kall fred i Mellanöstern och en försämrad förhandlingsposition för palestinierna, utan även förvärrat två kalla krig i regionen: de mellan Marocko-Algeriet och mellan Israel-Iran. USA:s erkännande av Marockos suveränitet över Västsahara, närmare militära förbindelser mellan Israel-Marocko, inklusive användning av spionprogrammet Pegasus från det israeliska cyberföretaget NSO mot 6000 telefoner i Algeriet, har bidragit till en kraftig försämring av relationerna mellan Marocko och Algeriet (Lmrabet 2021). Enligt samma logik finns det farhågor i Iran att Israel nu ska kunna använda Förenade Arabemiraten som en framskjuten bas mot Iran, vilket var en av anledningarna till varför iranska företrädare reagerade väldigt negativt mot Abrahamavtalen (Nasr 2020).

KLARA TECKEN PÅ VARM FRED OAVSETT GRADEN AV FOLKLIKT STÖD

Som fastställts ovan är klara majoriteter av befolkningarna i de arabiska länderna som gått med i Abrahamavtalen emot normalisering och fred med Israel enligt de flesta opinionsundersökningar som gjorts. Trots detta torgfördes Abrahamavtalen som exempel på varm fred när de undertecknades. Israels premiärminister Benjamin Netanyahu (citerad i Harkov 2020) talade uttryckligen om ”varm fred” mellan nationer, medan företrädare från Förenade Arabemiraten uttryckte en förhoppning om att avtalen skulle bli annorlunda än den kalla fred som rått med Egypten och Jordanien (Ravid 2020a).

Förutsättningarna för en varmare fred finns definitivt där. Förenade Arabemiraten och Bahrain är mycket mer välbärgade och teknologiskt utvecklade än Egypten och Jordanien. Det innebär att den historiska arabiska farhågan om att bli ekonomiskt och teknologiskt dominerade av ett mycket starkare Israel som bland annat plågade den israelisk-palestinska fredsprocessen på 90-talet inte på samma sätt är närvarande i Abrahamavtalen (Persson 2020: 78). Det faktum att Förenade Arabemiraten, Bahrain, Marocko och Sudan alla ligger geografiskt långt ifrån Israel bidrar även till att minska den här typen av farhågor.

Ett klart tecken på en varmare fred är de över 120 avtal som hittills ingåtts mellan Israel och Förenade Arabemiraten sedan Abrahamavtalens tillkomst (Reuters 2022). Mest framstående av dessa är det frihandelsavtal, det första i sitt slag mellan Israel och ett arabiskt land, som Israel och Förenade Arabemiraten undertecknade 2022. Detta täcker 96 procent av handeln mellan länderna. Värt att notera i sammanhanget är att handeln mellan Israel och Förenade Arabemiraten (885 miljoner dollar 2021) redan nu är mer än dubbelt så stor som handeln mellan Israel och Egypten (330 miljoner dollar 2021), trots att Egypten är Israels grannland med en befolkning tio gånger större än Förenade Arabemiratens och närmare hundra gånger större ifall enbart invånare med medborgarskap i Förenade Arabemiraten räknas (Lazaroff 2022).

Ett annat tecken på varm fred, åtminstone i ena riktningen, är de över 250 000 israeliska turister som besökte Förenade Arabemiraten under det första året efter att avtalet ingåtts (Reuters 2022). Här syns asymmetrin i Abrahamavtalen tydligt eftersom bara 3600 turister från Förenade Arabemiraten, Bahrain och Marocko gjort den omvända resan och besökt Israel under de två åren som gått sedan avtalen inleddes, enligt data från det israeliska turismministeriet (Kane 2022). Det bör dock tilläggas här att Israel haft striktare covidrestriktioner än de flesta andra länder under stora delar av den här perioden. Det råder inte heller någon tvekan om att israelerna är redo för en varm fred, framför allt med Förenade Arabemiraten. Opinionsundersökningar visar att runt 70-80 procent, inklusive 60 procent av Israels arabiska minoritet, stödjer Abrahamavtalen (se till exempel Pfeffer 2021).

När Abrahamavtalen undertecknades var det mycket debatt kring huruvida de verkligen var att betrakta som fredsavtal (se till exempel Magid & Wootliff

2020). De bedömare som motsatte sig att kalla dem för fredsavtal menade att enbart Sudan hade deltagit i krig emot Israel. Å andra sidan hade samtliga fyra länder tidigare inte erkänt Israel, de hade varit del av bojkotter mot Israel och så vidare. Både israeliska och amerikanska företrädare månade om att kalla avtalen, framför allt det mellan Israel och Förenade Arabemiraten, för fredsavtal för att ge dem största möjliga dignitet och samma diplomatiska och juridiska status som avtalen med Egypten och Jordanien. Tanken var också att detta skulle sända ut signaler om att Abrahamavtalen var långsiktiga åtaganden och inte temporära uppgörelser (Ravid 2020b). Oavsett om Abrahamavtalen är att betrakta som normaliserings- eller fredsavtal ligger den varma freden i att tidigare fiender nu blivit vänner, att konflikter ersatts av samarbete, att handel och turism blomstrar, om än med tydlig asymmetri.

Under de två år som har gått sedan Abrahamavtalen undertecknades har regelbundna möten skett i alla undertecknande länder utom Sudan, vars medverkan inte har institutionaliserats på samma sätt som de andra. Egypten brukar också delta i mötena, något som förefaller ha bidragit till närmare relationer mellan Israel och Egypten. Israeliska bedömare hoppas därför på att Abrahamavtalen ska kunna värma upp den kalla fred som hittills rått med Egypten och Jordanien (Shoval 2022).

AUKTORITÄR FRED – MOT YTTERLIGARE AUTOKRATISERING I REGIONEN?

Inget av de länder som Israel slutit normaliserings- och fredsavtal med inom Abrahamavtalen är ens i närheten av att vara en demokrati. Förenade Arabemiraten (17/100), Bahrain (9/100), Sudan (10/100) klassas alla som ofria av Freedom House (2022b), medan Marocko (37/100) klassas som delvis fritt. Som nämnts tidigare är de folkliga opinionerna i dessa fyra länder klart emot en normalisering av relationerna med Israel.

Det innebär att det är just bristen på demokrati i de här länderna som sannolikt gjort freden möjlig och som upprätthåller den. Israel hjälper också till att upprätthålla den auktoritära freden inom Abrahamavtalen genom att exportera vapen, inklusive cybervapen till länderna som ingår i avtalen (se till exempel Coates Ulrichsen 2022). På så vis har Abrahamavtalen skapat en allians av repressiva regimer i arabvärlden som nu använder israelisk cyberteknik för att förtrycka och fängsla regimkritiker, inklusive de som motsätter sig Abrahamavtalen. Samma israeliska cyberteknik (NSO:s spionprogram Pegasus) användes för övrigt av Saudiarabien för att spåra upp och mörda regimkritikern Jamal Khashoggi 2018 (Kirchgaessner 2021). En del bedömare menar att israelisk hård- och mjukvara gjort det möjligt för myndigheterna i Förenade Arabemiraten att kontrollera både den offentliga och privata sfären. Israelisk cyberteknik har till exempel ”bidragit till inskränkningar i yttrandefriheten över det gångna årtiondet som saknar motstycke i sin rigiditet, även i Gulfen” (se Krieg, citerad i Allinson 2020). Marocko använde vidare Pegasus för att

avlyssna Frankrikes president Emmanuel Macron och 15 andra medlemmar av hans regering (France 24 2021).

Genom att utfärda exportlicenser till NSO och andra cyberföretag blir den israeliska regeringen medskyldig till kränkningar av mänskliga rättigheter, samt bidrar till att försvaga demokratier och förstärker samtidigt den auktoritära trend som världen just nu är mitt uppe i. Den långa raden av avlyssnings-skandaler kopplade till israelisk cyberteknik har gjort Israel till en global kraft för stärkt tyranni och auktoritarism (Persson 2021).

Ett annat viktigt argument i sammanhanget är att Förenade Arabemiraten och Saudiarabien, förutom att vara två autokratier, aktivt arbetar för att underminera försök till demokratisering runt om i Mellanöstern. Båda fruktar ansvarsutkrävande befolkningar i Mellanöstern och har därför stöttat statskupper mot demokratiska eller demokratiserande regeringar/regimer i Egypten, Tunisien och Sudan. Även Israel stöttade de militära ledare som utförde statskupperna i Egypten och Sudan (Beinart 2022).

USA:s legitimering av normaliserings- och fredsprocesserna mellan Israel och arabiska länder inom och utanför Abrahamavtalen leder samtidigt till mindre press på Israel att seriöst förhandla med palestinierna och mindre press på de arabiska länderna att bli mer demokratiska. Förutom israelisk cyberteknik ger Abrahamavtalen de deltagande länderna möjlighet att köpa avancerade vapen från USA och Israel, allt från amerikanska F-35 stridsflygplan till Förenade Arabemiraten till israeliska drönare till Marocko (se till exempel Lake 2022). USA och Israel har också tillsammans med en rad länder i Gulfen inlett försök till att skapa ett regionalt luftförsvarssystem och ett likande sjöbaserat drönarsystem för att övervaka och motverka Irans ambitioner i regionen (Nissenbaum 2022). Sammantaget ser vi alltså att den auktoritära freden inom Abrahamavtalen går hand i hand med en militarisering och stärkande av auktoritära tendenser hos de länder som är med.

INGEN DEMOKRATISK FRED MEN MODERNISERING OCH VISS LIBERALISERING EFTER ABRAHAMAVTALEN

Även om Israel är en demokrati där överväldigande majoritet av befolkningen stödjer Abrahamavtalen liknar relationerna avtalen skapat på inga sätt en demokratisk fred då de arabiska länderna inom Abrahamavtalen är fyra regelrätta autokratier. Förenade Arabemiraten, Bahrain och Marocko har dessutom blivit än mer auktoritära under det senaste årtiondet vilket gör att de följer den auktoritära trend som svept över världen under de senaste dryga 15 åren (Freedom House 2022a). Bara Sudan har gått emot strömmen och blivit aningen mindre auktoritärt under de sista åren. Det faktum att överväldigande majoriteter av befolkningarna i Förenade Arabemiraten, Bahrain, Marocko och Sudan är emot normalisering med Israel gör freden ännu mindre demokratisk,

samtidigt som det stärker tesen att det ömsesidiga djupgående erkännandet befolkningarna emellan är i det närmaste obefintligt.

I sammanhanget är det också viktigt att komma ihåg att Egypten och Jordanien blivit ännu mer auktoritära efter sina respektive fredsavtal med Israel och att liknande farhågor nu finns för de fyra arabiska länderna som är med i Abrahamavtalen. Samtidigt är det också viktigt att se Abrahamavtalen som en fundamental del av Förenade Arabemiratens, Bahraïns, Marockos, Sudans och även Saudiarabiens moderniseringsstrategier för de kommande årtiondena. Som *The New York Times* kolumnist Thomas Friedman noterade i en kolumn ett halvår efter Abrahamavtalens tillkomst:

The UAE's growth strategy for the 21st century – of which the opening to Israel is a key part – is to become THE Arab model for modernity, a diversified economy, globalisation and intra-religious tolerance (Friedman 2021).

Samma logik gäller i olika grad för alla de arabiska länderna inom Abrahamavtalen även om Sudan ligger långt efter de övriga. Här blir det också tydligt att det är relationen mellan Israel och Förenade Arabemiraten, där Israel representerar det mest ekonomiskt och teknologiskt framgångsrika icke-arabiska landet och Förenade Arabemiraten det ekonomiskt och teknologiskt mest framgångsrika arabiska landet i Mellanöstern, som verkligen bär upp Abrahamavtalen och ger dem internationell strålgång (Friedman 2021). Avtalet mellan Israel och Förenade Arabemiraten kan därför ses som isbrytaren som öppnade upp vägen för de andra länderna att gå med i Abrahamavtalen.

Under de två år som gått sedan Abrahamavtalens tillkomst har det parallellt med den ökade repressionen, framför allt i form av stärkt digital övervakning, samtidigt skett en tydlig liberaliseringsprocess i Förenade Arabemiraten som dock inte ska förväxlas med demokratisering. Denna inkluderar mindre strikta islamska lagar, lättnader för ogifta pars samboende, lättnader gällande alkoholkonsumtion, samt kriminalisering av hedersmord (Associated Press 2020). En liknande liberaliseringsprocess har skett i Saudiarabien sedan Mohammed bin Salman blev kronprins 2017. En rad åtgärder för att minska antisemitism och skapa intrareligiös tolerans såsom som revidering av skolböcker, högtidlighållande av Förintelsens minnesdag med mera har också införts i alla länderna som gått med i Abrahamavtalen förutom Sudan. Marocko var till exempel först ut i arabvärlden med att efter Abrahamavtalens tillkomst 2020 besluta att börja undervisa om judisk historia och kultur i sina skolor, något som enligt ledaren för det judiska samfundet i Marocko "har inverkan som en tsunami" (citerad i Oudrhiri 2020).

Slutsats: en svårkonceptualiserad fred

Vår analys visar att freden som Abrahamavtalen lett fram till är svårkonceptualiserad och innehåller olika aspekter av de fyra fredstyperna. Freden är kall i så måtto att den saknar folkligt stöd och att Palestinafrågan förblir olöst och kanske till och med mer svårhanterlig då Abrahamavtalen lett till minskat erkännande av palestinierna från arabvärldens håll. Samtidigt är den varm med redan välutvecklade handelsrelationer och turism. Den är definitivt auktoritär eftersom ingen av de arabiska staterna som är med i Abrahamavtalen ens är i närheten av att vara en demokrati. Dock har avtalen lett till modernisering och viss liberalisering som inte ska förväxlas med demokratisering.

Det finns klara likheter med Abrahamavtalen och Israels tidigare fredsavtal med Egypten och Jordanien, såsom bristen på folkligt stöd, auktoritära regimer, samt israelisk och amerikansk vapenexport till de inblandade länderna. Men det finns samtidigt också klara förutsättningar för Abrahamavtalen att gå bortom den kalla fred som Israel haft med Egypten och Jordanien. Redan nu finns det ett djup och en bredd i Abrahamavtalen som inte finns i de tidigare avtalen med Egypten och Jordanien, något som skulle kunna leda till ett mer djuplodat erkännande och varmare relationer på sikt, även i de bredare befolkningslagren i de berörda länderna.

Som vi visar i analysen är befolkningarna i alla de arabiska länderna som gått med i Abrahamavtalen förutom Sudan mindre kritiskt inställda till normalisering med Israel än vad som är fallet i Egypten och Jordanien. Det faktum att Förenade Arabemiraten, Bahrain och till viss del även Marocko är mycket mer välbärgade och teknologiskt utvecklade än Egypten och Jordanien innebär att den historiska arabiska farhågan om att bli ekonomiskt och teknologiskt dominerade av ett mycket starkare Israel inte finns där på samma sätt i Abrahamavtalen. Det geografiska avståndet från Israel och den relativa maktasymmetrin mellan länderna underlättar också normaliseringsprocesserna inom Abrahamavtalen.

Israels fredsavtal med Egypten, Jordanien och även avtalen med den palestinska myndigheten har hållit trots flera årtionden av stora omvälvningar i Mellanöstern. Det visar med all tydlighet vilken spårbundenhet som kan utvecklas trots begränsat folkligt stöd. Hittills har Abrahamavtalen varit förskonade från den typ av stora krig i regionen och politiska mord på inblandade nyckelpersoner som kraftigt försvagat fredsavtalen med Egypten, Jordanien och även avtalen med den palestinska myndigheten.

Det är dock värt att notera att Abrahamavtalen inte påverkades nämnvärt av våldsutbrotten mellan Israel och olika palestinska grupperingar 2021, samt mellan Israel och Palestinska islamiska jihad 2022. Sammantaget torde därför Abrahamavtalen ha goda förutsättningar att hålla över tid, utvecklas och även komma att omfatta fler länder i regionen. Samtidigt finns det stora risker med den auktoritära fred och militarisering av Mellanöstern som följt

i Abrahamavtalens fotspår. De många årtiondena av amerikanskt stöd åt Saudiarabien, Egypten och andra länder i regionen var en av orsakerna som ledde fram till 11/9-attackerna. Enligt samma logik kan dagens israeliska och amerikanska stöd åt Förenade Arabemiraten, Bahrain och Marocko leda till oönskade skadeverkningar i framtiden.

Framtida forskning bör fortsätta följa Abrahamavtalens utveckling. Länderna i Gulfen är av särskilt intresse för demokratiforskningen eftersom de är bland de mest auktoritära staterna i världen. Mycket kan därför hända när länder som Förenade Arabemiraten och Saudiarabien öppnar upp och moderniserar, vilket i sin tur kan få spridningseffekter av det slag vi redan sett i Abrahamavtalens fotspår när mindre och svagare länder följer de starkare. Det mest intressanta fallet att studera är utvecklingen i Saudiarabien. I skrivande stund förefaller inte Saudiarabien vara nära förestående att fullt ut normalisera relationerna med Israel, vilket till viss del kan bero på att de inte är villiga att ge president Biden den diplomatiska seger som en sådan normalisering skulle innebära (Berman 2022).

Av mer teoretiskt intresse för framtida forskning är den asymmetriska normalisering som vi visat i analysen där en part har större politiskt intresse av normalisering än de andra. Detta är något som framtida forskning bör studera vidare.

Referenser

- Aggestam, Karin, 1999. *Reframing and Resolving Conflict: Israeli-Palestinian Negotiations 1988-1998*. Lund: Lund University Press.
- Aggestam, Karin & Björkdahl, Annika, 2013. "Introduction: The Study of Just and Durable Peace", s. 1-17 i Aggestam, Karin & Björkdahl, Annika (red.), *Rethinking Peacebuilding: The quest for just peace in the Middle East and the Western Balkans*. London: Routledge.
- Al-Mashat, Abdul-Monem, 1983. "Egyptian Attitudes toward the Peace Process: Views of an 'Alert Elite'", *Middle East Journal* 37(3), s. 394-411.
- Allan, Pierre & Keller, Alexis (red.), 2006. *What Is a Just Peace?* Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Allan, Pierre & Keller, Alexis, 2008. "The Concept of a Just Peace, or Achieving Peace Through Recognition, Renouncement, and Rule", s. 195-216 i Allan, Pierre & Keller, Alexis (red.), *What is a Just Peace?* Oxford: Oxford University Press.
- Allinson, Tom, 2020. "Will the Israel deal pave the way for Emirati repression?", *DW*, 2020-08-21, tillgänglig på https://www.dw.com/en/will-the-israel-deal-pave-the-way-for-emirati-repression/a-54636945?maca=en-Twitter-sharing&utm_source=substack&utm_medium=email, citerad 2022-10-02.
- Anziska, Seth, 2018. *Preventing Palestine: A Political History From Camp David To Oslo*. New Jersey: Princeton University Press.
- Arab Center for Research & Policy Studies, 2020. *The 2019-20 Arab Opinion Index*, tillgänglig på <https://www.dohainstitute.org/en/Lists/ACRPS-PDFDocumentLibrary/Arab-OpinionIndex-2019-2020-Inbreef-English-Version.pdf>, citerad 2022-10-02.

- Associated Press, 2020. "UAE announces relaxing of Islamic laws for personal freedoms", *AP News*, 2020-11-07, tillgänglig på <https://apnews.com/article/dubai-united-arab-emirates-honor-killings-travel-islam-bce74c423897dc77c7beb72e4f51a23a>, citerad 2022-10-02.
- Autesserre, Séverine, 2021. *The Frontlines of Peace: An Insider's Guide to Changing the World*. Oxford: Oxford University Press.
- Beinart, Peter, 2022. "Making the Middle East Safe for Tyranny", *Peter Beinart's Substack*, 2022-07-11, tillgänglig på https://peterbeinart.substack.com/p/making-the-middle-east-safe-for-tyranny?utm_source=email, citerad 2022-10-02.
- Benstead, Lindsay, 2022. "Civil society, insecurity and Arab support for normalization with Israel: Contextualizing the Abraham Accords", *Mediterranean Politics*, online first, <https://doi.org/10.1080/13629395.2021.2008669>.
- Berman, Lazar, 2022. "Two years after Abraham Accords, worrying trends emerge amid achievements". *Times of Israel*, 2022-09-15, tillgänglig på <https://www.timesofisrael.com/two-years-after-abraham-accords-worrying-trends-emerge-amid-achievements/>, citerad 2022-10-02.
- Biden White House, 2022. "Statement by President Biden Welcoming the Opening of Saudi Airspace to Israel", *The White House*, 2022-07-15, tillgänglig på <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/07/15/statement-by-president-biden-welcoming-the-opening-of-saudi-airspace-to-israel/>, citerad 2022-10-02.
- Claiborne, William, 1979. "Knesset Approves Peace Treaty, 95-18", *Washington Post*, 1979-03-22, tillgänglig på <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1979/03/22/knesset-approves-peace-treaty-95-18/6288d17b-ceb4-4943-adf4-8811aeac3eaf/>, citerad 2022-10-02.
- Coates Ulrichsen, Kristian, 2022. "Pegasus as a case study of evolving ties between the UAE and Israel", *Gulf State Analysis*, 2022-06-09, tillgänglig på <https://www.bakerinstitute.org/research/pegasus-as-a-case-study-of-evolving-ties-between-the-uae-and-israel/>, citerad 2022-10-02.
- Corona, Austin & Pollock, David, 2021. "Qatari Public Supports Compromise on GCC Rift, But Even More Like Turkey; Split on Israel, Muslim Brotherhood, Hamas, and Iran", *The Washington Institute*, 2021-01-04, tillgänglig på https://www.washingtoninstitute.org/fikrafo_rum, citerad 2022-10-02.
- Dabdoub, Leila, 1995. "Palestinian Public Opinion Polls on the Peace Process: Palestinians want negotiations halted if settlement activity continues", *Palestine-Israel Journal*, 2(1).
- Doyle, Michael, 2011. *Liberal Peace*. New York: Routledge.
- Fakhro, Elham, 2020. Twitter, 2020-09-13, tillgänglig på <https://twitter.com/elhamfakhro/status/1305087528828108800>, citerad 2022-10-02.
- France 24, 2021. "Macron's cell phone targeted by Pegasus spyware, French media report", *France 24*, 2021-07-20, tillgänglig på <https://www.france24.com/en/live-news/20210720-phones-of-macron-and-some-french-ministers-targeted-by-morocco-in-pegasus-affair-le-monde>, citerad 2022-10-02.
- Freedom House, 2022a. *Country and Territory Ratings and Statuses, 1973-2022*, tillgänglig på <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>, citerad 2022-10-02.
- Freedom House, 2022b. *Countries and Territories*, tillgänglig på <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>, citerad 2022-10-02.
- Friedman, David, 2022. *Sledgehammer: How Breaking with the Past Brought Peace to the Middle East*. New York: Broadside Books.

- Friedman, Thomas, 2021. "Jumping Jehoshaphat! Have You Seen How Many Israelis Just Visited the U.A.E.?", *The New York Times*, 2021-03-02, <https://www.nytimes.com/2021/03/02/opinion/israel-united-arab-emirates-mideast.html>, citerad 2022-10-02.
- Galtung, Johan, 1969. "Violence, Peace and Peace Research", *Journal of Peace Research* 6(3), s. 167-191.
- Goldstein, Joshua, 2011. *Winning the War on War: The Decline of Armed Conflict*. Penguin: New York.
- Greenblatt, Jason, 2022. *In the Path of Abraham: How Donald Trump Made Peace in the Middle East—and How to Stop Joe Biden from Unmaking It*. New York: Wicked Son.
- Guzansky, Yoel & Marshall, Zachary, 2020. "The Abraham Accords: Immediate Significance and Long-Term Implications", *Israel Journal of Foreign Affairs* 14(3), s. 379-389.
- Harkov, Lahav, 2020. "Netanyahu lands in Washington to sign deals with UAE, Bahrain", *JPost*, 2020-09-14, tillgänglig på <https://www.jpost.com/middle-east/pm-heads-to-dc-to-sign-deals-with-uae-bahrain-while-lockdown-expected-642099>, citerad 2022-10-02.
- Hauser Tov, Michael, 2022. "Israel to Host Blinken, FMs of UAE, Bahrain, Morocco Next Week", *Haaretz*, 2022-03-25, tillgänglig på <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-03-25/ty-article/.premium/israel-to-host-u-s-s-blinken-fms-of-uae-bahrain-morocco-in-historic-summit/0000180-5b94-db1e-a1d4-dff5ddae0000>, citerad 2022-10-02.
- JTA, 1994. "Knesset Votes Overwhelmingly to Ratify Treaty with Jordan", *JTA*, 1994-01-01, tillgänglig på <https://www.jta.org/archive/knesset-votes-overwhelmingly-to-ratify-treatywith-jordan>, citerad 2022-10-02.
- Kacowicz, Arie & Bar-Siman-Tov, Yaacov, 2000. "Stable Peace: A Conceptual Framework", s. 11-35 in Arie Kacowicz, Yaacov Bar-Siman-Tov, Ole Elgström & Magnus Jerneck (red.), *Stable Peace Among Nations*. Boulder: Rowman & Littlefield.
- Kacowicz, Arie, 2000. "Stable Peace in South America: The ABC Triangle, 1979-1999", s. 200-219 in Arie Kacowicz, Yaacov Bar-Siman-Tov, Ole Elgström & Magnus Jerneck (red.), *Stable Peace Among Nations*. Boulder: Rowman & Littlefield.
- Kane, Hadar, 2022. "Abraham Accords Two Years On: Israelis Flock to Dubai, but Where Are the Emirati Tourists?", *Haaretz*, 2022-09-15, tillgänglig på <https://www.haaretz.com/israel-news/2022-09-15/ty-article/.highlight/abraham-accords-two-years-on-israelis-flock-to-dubai-but-where-are-the-emirati-tourists/0000183-41b4-d4fb-a1d7-4bfd43c80000>, citerad 2022-10-02.
- Kant, Immanuel, [1795]/2005. *Om den eviga freden*. Stockholm: Norstedts.
- Kassin, Dylan & Pollock, David, 2022. "Arab Public Opinion on Arab-Israeli Normalization and Abraham Accords", *The Washington Institute*, 2022-07-15, tillgänglig på <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/arab-public-opinion-arab-israeli-normalization-and-abraham-accords>, citerad 2022-10-02.
- Kirchgaessner, Stephanie, 2021. "Saudis behind NSO spyware attack on Jamal Khashoggi's family, leak suggests", *The Guardian*, 2021-07-18, tillgänglig på <https://www.theguardian.com/world/2021/jul/18/nso-spyware-used-to-target-family-of-jamal-khashoggi-leaked-data-shows-saudis-pegasus>, citerad 2022-10-02.
- Kissinger, Henry, 2014. *World Order*. New York: Penguin Books.

- Konrad Adenauer Stiftung, 2020. "A Multi-Country Study Measuring the Attitudes of Citizens in Israel, UAE, Bahrain, Palestinian Authority, Saudi Arabia, Qatar, Morocco, United States, and Germany Towards the Israel-UAE-Bahrain Peace Accords", *Konrad Adenauer Stiftung*, 2020-11-11, tillgänglig på <https://www.kas.de/documents/263458/263507/REGIONAL+PE+ACE+POLL+-+ISRAEL-UAE+BAHRAIN+-+KAS+-+KEEVOON+-+Full+Results+-+PRESS+BRIEFING+-+11+November+2020.pdf/e14e027b-a210-c3f6-6cad-38c47ea87096?version=1.0&t=1605097096768>, citerad 2022-10-02.
- Kushner, Jared, 2022. *Breaking History: A White House Memoir*. New York: Broadside Books.
- Lake, Jon, 2022. "Emirati F-35 deal likely to go ahead despite US go-slow", *Times Aerospace*, 2022-02-16, tillgänglig på <https://www.timesaerospace.aero/features/defence/emirati-f-35-deal-likely-to-go-ahead-despite-us-go-slow>, citerad 2022-10-02.
- Landau, Noa, 2020. "Ninety Percent of Arabic Social Media Chatter About Israel-Gulf Deals Negative, Report Finds", *Haaretz*, 2020-10-12, tillgänglig på <https://www.haaretz.com/israel-news/2020-10-12/ty-article/.premium/report-90-percent-of-arabic-social-media-chatter-about-israel-gulf-deals-negative/000017f-efee-d223-a97f-efff1850000>, citerad 2022-10-02.
- Lazaroff, Tovah, 2022. "Israel to finalize UAE free trade agreement, a first with an Arab state", *JPost*, 2022-05-30, tillgänglig på <https://www.jpost.com/breaking-news/article-708033>, citerad 2022-10-02.
- Leon, Dan, 1995. "Israeli Public Opinion Polls on the Peace Process: Israeli support for the peace process depends on Arafat's ability to deliver the goods", *Palestine-Israel Journal*, 2(1).
- Levy, Daniel, 2011. "After Mubarak -- What Does Israel Do?", *Huffington Post*, 2011-05-25, tillgänglig på https://www.huffpost.com/entry/after-mubarak-what-does-i_1_b_822253, citerad 2022-10-02.
- Lightstone, Aryeh, 2022. *Let My People Know: The Incredible Story of Middle East Peace—and What Lies Ahead*. New York: Encounter Books.
- Lmrabet, Ali, 2021. "Algeria-Morocco: Diplomatic breakdown comes at the worst time for Rabat", *Middle East Eye*, 2021-08-27, tillgänglig på <https://www.middleeasteye.net/opinion/algeria-morocco-diplomatic-breakdown-worst-time-rabat>, citerad 2022-10-02.
- Magid, Jacob & Wootliff, Raoul, 2020. "700 due at White House Israel-UAE-Bahrain signing; Netanyahu to meet Trump first", *Times of Israel*, 2020-09-14, tillgänglig på <https://www.timesofisrael.com/1000-to-attend-white-house-peace-pact-signing-netanyahu-to-meet-trump-first/>, citerad 2022-10-02.
- Magid, Jacob, 2020. "After Sudan deal, Netanyahu says Khartoum's 3 No's have become 3 Yes's of peace", *Times of Israel*, 2020-10-23, tillgänglig på <https://www.timesofisrael.com/after-sudan-deal-netanyahu-says-khartoums-3-nos-have-become-3-yess-of-peace/>, citerad 2022-10-02.
- Miller, Benjamin, 2016. *International and Regional Security: The Causes of War and Peace*. Abingdon: Routledge.
- Murciano, Gil, 2020. "The Abraham Accords: An invitation to rethink the Arab-Israeli conflict", *SWP*, 2020-10-08, tillgänglig på <https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-abraham-accords-an-invitation-to-rethink-the-arab-israeli-conflict>, citerad 2022-10-02.
- Nasr, Vali, 2020. "Whither the Middle East: New Peace or More Conflict?", *Wilson Center*, 2020-09-23, tillgänglig på <https://5g.wilsoncenter.org/article/whither-middle-east-new-peace-or-more-conflict>, citerad 2022-10-02.

- Nevo, Joseph, 2003. "Jordan, the Palestinians and the Al-Aqsa Intifada", *Civil Wars* 6(3), s. 70-85.
- Nissenbaum, Dion, 2022. "The drone initiative, now in its sixth month, is part of a burgeoning cooperative relationship", *The Wall Street Journal*, 2022-08-31, tillgänglig på https://www.wsj.com/articles/inside-a-u-s-navy-maritime-drone-operation-aimed-at-iran-11661954273?mod=hp_listb_pos2, citerad 2022-10-02.
- Nye, Joseph, 2011. *Att förstå internationella konflikter*. Harlow: Pearson.
- Oudrhiri, Kaouthar, 2020. "In 1st for Arab world, Moroccan schools to teach Jewish history and culture", *Times of Israel*, 2020-12-13, tillgänglig på <https://www.timesofisrael.com/in-1st-for-arab-world-moroccan-schools-to-teach-jewish-history-and-culture/>, citerad 2022-10-02.
- Paffenholz, Thania, 2009. "Understanding Peacebuilding Theory: Management, Resolution and Transformation", *New Routes* 14(2), s. 3-6.
- Persson, Anders, 2020. *EU Diplomacy and the Israeli-Arab Conflict, 1967-2019*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Persson, Anders, 2021. "Can Bennett and Lapid Really Rebrand Israel as a Liberal Democracy?", *Haaretz*, 2021-08-09, tillgänglig på <https://www.haaretz.com/israel-news/2021-08-09/ty-article-opinion/.premium/can-bennett-and-lapid-really-rebrand-israel-as-a-liberal-democracy/000017f-f636-d460-aff-ff761ed30000>, citerad 2022-10-02.
- Pettersson, Therese et. al., 2021. "Organized violence 1989-2020, with a special emphasis on Syria", *Journal of Peace Research* 58(4), s. 809-825.
- Pew Research Center, 2006. "The Great Divide: How Westerners and Muslims View Each Other", *Pew Research Center*, 2006-06-22, tillgänglig på <https://www.pewresearch.org/global/2006/06/22/i-muslims-and-the-west-how-each-sees-the-other/>, citerad 2022-10-02.
- Pfeffer, Anshel, 2021. "How Is It That Netanyahu Is Now Courting Arab Voters", *Haaretz*, 2021-01-04, tillgänglig på <https://www.pewresearch.org/global/2006/06/22/i-muslims-and-the-west-how-each-sees-the-other/>, citerad 2022-10-02.
- Pinker, Steven, 2011. *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. New York: Penguin.
- PSR, 2022. "Press Release: Public Opinion Poll No (83)", *PSR*, 2022-03-22, tillgänglig på <https://www.p.cpsr.org/en/node/902>, citerad 2022-10-02.
- Ravid, Barak, 2020a. "Israel-UAE talks progress toward possible White House ceremony", *Axios*, 2020-09-01, tillgänglig på <https://www.axios.com/2020/09/01/isreal-uae-talks-abu-dhabi-normalization-ceremony>, citerad 2022-10-02.
- Ravid, Barak, 2020b. "Israel and UAE agreement to be signed in Washington will be designated as 'peace treaty'", *Axios*, 2020-09-05, tillgänglig på <https://www.axios.com/2020/09/05/israel-uae-washington-peace-treaty>, citerad 2022-10-02.
- Ravid, Barak, 2021a. "Biden administration leans into Abraham Accords", *Axios*, 2022-10-13, tillgänglig på <https://www.axios.com/2021/10/13/biden-administration-embraces-abraham-accords>, citerad 2022-10-02.
- Ravid, Barak, 2021b. "Trump blasts Netanyahu for disloyalty: 'F**k him'", *Axios*, 2022-12-10, tillgänglig på <https://www.axios.com/2021/12/10/trump-netanyahu-disloyalty-fuck-him>, citerad 2022-10-02.
- Reuters, 2022. "Israeli president presses on with Dubai visit after UAE intercepts missile", *Reuters*, 2022-01-31, tillgänglig på <https://www.reuters.com/world/israel-president-hopes-more-regional-normalisation-first-uae-visit-2022-01-31/>, citerad 2022-10-02.

- Richmond, Oliver, 2005. *The Transformation of Peace*. Basingstoke: Palgrave Macmillian.
- Schatz, Daniel, 2020. "The Abraham Accords: Politico-Economic Drivers and Opportunities", *TRENDS Research & Advisory*, 2020-09-15, tillgänglig på <https://trendsresearch.org/about-us/>, citerad 2022-10-02.
- Sherwood, Harriet, 2014. "Israeli polls show overwhelming support for Gaza campaign", *The Guardian*, 2014-07-31, tillgänglig på <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/31/israel-i-polls-support-gaza-campaign-media>, citerad 2022-10-02.
- Shoval, Litach, 2022. "Gantz reveals scope of Israeli arms deals across Middle East", *Israel Hayom*, 2022-08-07, tillgänglig på <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/31/israel-i-polls-support-gaza-campaign-media>, citerad 2022-10-02.
- Singer, Joel, 2021. "Introductory Note to The Abraham Accords: Normalization Agreements Signed by Israel with the U.A.E., Bahrain, Sudan, and Morocco", *International Legal Matters* 60(3), s. 448-463.
- Strömbom, Lisa, 2014. "Thick Recognition: Advancing Theory on Identity Change in Intractable Conflicts", *European Journal of International Relations* 20(1), s. 168-191.
- Trigano, Shmuel, 2021. "The Abraham Accords: Contrasting Reflections", *Mideast Security and Policy Studies* 188, s. 4-14.
- Trump, Donald, 2017. "Remarks by President Trump and President Abbas of the Palestinian Authority in Joint Statements", *The White House*, 2017-05-23, tillgänglig på <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-president-abbas-palestinian-authority-joint-statements/>, citerad 2022-10-02.
- Trump White House, 2020. "Joint Statement of the United States, the State of Israel, and the United Arab Emirates", *The White House* 2020-08-13, tillgänglig på https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/joint-statement-united-states-state-israel-united-arab-emirates/?utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=wh, citerad 2022-10-02.
- US Dep. of State, 2022. "Negev Forum Steering Committee Joint Statement", *US Dep. of State*, 2022-06-27, tillgänglig på <https://www.state.gov/negev-forum-steering-committee-joint-statement/>, citerad 2022-10-02.
- V-Dem, 2023. *Democracy Report 2023: Defiance in the Face of Autocratization*, tillgänglig på <https://www.v-dem.net/publications/democracy-reports/>, citerad 2023-03-22.
- Wallensteen, Peter, 2007. *Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System*. London: Sage.
- Walt, Stephen, 1998. "International Relations: One World, Many Theories", *Foreign Affairs*, 110 (110), s. 29-46.
- Wendt, Alexander, 2003. "Why a World State Is Inevitable", *European Journal of International Relations* 9(4), s. 491-542.
- Zogby Research Services, 2019. "Looking to the Next Decade Arab, Turkish & Iranian Opinion", *Zogby Research Services*, 2019-11-01, tillgänglig på <https://static1.squarespace.com/static/5275odd3e4b08c252c723404/t/5e18df6a0375df3ce8off6bb/1578688363493/2019+SBY+standalone.pdf?emci=419343a9-e8e3-ea11-8b03-00155d0394bb&emdi=ba712842-12e6-ea11-8b0300155d0394bb&ceid=384362>, citerad 2022-10-02.

Översikter

Varför är debatten om Sameh Egyptsons avhandling så upphetsad?

Mats Lindberg

Jag har inget emot islam som religion, och jag har många muslimska vänner. Men Muslimska brödrskapets politiska islam, islamism som den kallas i forskningen, måste lyftas fram som en särskild version eller tolkning.

(Sameh Egyptson, *Sydsvenskan*, 14 februari, 2023).

1. Avhandlingen och dess kritiker

Intresset för Sameh Egyptsons doktorsavhandling har varit ovanligt stort. *Global politisk islam? Muslimska brödrskapet & Islamiska förbundet i Sverige* (CTR, Lunds universitet) har laddats ner över 25 000 gånger från universitets hemsida. Sammanlagt har det kommit ett trettiotal debattartiklar i pressen. Antalet inlägg på sociala medier är oräkneligt. Något liknande har vi, vad jag vet, inte upplevt sedan Leif Lewins avhandling *Planhushållningsdebatten* (1967) som såldes i ofattbara 7 000 exemplar och föranledde en omfattande debatt. En oenig betygsnämnd godkände Egyptsons avhandling med siffrorna 2–1.¹

Sameh Egyptson driver tesen att Islamiska förbundet i Sverige (IFiS) med sitt kringliggande organisatoriska nätverk – som genom donationer från Mellanöstern äger Stora moskén på Söder i Stockholm och Göteborgs moské – inte huvudsakligen är ett religiöst trossamfund. Han beskriver i stället Islamiska förbundet som en välorganiserad politisk rörelse med en politisk agenda för samhällsförändring i islamiserande riktning. Dessutom är Islamiska förbundet och dess organisatoriska nätverk, enligt Egyptsons analys, en gren

1 Värdefulla kommentarer har mottagits av doktoranden i historia i Göteborg, Rebecka Dahlkvist, samt mina statsvetarkollegor, professorerna Sverker Gustavsson, Uppsala, och Magnus Jerneck, Lund.

Mats Lindberg är professor emeritus i statsvetenskap.
E-post: mats.lindberg@oru.se

av det transnationella Muslimska brödraskapet (MB), den första och största islamistiska politiska rörelsen i världen, verksam sedan 1928; enligt egna uppgifter med dotterorganisationer i ett 70-tal länder, varav 27 i Europa. Egyptson påpekar att termen 'islamism' i forskningen, även i Sverige, till exempel hos islamologen Jan Hjärpe, betecknar *politisk islam* i allmänhet.² Egyptson är noga med att framhäva att MB:s islamistiska ideologi och strategi sedan 1980-talet är huvudsakligen fredlig och gradualistisk.³ Detta till skillnad från den revolutionära dotterorganisationen Hamas på Gazaremsan, eller olika militanta utbrytningar och smågrupper som återfinns i till exempel al-Qaeda eller Islamiska jihad, vilka ser väpnad kamp som det primära.

Kritiken mot avhandlingen är av två huvudsakliga slag. Dels framhävs⁴ avhandlingens bristande metod, understödda av den underkännande betygsnämndsledamotens argument. Dels betonas avhandlingens bristande etik när den anger namn på ("hänger ut") ledande personer som därmed utsätts för personlig fara. Men även fakultetens hantering av disputationens ärendet har på sina håll utsatts för en känslomässigt upphettad kritik.⁵ De inlägg som är positiva betonar i stället avhandlingens substantiella resultat. Man anser att det är viktigt att det organisatoriska nätverket runt Islamiska förbundet har kartlagts, men också att nätverkets (fredliga och gradualistiska) ideologi och strategi för Europa har förtydligats.⁶ Allmänt sett är de kritiska inläggen mer upprörda än de positiva.

Kritiken mot avhandlingens bristande metod hämtar som sagt sin främsta legitimitet och sina argument från den underkännande betygsnämndsledamoten Torsten Jansons publicerade röstförklaring i Expressen den 14 februari (Egyptson svarade den 16/2.) Jag vill direkt säga att jag respekterar Torsten

2 För termen 'islamism' och dess neutrala, klassificerande användning inom forskningen, se Jan Hjärpe, *Islamismen* (2010). Jfr också Reidar Larsson i *Politiska ideologier i vår tid*, som i åttonde upplagan (2014) skiljer mellan två huvudsakliga slag av "revolutionär islamism"; shia-muslimsk (Ruhollah Khomeini, ledare för den islamiska revolutionen i Iran) respektive sunni-muslimsk (Sayeed Qutb, ledande ideologi inom MB). Däremot behandlar Larsson inte Muslimska brödraskapets "moderata" eller "reformistiska" islamism, som är huvudsaken i Egyptsons avhandling, vilket ger Larssons framställning en viss obalans.

3 Inte desto mindre är MB:s politiska teori och strategi komplicerad och delvis motsägelsefull. Se avh. s. 37-40, 48-58, 114-138, 444-448, 476-480, 501-526, 547-562.

4 Jag anger i det följande bara författarnamn, tidning och datum för att vinna utrymme; inte artiklarnas rubriker. Om inget årtal anges avser jag 2023. När jag hänvisar till Egyptsons avhandling med 'avh. s. nn-nn' är det antingen för att ge underlag när jag uttalar mig om vad Egyptson säger, eller för att visa på det källmaterial som finns angivet på dessa sidor digitalt, och som läsaren därmed själv kan ta ladda ner och ta del av. Jag sätter oftast termerna "islam" och "muslimer" inom citationstecken för att idékritiskt framhäva att de oftast har oklar betydelse i det politiska språket (såväl till konnotation som denotation) eller har diametralt olika värdeledning och innebörd beroende på användaren.

5 Ett urval kritiska inlägg, värda att läsa för att förstå debatten, är exempelvis Moa Berglöf (*Sydsvenskan* 10/2); Torsten Janson (*Expressen* 14/2); Elena Namli och Carl-Henric Grenholm Grenholm (*Expressen* 27/2); Mattias Gardell (*Aftonbladet* 1/3).

6 Ett urval positiva inlägg, värda att läsa för att förstå debatten, är exempelvis Evin Ismail (*SvD* 10/2); Magnus Ranstorp (*SvD* 15/2); Andreas Johansson-Heinö (*Sydsvenskan* 17/2); Aje Carlborn (*Kvartal* 22/2); Adam Cwejman (*GP* 1/3). Humoristiskt avväpnande är Farshid Jalavand i *Sydsvenskan* (15/2).

Jansons akademiskt genomförda argumentation, även om jag inte delar hans samlade avvägning mellan brister och förtjänster. Varje doktorsavhandling har både förtjänster och brister som måste vägas mot varandra och Torsten Janson uttalar sig tydligt om förtjänsterna, det vill säga att Egyptson har kartlagt ett nätverk som vi tidigare inte har haft empirisk kunskap om. Han menar också att Egyptsons analys av ideologin är kompetent utförd. Hans kritik gäller endast metoden, skriver han, men då gällande delarna organisation och praktisk politik. Många av Torsten Jansons epigoner på det politiska fältet bortser från denna nyansering och ägnar sig i stället åt negativ attitydspredning utan närmare kunskap, som det verkar, om avhandlingens faktiska resultat eller metodiska uppläggning. Jag återkommer till Jansons bedömning nedan (avsnitt 7).

Den andra typen av kritik – bristande etik när Egyptson namnger personer – framkommer inte bara i mediedebatten utan också i de många anmälningar om oetisk forskning som har inkommit till universitetet från namngivna personer inom det organisatoriska nätverket. Det ska nämnas att avhandlingen saknar etikprövningstillstånd. Handedarnas och författarens bedömning har varit att det inte har behövts. Samtliga personuppgifter består enbart av namn och organisationstillhörighet, såsom "Nalin Pekgul, ordförande för s-kvinnorna", "Omar Mustafa, ordförande för islamiska förbundet" eller "Jan Hjärpe, professor i islamologi". Dessa uppgifter har hämtats från hemsidor eller andra medier, och de har samtliga *offentliggjorts av personerna själva eller deras organisationer*. De utgör därmed sådana personuppgifter som man bör få forska om enligt sedvanlig samtidshistorisk metod, vilket också tillåts i Lunds universitets *Lathund för etikprövning* (s. 11).

Avhandlingen är anmäld till Överprövningsnämnden för etikprövning (ÖNEP). Vilket utslaget kommer att bli är i skrivande stund oklart. Detsamma gäller de anmälningar som har inkommit till Lunds universitets rektor om vetenskaplig oredlighet och avvikelse från god forskningssed. Hur än utslagen kommer att bli i dessa båda processer, kommer de säkert att omtalas i den fortsatta debatten.

2. Varför har debatten varit så upphetsad?

Varför har intresset varit så stort och varför har debatten, särskilt från kritiskt håll, varit så känslomässigt laddad? Och varför har avhandlingen uppskattats från främlingsfientligt och islamfientligt håll? Avhandlingen har varit "Hataad eller hyllad – inget däremellan" lyder rubriken på en artikel i *LUM* (Lunds universitets magasin, 4 april). Detta beror på, som jag ser det, att det i avhandlingens kontext finns en sedan länge pågående politisk och ideologisk debatt om islam och islamism i Sverige, med starkt polariserade och konfliktladdade ytterpositioner. Avhandlingen blir därför en katalysator som framkallar reaktioner. Debatten om avhandlingen blir en ingående del av den sedan länge

pågående debatten om islam och islamism i Sverige, det jag i annat sammanhang har kallat "Islamismdebatten".⁷

Egyptsons utgångspunkt är som sagt att vilja genomlys och klarlägga kopplingen mellan Islamiska förbundet i Sverige och det transnationella Muslimska brödrskapet. Det är en koppling som förnekas och/eller tonas ned av Islamiska förbundets företrädare och dess politiska och ideologiska supportrar. Men den förnekas och/eller tonas ned även av tongivande religionsvetenskapliga forskare. Egyptsons empiriska undersökning kommer därmed att ifrågasätta både företrädarnas självbild och forskarnas kunskapsbild. Den blir alltså per definition både ideologikritisk och kunskapskritisk. Det hjälper alltså inte hur mycket Egyptson än skriver att han "bara" presenterar fakta inom en angiven teoretisk ram. Eller att han egentligen "bara" undersöker om Islamiska förbundet är en gren av det transnationella Brödrskapet. *Avhandlingen upplevs i dessa kretsar redan genom sitt ämnesval och syfte som ideologiskt laddad och ideologiskt vinklad.*⁸

Detta är Egyptson medveten om. Därför kan man inte se honom som ett oskyldigt offer för en orättvis kritik. Han väljer trots vetskapen om den ideologiska laddningen i omgivningen att utan omsvep presentera sina resultat, eftersom han anser att de har stort allmänintresse för politiken och samhällsdebatten (se avh. s. 33–37).

En ytterligare bidragande orsak till upprördheten hos avhandlingens kritiker är att Egyptsons undersökning, genom att ställa den sin besvärande grundfråga, uppfattas som kritisk, inte bara mot Islamiska förbundet och dess organisatoriska nätverk, utan mot islam i allmänhet. Detta kan förvåna, men den underliggande tanken är att om någon med kritisk blick undersöker islamiska organisationer, till exempel Islamiska förbundet i Sverige (IFiS), och ställer besvärande frågor om dess organisation, finanser, ideologi och politiska strategi, så är den personen *kritisk mot islam och muslimer i allmänhet*. Egyptson betraktas därför som fiende till "islam" och blir därmed "islamofob". En sådan generaliserande och essentialiserande idé om islam och muslimer finns på många håll i avhandlingens kontext. Den finns hos islamfientliga debattörer som ser "muslimerna" som en enda hotande massa och islam till sitt väsen (essens) som aggressiv och våldsbenägen. Men en liknande generaliserande bild finns också hos islamvänliga debattörer som upplever att "islam" som sådan och "muslimerna i Sverige", som grupp, har blivit angripna

7 Jag har redan tidigare påbörjat ett forskningsprojekt om grupperingarna, konfliktlinjerna och ideologierna i den svenska debatten om islam och islamism under perioden 1993–2023, det jag kallar "Islamismdebatten". Denna forskning har fått vänta under den intensiva perioden av handledning och språkgranskning av Egyptsons avhandling (se avh. s. 17–18), men jag hoppas kunna återuppta den igen.

8 Med "ideologi" och "ideologisk" menar jag tillägnade eller socialiserade grundvärden, verklighetsomdömen och normer som tillsammans rättfärdigar eller legitimerar vissa institutioner, tänkesätt, handlingsslinjer eller aktörer. Se Lindberg 2018b: 437–498, 508–512 (*Statsvetenskaplig tidskrift* 2018/3–4). Detta breda synsätt möter vi t.ex. också hos Bourdieu 1977 och 1994.

av Egyptsons undersökning. Vi kommer att möta denna generaliserande och essentialiserande bild flera gånger i det nedanstående.

I följande idéanalytiska essä ska jag göra en skissartad översikt över idéer och ideologier i avhandlingens omgivning för att försöka förklara upprördheten i debatten; jag kommer också att idékritiskt genomlysa olika idéer på ett par punkter, främst rörande den ovan nämnda generaliserande bilden om "islam" och "muslimer".⁹ Mitt material är främst debattinläggen i pressen men också de skriftliga anmälningar om avhandlingens brister som har skickats in till universitetet. Jag kommer att urskilja fyra huvudsakliga fält av ideologisk och retorisk praxis; ett par av dem är konfliktfyllt motstående, ett par av dem mer näraliggande och överlappande. För det första presenterar jag den främlingsfientliga och islamfientliga polen i debatten (avsnitt 3). För det andra Islamiska förbundets företrädare och talespersoner (avsnitt 4). För det tredje möter vi den mångfaldstoleranta och islamvänliga polen i debatten, med dess "solidaritetsideologi" som jag kallar den (avsnitt 5 och 6). För det fjärde möter vi den religionsvetenskapliga islamforskningen med dess särskilda förhållningssätt och inriktning (avsnitt 7). Min skiss ska ses som ett preliminärt utkast för fortsatt forskning och analys.

3. Den islamfientliga polen i debatten

I debatten om avhandlingen, liksom i den sedan länge pågående debatten om islam och islamism, utgör högerpopulismens främlingsfientlighet och islamfientlighet en starkt laddat pol. Trycket från högerextremism och högerpopulism, som växer fram främst under 1990-talet, laddar debatten med politisk energi och tvingar motståndarna att reagera (se nedan avsnitt 5). Högerextremister och högerpopulister framställer islam som hotande och våldsbenägen. Radikal och militant politisk islam blir kärnan eller *den egentliga sanningen* (essentialism) om världsreligionen islam och dess kultur. Denna syn förstärktes i och med attacken på World Trade Center 2001 och det efterföljande "kriget mot terrorn" som i media gjorde alla möjliga muslimer till "våldsbejakande islamister". I Sverige har Kent Ekeroths omtalade anförande vid SD:s landsdagar i oktober 2009 spelat en sådan roll; ett offentligt genombrott för en brutal och ideologiskt uppskruvad islamfientlighet. I detta tal framställdes "islam" (generaliserat och essentialistiskt) som det främsta hotet mot den europeiska civilisationen, argumenterat med alla islamfientliga stereotyper man kan tänka sig – och några till.¹⁰ Jimmie Åkessons artikel i Aftonbladet samma dag, den 19 oktober 2009,

9 För idéanalys och idékritik som ett rationalistiskt, analytiskt och metodiskt förhållningssätt inom statsvetenskaplig tradition, se Lindberg 2018a: 295–297, 323–338.

10 Se Niklas Orrenius artikel om Ekeroth i DN 9/12 2017, "Sorgligt och avslöjande att SD tillåter Kenneth Ekeroths muslimhat".

sprider samma extrema budskap. Där framställs "islam" och "muslimer" som "vårt största utländska hot sedan andra världskriget". Denna fientliga attityd till "islam" och "muslimer" återkommer även i ett senare, famöst uttalade från SD. Det var partisekreteraren Richard Jomshof som i en TV-debatt den 9 mars 2021 utbrast: "Islam är enligt mig en avskyvärd ideologi och religion", vilket upprepades av Björn Söder och retweetades från SD:s oofficiella hemsida. Den snabbt tillskyndande partiledaren ryckte ut och förklarade beskäftigt att tungan hade sluntit på partisekreteraren och att Jomshof egentligen hade menat "islamism", den politiska sidan av islam och inte "islam" som religion (SvD 11 mars). (Saken var känslig eftersom SD just då siktade in sig på att få vara med i underlaget för Ulf Kristerssons regeringsbildning.)

Men inom SD är den helt avvisande inställningen till "islam" och "muslimer" självklar; uppfattade som generaliserade stereotyper enligt ovan. I SD:s webbtidning *Samtiden* har chefredaktören Dick Erixon och riksdagsledamoten Nima Gholam Ali Pour uttalat sig i debatten om Egyptsons avhandling. Deras grundsyn är densamma som Ekeroths och Åkessons. "Muslimer" och "islam" ses som ett hot mot Sverige och svenskheten, ett hot som bara kan hejdas om "den muslimska invandringen stoppas" (*Samtiden* 6/2 och 29/3). Däremot möter vi som läsare här en kanske oväntad kritik mot avhandlingen. Den nämnde Ali Pour är kritisk till Egyptson av politiska skäl – alltså inte moraliska. Han menar att man inte ska lita på Egyptsons analys. Egyptsons åtskillnad mellan islam i allmänhet och Brödraskapets islamism, åtskillnaden mellan åsikterna hos invandrade muslimer i Sverige och Islamiska förbundets organisationer, leder nämligen till en felaktig politisk slutsats, hävdar han. Bakgrunden är att Ali Pour lyssnade på Egyptson vid ett anförande i riksdagen (23/2), inbjuden av liberalen Robert Hannah. Där kom Egyptson med det politiska förslaget att man ska sluta ge statsbidrag åt dessa organisationer. Men detta är grovt otillräckligt, anser Ali Pour. Egyptsons analys fördunklar det egentliga problemet som är den stora massan av de "mer än 800 000 muslimerna" i Sverige. Med Egyptsons analys fördunklas det faktum att det är "den muslimska invandringen" som måste stoppas.

På denna punkt torgför Ali Pour en djupt liggande föreställning i SD:s ideologi. Det är den generaliserande, och essentialiserande identitetspolitiska uppfattningen om "islam" och "de svenska muslimerna". Tankegången om folkslag, identiteter och essenser är grundläggande i partiets ideologi. På samma generaliserande sätt har man uttryckt sig om "invandrare" eller "svenskar" eller "svenskhet" i partiprogrammen.¹¹ Orden används begreppsrealistiskt, som om dessa storheter existerar i verkligheten. De får sin mening genom att tvärsäkert måla upp en grupp och tillskriva den en speciell, essentiell identitet. Men samtidigt är det osäkert, vid en närmare granskning, vad som menas

11 Se till exempel min artikel om SD:s partiogram på *DN debatt* 25 november 2011.

rent empiriskt: Vilken islam tänker man på? Vilka räknas till ”muslimerna” i Sverige? Är det rent allmänt alla invandrare från muslimska länder, både sekulära och kristna som man avser? Man verkar inte heller inse att en stor del av dem är sekulariserade, avståndstagande eller ganska ljumma till religionen islam?¹² Vari består alltså det diffusa och generaliserade hotet?

Den grundmurade, identitetspolitiska essensialiseringen av islam och muslimer i SD:s ideologi leder till att man uppfattar Egyptsons avhandling som att också den – i likhet med deras egen ideologi – handlar om de generaliserade storheterna ”islam” eller ”muslimerna”. Något annat tycks man inte kunna tänka sig, det ligger utanför ramen för den identitetspolitiska tankevärlden. Det är bara den kritiske Ali Pour som uppfattar ett problem med Egyptsons distinktion mellan ”islam” i allmänhet och Islamiska förbundet/Muslimska brödraskapets version av ”islam”. I det läget väljer han att hålla fast vid den generaliserande och essensialisande idén om folkslag och identiteter, och därmed sitt partis ideologi. För honom blir alltså huvudproblemet ändå ”islam” som sådan och ”muslimerna”.

4. Islamiska förbundets döljande, förnekande och/eller nedtonande retorik

Hat och hot från högerextremister har ända sedan 1990-talet präglat islamiska organisationers vardag. Vandalisering av moskéer har förekommit (samtidigt som t.ex. ett omtalat, föregivet brandattentat i Eskilstuna visade sig bero på ett tekniskt fel i byggnaden). Därtill kommer SD:s officiella, islam-fientliga politik. Man kan lätt förstå att islamiska organisationer klagat på sin utsatthet och den fientlighet man möter. Nu ska man inte bara se detta som en islamisk ”offermentalitet” som det ibland har kallats när muslimer framställer sig som förföljda eller hotade. Muslimska brödraskapet har ända sedan sin begynnelse 1928 i Egypten varit utsatt för regimernas uppmärksamhet. Sedan konflikten med Nasser 1954 har Brödraskapets hela existens präglats av förföljelser och bevakning. Detta har även präglat deras existens i Europa där t.ex. den tyska underrättelsetjänsten, via lagen om författningsskydd, har varit särskilt uppmärksam ända sedan det första inrättandet av islamiska centra och moskéer i Tyskland under 1950-talets andra hälft. När så islamiska organisationer möter hat och hot aktiveras en ryggmärgsreflex i organisationskulturen, påtalad i den internationella forskningen. Man vill dölja och skydda sin existens så långt det går – så också i Sverige.

Företrädare för Islamiska förbundet i Sverige (IFiS) har därför alltid legat lågt med sin politiska uppfattning och eventuella politiska och ideologiska

12 För en insiktsgivande empirisk analys om detta, se David Thurffjell och Erika Wilander, *Postmuslimer. Om sekularitet i ett mångreligiöst Sverige*. IMS rapportserie: 6. Södertörns högskola, 2023.

tillhörighet. Aldrig har de framhållit eller erkänt några organisatoriska kopplingar till Muslimska brödraskapet, eller berättat om det speciella med deras ideologi, det vill säga MB:s politiska islam där "islam" ses som en samhällsordning med *sharia* som grund. Teologen Emin Poljarevic hävdar till och med 2022 att han, trots att han har "studerat frågan länge", aldrig "sett någon muslimsk organisation i Europa som uppger att de är eller tillhör Muslimska brödraskapet". Det kan mycket väl tänkas att han har rätt i detta, att ingen organisation som han har mött har nämnt något sådant (se avh. s. 76).¹³

I Sverige talar Islamiska förbundet och dess organisatoriska nätverk på ett liknande sätt konsekvent om sig själva som enbart företrädare för religionen "islam" i allmänhet eller som representanter för "de svenska muslimerna". Den eventuella organisatoriska tillhörigheten eller ideologiska närheten till det transnationella Muslimska brödraskapet nämns inte. Ett exempel är Mehmet Kaplan år 2007. I en debattartikel om Säpo använder han retoriskt ordvalet "muslimer" eller "den muslimska befolkningen" som utsatta för övervakning och misstänkliggörande på ett sätt som liknar "islamofobi" (*DN* 21/4 2007). Han talar alltså generaliserande om "muslimer" i allmänhet, men nämner ingenting om de speciella organisationer och miljöer som Säpo kan tänkas vara särskilt intresserad av; de som skulle kunna vara särskilt indragna i så kallad radikaliserings. Kaplan undertecknar artikeln som miljöpartistisk riksdagsman men underlåter att informera om att han har varit ordförande för Sveriges unga muslimer, SUM (Islamiska förbundets ungdomsorganisation), och talesperson för Sveriges muslimska råd, SMR, grundat av Islamiska förbundet. Ett annat exempel är den moderate riksdagsmannen 2010–2014, Abderisak Waberi, ordförande i Islamiska förbundet fram till 2010 och en internationell ledare i MB:s europeiska paraplyorganisation (FIOE). I en TV-dokumentär av Evin Rubar 2009 framhåller han att han inte vill bli kallad "islamist", han tycker inte om det ordet. "Jag är muslim" hävdar han i stället kategoriskt (avh. s. 391).

Under debatten 2013 om Omar Mustafas framtvungade avgång som suppleant i Socialdemokratins partistyrelse diskuterades på flera håll om inte Islamiska förbundet, där Mustafa var ordförande, var tillhörigt eller "kopplat till" Muslimska brödraskapet. Sådana påståenden kallade Muhammed Amin Kharraki, då talesman för Islamiska förbundet, för "islamofobiska". Samtidigt framhöll han, litet motsägelsefullt, att Islamiska förbundets tänkande grundade sig på "medelvägsskolan" (*Aftonbladet* 24/4 2013). Det motsägelsefulla är att "medelvägen" är ett nyckelord i MB:s ideologi, främst formulerad av Yusuf al-Qaradawi med hans *wasateyya*. Så detta ordval avslöjar tydligt den ideologiska

13 Emin Poljarevic använder detta påstående i en intervju i ETC (kritisk mot Sameh Egyptsons forskning) för att belägga att MB faktiskt inte finns i Europa och därmed Sverige. Min bedömning är att han i detta är mer än lovligt lättsinnig, givet den internationella forskningen om MB:s närvaro i Europa (se avh. s. 190–199).

tillhörigheten till MB, även om innebörden är dold för många vanliga läsare (se t.ex. avh. s. 501–508, 513–528).

Vidare skrev dåvarande ordföranden för Islamiska förbundets studieförbund Ibn Rushd, Helena Benaouda/Hummasten (tidigare verksam på andra ledande poster inom nätverket), i en debatt med KDU, att man inte alls är ”islamister” och definitivt inte har några ”kopplingar till Muslimska brödrskapet” (SvD 24/12 2016). Sedan, när Fatima Doubakil och Maimuna Abdullahi anklagades för ”extremism” av socialdemokratiska kommunalrådet Ann Sofie ”Soffan” Hermansson i Göteborg, 2019, och när de i den åtföljande förtalsrättegången 2020, tillvitades att deras organisation MMRK hade kopplingar till MB och/eller global radikal islamism, var deras reaktion att de bara var ”vanliga muslimer”.¹⁴

När företrädare för Islamiska förbundet, och deras anhängare, framhåller att de bara är ”vanliga muslimer” och att de endast står för vanlig och vardaglig ”islam”, så är detta inte enbart vilseledande, retoriska lögnen. Avhoppare från framträdande positioner har vittnat om att det tog lång tid i organisationen innan de med förvåning upptäckte att det som de hade fått lära sig vara ”islam” rätt och slätt egentligen var en speciell variant, ”Brödrskapets islam”, och att de aktivister som de hade mött som ”muslimer” rätt och slätt till slut visade sig vara sammanbundna i ett nätverk, MB:s organisatoriska nätverk.¹⁵ Saken blir inte enklare eftersom Islamiska förbundet – liksom det transnationella Muslimska brödrskapet – i sin självbild och retorik framställer sig själv och sitt budskap som ”sann islam” (avh. s. 37–48, 384–391).

Det finns också ett mer inlindat och tvetydigt förnekande/döljande/nedtonande från en central person i debatten. I en intervju med religionsvetaren Simon Sorgenfrei 2018 svarar Omar Mustafa, liksom Abderisak Waberi tidigare, att han inte vill kallas ”islamist” eftersom det ordet har en så negativ klang. Men han ”inspireras av Muslimska Brödrskapets ideologer”. Han nämner uttryckligen de ideologiska ikonerna Hassan al-Banna, Ala Mawdudi och Yusuf al-Qaradawi som enligt Mustafa har ”skrivit både bra och dåliga saker”. Detta är, enligt min mening, som om någon skulle säga att man inspireras av maoismens ideologer – femlingarna Marx-Engels-Lenin-Stalin-Mao – och hävda att de ”skrivit både bra och dåliga saker” men ändå framhålla att man inte är ”maoist” eftersom ordet har en så ”negativ klang”. Och efter att ha räknat upp dessa, den politiska sunni-islamismens ideologiska grundläggare utbrister Mustafa i intervjun: ”...det innebär inte att jag får direktiv från fängelset i Egypten. Det är befängt”. (Detta förment slagkraftiga argument får mig att tänka på de traditionella kommunisterna på 1950-talet, under anti-kommunismens

14 Förtalsrättegången mot Ann-Sofie Hermansson har skildrats källnära, baserat på rättegångsprotokoll och material vid rättegången, av Helene Bergman i reportageboken *Den politiska rättegången*, Vulkan, 2021.

15 Se Lorenzo Vidino (2020), *The Closed Circle. Joining and Leaving the Muslim Brotherhood in the West*. New York: Columbia University Press. Särskilt intressant för svensk del är intervjuerna med de initierade Pernilla Ouis och Pierre Durrani som båda hade framträdande poster inom rörelsen på 1990-talet.

höjdpunkt, som ständigt hävdade att man "inte tar direktiv från Moskva" och att man var ideologiskt och politiskt självständiga.) Mustafa tillägger i ett senare mejl till Sorgenfrei att det som attraherar honom är dessa ideologers "medelvägsislam" (Sorgenfrei 2018: 146, 147). "Medelvägen" är, som hos Kharraki ovan, ett centralt begrepp i MB:s ideologi och signalerar en tydlig ideologisk tillhörighet, som vi såg.

En annan central person som använder en liknande retorisk informationsstrategi är den tidigare ordföranden för Islamiska förbundet, imamen för Stockholms moské, Mahmoud Khalfi när han intervjuas av Niklas Orrenius (DN 5/2), några dagar före Egyptsons kommande disputation. Khalfi framhåller å ena sidan att han "är stolt över att säga att jag är inspirerad av Muslimska brödraskapet", å andra sidan (liksom Omar Mustafa ovan) hävdar han att Islamiska förbundet inte har några organisatoriska kopplingar till MB: "Vi är helt självständiga. Vi tar inte order någonstans ifrån". Samtidigt framhåller han att de fina med MB är att de står för "balans" och "medelväg", och att Yusuf al-Qaradawi är "den mest balanserade ledaren". Dennes "utlåtanden", framhåller Khalfi, "underlättar integrationsresan för oss". Med detta syftar Khalfi på troligen på al-Qaradawis *fatwor* utifrån "medelvägens" strategi för Europa som betonar samverkan med myndigheter och politiska partier – men inte att bilda egna politiska partier. Khalfi syftar kanske också på al-Qaradawis auktoritativa utlåtanden från *Europeiska rådet för fatwa och forskning* (grundat av MB i London 1997) om en muslims rätta beteende i det moderna samhället, det vill säga vad som är tillåtet och rimligt för en "muslim" i Europa, till exempel rörande att ta lån och betala ränta, och ändå vara trogen "islam".¹⁶

Givet att detta förnekande/döljande/ nedtonande har använts retoriskt sedan länge kan man förstå att Egyptsons avhandling skapar stor känslomässig och ideologisk upprördhet. Egyptson punkterar denna förnekandets och döljandets retorik och argumenterar, grundad på sitt omfattande källmaterial, att det finns tydliga och systematiska (med Benaouda/Hummastens ordval) "kopplingar till Muslimska brödraskapet": organisatoriskt, ideologiskt och praktiskt politiskt. Hans avhandling upplevs därför som ett avslöjande angrepp på nätverkets skyddade existens. Detta kallar Mahmoud Khalfi upprört i DN-intervjun för "islamofobiska lögner" och att "svartmåla muslimska organisationer".

Att som Egyptson tala om Islamiska förbundet som en gren av det transnationella MB är alltså "islamofobi" enligt förbundets ledande företrädare. Att saken är extremt känslig har tidigare framkommit då både s-politikern Nalin Peggul/Baksi¹⁷ och författaren Hanna Gadban¹⁸ har utpekats som "islamo-

16 Detta kan förefalla kryptiskt, men Khalfi är ideologiskt rättänkande och sakligt upplysande som jag ser det. Se avh. kapitel 14.5, 14.6 och 16.1.

17 Se Cheko Peggul och Nalin Peggul, *Jag är ju svensk*. Borås: Recito förlag, 2014.

18 Se Hanna Gadban, *Min Jihad. Jakten på liberal islam*. Stockholm: Fri tanke, 2015.

fober” när de i debattartiklar och böcker har kritiserat Islamiska förbundets ultrakonservativa kvinnosyn och dess fundamentalistiska politiska ideologi. De är inte ensamma i denna kritik som har förts fram av många imponerande personligheter i svensk debatt.¹⁹ Ännu värre blev det när de i samma andetag, som muslimer, lade fram tankar om hur man skulle kunna förena islam som religion med en modern livsstil i Sverige och Europa, och ville debattera möjligheten av att forma en europeisk eller svensk, moderniserad islam. I detta liknade de (men är inte identiska med) den internationellt kände författaren, den muslimska feministen Ayaan Hirsi Ali, en av de mest utskälda ”islamofoberna” i hela världen från fundamentalistiskt håll, när hon pläderar för att islam måste ”reformeras” och ”moderniseras”.²⁰ Om sådana positioner upplevs som ”islamofobi” kan man förstå hur Egyptsons avhandling, som beskriver Islamiska förbundets organisatoriska och ideologiska tillhörighet till MB, också upplevs som ”islamofobi”. Men en förvånande tanke hos Egyptson är ju också att han framhåller att MB:s ”islam” är en speciell version, och inte per definition ”sann islam”, och att tanken på en alternativ moderniserad islamtolkning, kritisk mot den politiska Koran-tolkningen, sedan länge finns i flera versioner (avh. s. 41–48). Genom detta blir han, precis som Peggul, Gadban och Hirsi slutgiltigt ”islamofob” i Brödraskapets ögon. Termen ”islamofob” har alltså hos Islamiska förbundet och dess supportrar kommit att betyda varje person eller debattinlägg som är kritiskt, eller som upplevs kritiskt till Islamiska förbundet och/eller MB och dess islamistiska ideologi med självbilden att stå för den sanna ”islam”.²¹ Och eftersom Islamiska förbundet/MB upplever sig som ”islam” (rätt och slätt) blir ju varje kritik av förbundets ideologi eller dess organisatoriska nätverk också en kritik av ”islam” (rätt och slätt); alltså islamfientlighet i allmänhet eller ”islamofobi”.

I de många anmälningar mot avhandlingen som har inkommit till Lunds universitet från personer i det organisatoriska nätverket, är det återkommande temat bristen på etik, men också sakliga brister på detaljnivå. Tidigt lämnade Yasir Sayed Issa, verksam inom nätverket, in ett 40-sidigt dokument, underförstått med kravet att disputationen borde stoppas. (Egyptson tillbakavisade kritiken punkt för punkt i ett nästan lika långt dokument.) Anmälningarna tar fasta på, att när det organisatoriska nätverkets ledande personer nämns vid namn och kopplas samman med MB, utsätts de inte bara för kränkning och svartmålning utan också för ”personlig fara”. Faran kommer dels från högerextremister i Sverige, dels från polis och säkerhetstjänster i Mellanöstern. (Jag återkommer till denna ”fara” nedan.)

19 Se Helene Bergmans intervjubok med flera av dessa personer med titeln *Förortens grupp 8. 2000-talets kvinnokamp*. Göteborg: Beijbom Books, 2017.

20 Se Ayaan Hirsi Ali, *Reformera islam*. Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2015. Originalens titel är särskilt utmanande: *Heretic*.

21 För MB:s ideologiska självbild som bäraren av ”sann islam”, se avh. s. 384–396.

5. Solidaritetsideologin

Högerpopulismens främlingsfientlighet och islamfientlighet ledde till att demokratiska partier och ungdomsorganisationer (särskilt SSU) tidigt, runt 1990, gick i försvarsställning. Det var människovärdet och mänskliga rättigheter som saken gällde. Jag kallar denna ideologi för "solidaritetsideologin". Invandring, mångfald och mångkultur skulle försvaras. "Rör inte min kompis!" löd det gamla slagordet som riktades mot organisationen BSS, Bevara Sverige svenskt; den organisation som sedan utvecklades till SD. Motsättningen är därför redan från början starkt polariserad. Den högerpopulistiska polen i debatten ser "islam" och "muslimer" som ett hot mot svenskheten och den svenska kulturen. Den solidaritetsideologiska polen vill försvara och normalisera "islam" och "muslimerna" som ett led i tolerans och mångfald. Vad många kanske inte har noterat är att solidaritetsideologi och multikulturalism sedan 1970-talet har varit officiellt antagen politik i synen på invandring och invandrare.²² Nu blev den brett etablerad och stärktes som ideologisk position i en tilltagande strid mot den framväxande främlingsfientligheten.

En stark och tydlig, närmast kämpande, solidaritetsideologi uttryckte den socialdemokratiska sidoorganisationen Broderskapsrörelsen redan vid 1990-talets slut. 2011 bytte den namn till Tro och solidaritet. I praktiken betydde det främst att inkludera muslimer. Inom denna ideologiska omvandling gav Stockholmsföreningen Hjärta inom Tro och solidaritet en styrelseplats åt Omar Mustafa år 2011, dåvarande ordföranden i Islamiska förbundet (enligt Egyptson Muslimska brödraskapets gren i Sverige). Hjärta nominerade sedan Mustafa via Stockholms arbetarekommun till en suppleantplats i Socialdemokraternas partistyreelse 2013, vilket som bekant tog en ände med förskräckelse.²³

Båda sidor i den polariserade debatten torgför emellertid generaliserande och essentialiserande uppfattningar om "islam" och "muslimer". De båda polerna blir varandras spegelbilder. Ju starkare och mer förenklat islamfientligheten uttrycks – som i uttalandena från SD:s ledning ovan – desto starkare

22 Det kan påpekas att i jämförande perspektiv har Sverige den tidigaste och mest långtgående multikulturella politiken – språkligt och religiöst – bland jämförbara länder, följd av Canada och Storbritannien. Denna multikulturella policy är fastlagd sedan 1975. Se Åbo-historikern Mats Wickströms *The Multicultural Moment* (2015). För en tidig kritik av multikulturalismens konsekvenser för demokratiens människosyn och en analys av dess vinnare och förlorare, se teologen och etikprofessorn Elisabeth Gerles *Mångkulturalism för vem?* (1999). Se även socialantropologen Aje Carlboms *The Imagined versus the Real Other. Multiculturalism and the Representation of Muslims in Sweden* (2003), som varnar för att multikulturalismen kommer att missbrukas av organiserad islamism. En stark kritik mot multikulturalismen som den demokratiska jämlikhetens och jämställdhetens dödgrävare kommer från sociologen Göran Adamson i *The Trojan Horse. A Leftist Critique of Multiculturalism in the West*. (2017) Great Britain: Amazon. Boken analyserar åtta mångfaldsplaner från svenska universitet. Se för övrigt som bakgrund i denna debatt SOU 1974: 169; Prop 1975: 26; samt Prop 1997/98: 16.

23 Mediedebatten om denna händelse är omfattande, troligen större än debatten om Egyptsons avhandling. Solidaritetsideologin hade tydligen ändå vissa gränser inom socialdemokratin, vilket upprörde anhängarna och tillskyndarna till Omar Mustafas inval; för många var ju Mustafas inval på denna höga position en viktig symbol för "islams normalisering" i det svenska samhället.

sammansvetsas toleransens och multikulturalismens islamsolidaritet. Båda talar i generaliserande och essentialiserande termer om "muslimerna", ena sidan ser dem som ett hot, som sagt, andra sidan ser dem som ett offer för diskriminering och utanförskap. Ju mer "islam" och "muslimer" angrips, desto mer måste "islam och "muslimer" försvaras. Så ser generaliserandets logik ut. Längst ut i debattens ömse poler finns de mest tydliga och radikala uppfattningarna: total islamfientlighet respektive en totalt pro-islamisk solidaritet.

Solidaritetsideologin står emellertid inför ett dilemma. Hur ska man kunna försvara islam och muslimer – en grupp som man uppfattar som offer, utsatt för diskriminering och hat – när man samtidigt vill ta avstånd från våldsbejakande islam och radikal islamism? För det mesta tycks man ge upp inför sakens komplexitet. Man saknar också substantiella kunskaper om skillnaden mellan islam och islamism, tycks det. Egyptsons distinktion skulle kunna erbjuda en utväg ur detta dilemma, med sin tydliga åtskillnad mellan islam som religion och Brödraskapets politiska islamism. Men denna utväg för att behålla solidariteten och samtidigt ta avstånd från *politisk* islam blockeras av den starka polariseringen. Egyptsons tes att Islamiska förbundet i Stora moskén på Söder i Stockholm är en gren av det islamistiska, globalt verksamma MB blir för subtil. Den tolkas i stället i den polariserade världsbildens ljus; man pressas reflexmässigt till ett *för* eller ett *emot*. All kritisk genomlysning av islamiska organisationer – liksom tidigare analyser utförda av till exempel Aje Carlbohm – tolkas därmed av solidaritetsideologins företrädare som islamfientlighet. Man är också rädd att varje sådan analys kommer att förstärka den islamfientliga högerpopulistiska opinionen. Man blundar därmed för det faktum att Egyptson de facto smular sönder extremhögerns generaliserande prat om "islam" och dess essentialiserande prat om "de svenska muslimerna" som enhetlig grupp med en enhetlig kulturell identitet.

Övertygade kritiker från den solidaritetsideologiska sidan ser därför avhandlingen som ett islamfientligt och dessutom konspirationsteoretiskt angrepp på "islam" och "muslimer"; i denna generaliserade bild är de den islamfientliga sidans spegelbild. Till yttermera visso är det redan etablerat i det solidaritetsideologiska tänkandet att Islamiska förbundet och dess organisatoriska nätverk runt Stora moskén på Söder är "de svenska muslimernas representanter". Själva den stora och vackra moskén blir symbolen för detta, nästan som riksdagshuset eller slottet är symbolen för svenska folket. Att kritiskt framhålla den ideologiska och organisatoriska särarten hos Islamiska förbundet och dess nätverk, och dessutom framhålla deras anknytning till det transnationella MB, blir detsamma som att svartmåla "de svenska muslimerna" eller "det muslimska civilsamhället" i Sverige.

Denna sammansmältning av islam och islamism, eller närmare bestämt muslimerna i Sverige och deras föregivna representanter i Islamiska förbundet, framgår tydligt också i exempelvis Mattias Gardells kritik av avhandlingen

(*Expressen* 14 februari, besvarad av Egyptson två dagar senare). Eftersom Islamiska förbundet och dess organisatoriska nätverk ses som "de svenska muslimernas" representanter, ser Gardell enbart att avhandlingen "hoppas på islam och muslimer", som han skriver (*Aftonbladet* 1/3). Han tycks alltså vara helt blind för den tydliga distinktion som Sameh Egyptson gör, att det han "hoppas på" är något mycket smalare; nämligen Muslimska brödraskapets organisationer och dess ledande "inre cirkel" med deras speciella version av politisk islam med dess politiska Koran-tolkning (se avh. s. 37–48, 384–391). Men Gardell kan inte se, eller vill inte se, denna distinktion. Han faller in i den polariserade debattens generaliserade och essentialiserande bild; kritiserar man Islamiska förbundet så kritiserar man islam och de svenska muslimerna. Det finns ingen mellanposition.

Hade motsättningen mellan de båda polerna varit normal, och solidaritetsideologins anhängare inte varit så hårt trängda av högerextremismen, skulle Egyptsons avhandling kanske ha kunnat leda till en ömsesidigt upplysande dialog. Ungefär som man gör i många andra politiska frågor. Och i förlängningen kanske också en diskussion hade kunnat uppstå om vilka islamiska organisationer man eventuellt vill fortsätta att stödja; en eftertanke som Jonas Eek, redaktör för *Kyrkans tidning*, efterfrågade på ett konstruktivt sätt (*Kyrkans tidning* 24/2). Men nu är det ideologiska fältet starkt polariserat och de motstående positionerna starkt och laddade och djupt kända, moraliskt och känslomässigt, och fyllda av indignation och ilska. Från ömse håll är saken en strid mellan ont och gott.

Det ska dock tilläggas att det bland solidaritetsideologins anhängare finns både mildare och skarpare varianter. De mildare varianterna nöjer sig med att predika tolerans och mångfald, och återfinns främst bland traditionella kristna eller traditionella liberala, socialliberala eller socialdemokratiska kretsar. Den kallar jag *islam-accepterande* eller *islam-vänlig*. De skarpare varianterna har en multikulturell vision där islam som religion och kultur, inklusive moskéer, koranskolor och böneutrop, kanske till och med informella sharia-domstolar, ses som något positivt som måste ges stöd och omhuldas av princip. De kan man kalla *islam-stödjande* eller *pro-islamiska*.

Den pro-islamiska positionen återfinns bland annat i ideologiskt tillspetsade, kristna vänsterkretsar, särskilt inom Svenska kyrkan och den socialdemokratiska Broderskapsrörelsen/Tro och solidaritet. Men den finns också hos vissa religionsvetare som vi såg. När islamologen Jan Hjärpe år 1999 drog en lans för informella shariadomstolar, och jämförde dem med katolska dito, användes det som argument av Broderskapsrörelsens sekreterare, Ola Johansson, som tillsammans med Mostafa Kharraki från det Islamiska förbundets organisatoriska nätverk, skrev ett gemensamt brev till statsminister Göran Persson i frågan.

I det ideologiska arvet efter den så kallade "68-kyrkan", som uppstod i förtvivlan över USA:s imperialism och Tredje världens fattigdom, är denna

solidaritetstanke särskilt stark; tanken om solidaritet med "Jordens fördömda" som var titeln på Franz Fanons kultbok under 1960-talet. I dessa kretsar blir bland annat Palestinafrågan och staten Israels politik en laddad symbolfråga; vilket den också är för Muslimska brödrskapet och dess ikoniska ideologer Sayeed Qutb och Yusuf al-Qaradawi (enligt den "moderate" al-Qaradawi en av de konflikter där militärt våld mot "islams fiender" är både tillåtet och påbudet). År 2009 formulerades det inom Broderskapsrörelsen ett manifest för "En kristen vänster" där man lade en plattform för en islam-inkluderande och islam-normaliserande ideologi och politik. Där ingick som initiativtagare ordföranden för Broderskapsrörelsen/Tro och solidaritet (Peter Weiderud, uttalad beundrare av Brödrskapets radikalt islamistiska ideolog, Syeed Qutb) och den kommande ordföranden Ulf Bjereld (uttalad stödare av Palestiniernas sak och med förståelse för Hamas, MB:s palestinska gren). Och 2011, som sagt, kom Broderskapsrörelsens namnbyte och ideologiska omsvängning i multireligiös, men huvudsakligen pro-islamisk riktning, med självaste Omar Mustafa i styrelsen, sedermera också ordförande i Hjärta.

Men den pro-islamiska attityden finns också i mer sekulariserade, ideologiska sammanhang. Nämligen bland postkolonialt antiimperialistiska (postleninistiska) ideologer och akademiker. Där finner vi idéhistorikern Edda Manga, religionsvetaren Mattias Gardell eller för den delen vänsterpartisten och dramatikern America Vera-Zavala.²⁴ I Frankrike kallas denna pro-islamiska position för *islamo-gauche*, islamvänster. Kampen mellan radikal politisk islam och USA under 1990-talet betraktas av denna vänster som en fortsättning på kampen mellan de anti-imperialistiska befrielseörelserna och USA under 1960-talet. Solidariteten med dessa motståndsrörelser förblir obruten, liksom den ideologiska och politiska anti-imperialismen. Franz Fanon blir en sammanbindande ideolog mellan traditionell leninistisk imperialismteori och den nya postkolonialismens frigörelseprojekt. Det uppstår en nyformulerad och sammanhållen, postkolonialistisk vänsterideologi. I ideologin är också Malcolm X viktig, islamist i amerikanska *Nation of Islam*, som används för att tydligt väva in och väva samman både svart och islamistisk "befrielsekamp". Man deltar i Charta 2008 och i Ship to Gaza och stödjer Hamas' maktövertagande på Gaza-remsan och dess missiler mot Israel, som ett självförsvar mot ockupationen. Kristen vänster flyter samman med den sekulärt politiska *islamo-gauche* och formar ett vänsterblock som paradoxalt stödjer och samverkar med ultrakonservativa islamister, med deras reaktionära kvinnosyn och syn på homosexuella, för att inte tala om deras syn på judar och judendom. Denna ideologi eldas under av idén att USA är den stora fienden globalt, i Mellanösterns jargon "den stora satan", kombinerat med maximen att fiendens fiende är min vän.

24 Se Lindberg, Mats, "Postkolonial analys stödjer populismens syn på muslimer", *Respons* nr 2/2020: 14–15.

Denna islamvänster deltar också i den pro-islamiska, turkiska tankesmedjan SETA, med dess *European Islamophobia Report*. Mattias Gardell har själv medverkat där (rapport 2017) och hans institut i Uppsala CEMFOR står på rapporternas framsida som samarbetande partner. Men också ledande personer ur föreningen Hjärta inom Tro och solidaritet, såsom Anna Ardin och Mattias Irving har bidragit tillsammans med Uppsala-teologen Emin Poljaveric (rapport 2021).²⁵ Mattias Gardell kan dessutom ses som den främste ideologen för den politiska idén om "islamofobi" i Sverige (sedan hans bok med denna titel, 2011); en retorisk stereotyp som alltså står i centrum för dessa rapporter. Denna term är sedan flera år ett pro-islamiskt slagord och synsätt (se Mehmet Kaplan ovan) vars politiska innebörd är idén att "muslimerna" som kollektiv är utsatta för omfattande diskriminering och hat. Idén om den omfattande "islamofobin" har också en konstruktiv sida, som har framförts av Islamiska förbundets företrädare och som är uttryckligt formulerad ideologi (avh. s. 547–562) att "muslimer" som kollektiv ska understödjas och skyddas samt ges "fullständiga rättigheter" till egen kultur, med särlösningar och särlagstiftning av olika slag, samt med undantag från gällande lagstiftning i exempelvis yttrandefrihetsfrågor när det gäller kritik mot islam och dess heliga symboler (Vilks rondellhund, Koranbränningar).

I Sverige har alltså solidaritetsideologin varit stark. Den har också i sin yttre pol varit tillspetsad av det pro-islamiska synsättet, och ytterligare vässad av idén om "islamofobin" där högerextremistiskt hot och hat mot muslimer betraktas som utbrett och ständigt förekommande. Med detta vill jag ge en förklaring till hur det kan komma sig att ledaren för Svenska kyrkans dialogarbete med islam, Peter Löow-Roos (intervjuad i *Kyrkans tidning* 15/2), i känslomässigt uppskruvad ton kallar Egyptsons avhandling för ett moraliskt och vetenskapligt "haveri". Liknande tonfall finns också i två Uppsala-teologers, Elena Gamli och Carl-Göran Grenholm, totalt sågande artikel (*Expressen* 27/2) (besvarad av undertecknad två dagar senare). Detsamma gäller journalister i vänstertidningen ETC som menar att avhandlingen kan "krossa ett liv" och "åsamka skador för generationer" (*ETC* 13/2 och 16/2). Dessa debattörer blir alltså helt enkelt starkt upprörda över Egyptsons, som det upplevs, konspirations-teoretiska angrepp på "Sveriges muslimer" och vill, helt enkelt, starkt försvara

25 Jag vill tillägga som förklaring, att Turkiet i dag har utvecklats till ett av få länder där Muslimska brödraskapet är välkommet efter nederlagen och förföljelserna i Mellanöstern efter 2013. Och att Turkiet allt mer lanserar kampen mot "islamofobin" i Europa som stöd för regimen och för att mobilisera den stora gruppen turkiska väljare i främst Tyskland till stöd för president Erdogans strävanden att göra Turkiet till ett nytt centrum i den muslimska världen, såsom det var i det gamla Ottomanska riket. Se t. ex. Martha Lee, "Turkey lobbies to outlaw Criticism of Islamism in Europe" (*Focus on Western Islamism*, 15/12 2022). Se också Magnus Sandelin "Svenska aktivister som går Erdogans ärenden", *Doku*, 25 september 2022. Redaktören för *European Islamophobia Report* vid turkiska tankesmedjan SETA, Farid Hafez, är också med i ledningen för *Bridge Initiative*, Georgetown University, som är inriktat mot att informera om "islamofobin" i västvärlden.

denna upplevt utsatta och diskriminerade grupp. I deras ögon ifrågasätter avhandlingen den viktiga *normaliseringen* av "islam" och den viktiga *solidariteten* med "muslimerna". Avhandlingen ger dessutom, anses det, muslimhatet ved på elden och är sist och slutligen oetisk genom att utsätta "muslimerna" för fara. I det polariserade debattklimatet finns alltså inget utrymme för Egyptsons distinktioner mellan islam och islamism eller muslimerna i Sverige och Brödraskapets organisationer; tydligen finns det inte heller något särskilt stort utrymme i den polariserade debatten för intellektuell nyfikenhet.

Jag kan inte låta bli att reflektera över den återkommande tanken på denna "fara", som har framförts från Islamiska förbundets företrädare, från teologiskt håll samt från islamvänstern i allmänhet; särskilt "faran" från säkerhetstjänsterna i Mellanöstern. Dessa säkerhetstjänster har, som jag ser det, sedan Nasers fängslanden 1954, det föregivna kuppforsöket 1965 och mordet på Anwar Sadat 1981, haft radarn inriktad mot allt som kan lukta MB, även mot de Bröder som flydde till Europa på 1950- och 1960-talen; detta är en självklarhet i den internationella forskningen. Mubarak-regimen i Egypten var notorisk i dessa förföljelser och använde de radikala utbrytargruppernas väpnade aktioner som täckmantel för återkommande repression mot det "moderata" och "fredliga" Brödraskapet. Sedan attacken mot World Trade Center 2001 har ju detta fokus på islamistiska organisationer, misstänkta för terrorism eller radikaliserings (oavsett deras grad av fredlighet eller våldsamhet), spridits till Europa. Inifrån de islamiska organisationerna i Sverige har man sedan länge varit medveten om detta. Mehmet Kaplan, tidigare talesperson för SMR, klagade redan 2007 som vi såg på det utpekande och den åsiktsregistrering som pågick (*DN debatt* 21/4 2007). En av huvudpersonerna i kritiken mot avhandlingen från Islamiska förbundets håll, den ovan nämnde Yasir Sayed Issa, berättade i en intervju (*DN* 3/10 2011) om den syriska säkerhetstjänstens kartläggning av flyktingar i Sverige (en verksamhet som också bekräftades av Säpo). Med tanke på den fortsatta spänningen i Mellanöstern efter den arabiska våren 2011, och på inbördeskriget i Syrien, samt IS:s framväxt sedan dess och de olika terrordåden i Europa, även med medverkan av svenska radikala islamister, är det bara alltför troligt att denna övervakning har intensifierats och förstärkts under de tjugo år som gått sedan 2001. Det troliga är att Mellanösterns och Europas säkerhetstjänster, inklusive amerikanska CIA, utbyter information i stor skala och samverkar för högre effektivitet. Det är min cyniskt realistiska bedömning som statsvetare.²⁶ Att sådan underrättelseverksamhet, inklusive flyktingspionage och infiltration, har pågått och pågår kan vi tycka illa om (medan några läsare kan tänkas appålädera det). Men min poäng här är en annan. Egyptsons avhandling redovisar

26 Det är bara att googla på 'Författningsskyddet i Tyskland' för att få en snabb inblick i hur verksamheten i ett centralt land är organiserad och bedrivs. Den som läser tyska kan med fördel gå in på *Bundesamt für Verfassungsschutz*.

endast namn och organisatoriska uppdrag. Hans redovisning baseras enbart på uppgifter som personerna själva och deras organisationer har offentliggjort sedan länge. Det verkar mot denna bakgrund *helt osannolikt* att avhandlingens ganska beskedliga personuppgifter skulle ha något som helst att bidra med till den betydligt mer omfattande personinformation som Mellanösterns och Europas säkerhetstjänster med all säkerhet besitter sedan länge.

6. Personkontakternas betydelse

När svenska politiker och myndigheter samverkar med Islamiska förbundet och dess organisatoriska nätverk är motivet och grundideologin alltid solidaritetsideologin. I nätverket ingår förutom Förenade Islamiska föreningar i Serige (FIFS), förbundets paraplyorganisation för stöd till trossamfund, också organisationer som Sveriges unga muslimer (SUM), studieförbundet Ibn Rush, biståndsorganisationen Islamic Relief samt koncernen Sveriges islamiska skolor (SIS). Den politiska ramen är den svenska policyn sedan 1975 om multikulturalism, att invandrare ska få behålla sitt språk och sin kultur och inte behöva assimileras in i det svenska samhället. Men även den svenska traditionen av korporatism är, menar jag, viktig som förklaringsfaktor. Det är viktigt för politiker och myndigheter att ha stabila intresseorganisationer att samverka med, och då frågar man inte så mycket efter deras bakgrund så länge de framstår som legitima representanter för sina intressenter. Svenska politiker och myndigheter är alltså positiva till religiös pluralism, islamiska skolor och kulturverksamhet, och särskilt också till ”dialog med islam”. Organisationerna och deras företrädare blir därmed också klienter som myndigheterna i flera fall värnar om och omhuldar. Organisatoriska kontakter utvecklas till personkontakter, vissa personkontakter utvecklas till vänskapskontakter. Dessa skapar en positiv hållning och attityd till förmån för de organisationer och personer man under lång tid samverkar med. Sådana personkontakter bidrar alltså rimligtvis till den starka känslomässiga och ideologiska, islamvänliga hållning som finns i avhandlingens kontext.

Institutionaliserade personkontakter med företrädare för Islamiska förbundets organisatoriska nätverk har funnits på alla nivåer i det offentliga Sverige. Nätverket man samverkar med omnämns och upplevs dock vanligtvis som bara ”islam” eller ”muslimerna”, som vi såg, eller som ”företrädare för det muslimska civilsamhället”; oftast identifierade som religiösa trossamfund eller en religiöst präglade intresseorganisationer. Mest känt är kanske Fredrik Reinfeldts besök i Stora moskén 2007 i samband med kritiken mot Lars Vilks teckning av Muhammed som rondellhund. Helena Benaouda, ordförande i Sveriges muslimska råd, och framträdande ledare inom MB:s organisatoriska nätverk i Sverige, hävdade efter mötet enligt DN: ”Vi har ett bra samförstånd om situationen”. Samtidigt som den dåtida talesmannen för Islamiska

förbundet, Abderisak Waberi (med flera framträdande positioner inom MB:s organisationsvärld, både i Sverige, på europeisk nivå och i Somalia) berömde statsministerns initiativ (DN 4/9 2007). Detta möte var kanske huvudsakligen symboliskt, men det hade föregåtts av andra kontakter och skulle följas av flera. Sammantaget legitimerar dessa möten Islamiska förbundets ställning å ena sidan gentemot invandrare från Mellanöstern, med stora bilder av glada statsministrar på förbundets hemsidor, och å andra sidan gentemot svenska politiker och myndigheter. Stora moskén på Söder blir ett symboliskt centrum för det man upplever som islam i Sverige, som sagt.

Senast gällde det ett möte med Ulf Kristoffersson i Sagerska palatset den 2 februari 2023 om Rasmus Paludans Koranbränning och upprördheten i islamiska kretsar runt om i Europa. Där stod MB:s Mohamed Tamsamani (se Egyptsons avhandling) i spetsen för den största och äldsta islamiska organisationen, det vill säga Förenade islamiska föreningar i Sverige (FIFS). I sitt pressmeddelande efteråt nämnde de islamiska organisationerna inte alls Koranbränningen, vilket kan förvåna. I stället tycktes de inför sin invandrade publik på ett bredare sätt vilja visa upp sin ställning som deras företrädare. Man presenterade mötet som ett samtal om ”den senaste tidens antimuslimska hatattacker mot muslimer i Sverige”. Man hade velat uppmärksamma statsministern på att ”rasism och diskriminering påverkar enskilda muslimers livsvillkor negativt” och att regeringen måste ”ta dessa problem på allvar” och ta ”krafttag mot islamofobi”.

En annan kontakt på hög nivå med det som upplevs som ”islam” och ”muslimer” är ärkebiskop Antje Jackelén i hennes samarbete med hjälporganisationen Islamic Relief, grundad av Islamiska förbundet enligt deras hemsida. Inom ramen för det samarbetet förekom till exempel en resa till asylboendet i Järvsö, Hälsingland 2016, tillsammans med ordföranden för Islamic Relief i Sverige, Lamia Elamri. Båda ses med glada miner på bild vid järnvägsstationen (*Kyrkans tidning*, 20/5 2016). Ärkebiskopen har också setts på bild omkramandes den ovan nämnda Helena Benaouda, då ordförande i Sveriges muslimska råd, SMR. Svenska kyrkan inledde för övrigt också en Interreligiös religionsdialog med islam redan 1995 i projektet i Kunskapsutveckling för möten med islam (också kallat Svenska kyrkans islamprojekt), som bedrevs mellan 1996–1999. Motparten var Sveriges muslimska råd, SMR, grundat av Islamiska förbundet enligt deras hemsida. Kyrkan inrättade sedermera också Sveriges interreligiösa råd 2010. Ansvarig i dag för Svenska kyrkans religionsdialog och interreligiösa arbete är den redan nämnde Peter Lööv-Roos. Det är dock relativt få församlingar som systematiskt bedriver dialogarbete, ca 15%, enligt en intern rapport från 2017.

Ett organiserat samarbete där kyrkan samverkade med Islamiska förbundets nätverk gällde Maria Kjellsdotter Rydinger, präst vid Fryshuset och den fundamentalistiske imamen Othman Al Tawalbeh, vikarierande rektor för Ibn Rushd.

Al Tawalbeh anställdes 2011 för att vara projektledare för det ettåriga projektet "Tillsammans för Sverige" med lön från Svenska kyrkan, vilket ledde till protester inifrån kyrkan. Genomgående är att Svenska kyrkan i allt sitt material om religionsdialog och interreligiös samverkan talar om 500 000 eller 800 000 "muslimer" i Sverige (beroende på årtal) samtidigt som man i dessa siffror inte skiljer mellan sekulära och kristna invandrare och de som ser "islam" som en privatreligion, men framför allt inte urskiljer den minoritet som ser "islam" som *politisk islam*.²⁷ När Svenska kyrkan har "dialog" med ledare från SMR eller FIFS blir det alltså osynligt för Svenska kyrkan att det är företrädare för "Brödraskapets islam" man möter, de som enligt sin egen ideologi, tänker sig islam som *politisk islam* – som en samhällsordning – och som främst har en politisk agenda att vinna positioner och inflytande för att påverka samhället. Svenska kyrkans generaliserande och essentialiserande bild av "islam" och "muslimerna", den som tycks vara inbyggd i solidaritetsideologin, hejdar en sådan insikt.

En kanske mer realpolitisk samverkan var det samarbete som Sveriges muslimska råd (SMR) tog initiativ till med Socialdemokratin under 1990-talet; samtidigt med initiativet om samverkan med Svenska kyrkan. Samarbetet med socialdemokratin är exemplariskt dokumenterat i en gemensam, informativ rapport med titeln *Delaktighet, identitet & integration* (Broderskapsrörelsen, rapport 4/99). Det var efter valet 1994 som SMR och Broderskapsrörelsen startade "en gemensam projektgrupp". Projektgruppen höll fyra inledande möten på Bommersvik respektive kursgården Nässlingen under 1996–1998. Där ingick från socialdemokratins sida bland annat vice ordföranden i Broderskap, metodistpastorn och riksdagsmannen Per-Axel Sahlberg (delaktig i arbetet att skilja Svenska kyrkan från staten) och Broderskaps sekreterare Ola Johansson. Där deltog också Helle Klein, ledarskribent sedermera chefredaktör för *Aftonbladet* och uttalad Palestinavän, som något senare återkom till Tro och solidaritet i föreningen Hjärta. Från den islamiska sidan deltog bara högt uppsatta personer inom MB:s nätverk, främst Mahmoud Aldebe (han med breven 1998 och 2006 med krav på islamisk särlagstiftning), grundargestalter som Mostafa Kharraki och Ahmed Ghanem, samt Haytham Rahmeh. Men vid mötena deltog också personer från Muslimska brödraskapets internationella organisationer, bland annat ordföranden i *Federation of Islamic Organizations in Europe* (FIOE), Ahmed Al-Rawi och ordföranden för MB:s dotterparti i Tunisien, Rachid Ghanouchi.²⁸ Samarbetet mynnade också ut i möten lokalt runt om i landet.

En annan typ av samarbete framkommer i organisationerna Charta 2008 och Ship to Gaza. Där är Mattias Gardell en framträdande aktivist och

27 Se not 9 ovan med Thurffjells och Wilanders undersökning *Postmuslimer*.

28 Dessa personers positioner kan sökas upp via namnregistret i Egyptsons avhandling som hänvisar in i texten och dess källhänvisningar. De kan naturligtvis också sökas via någon sökmotor på nätet.

styrelsemedlem, tillsammans med Mehmet Kaplan (ordförande i SUM, presstalesperson för SMR, representerande Muslimska mänskliga rättighetskommittén, MMRK, senare minister som fick avgå 2016, av samma skäl som Omar Mustafa 2013). I Ship to Gaza har också flera ordföranden från Broderskapsrörelsen/Tro och solidaritet deltagit, såsom Ulf Carmesund, Evert Svensson och Ulf Bjereld. Den ovan nämnda Lamia Elamri tackas tillsammans med Mehmet Kaplan och Edda Manga, bland många andra, i förordet till Gardells bok *Islamofobi* (2011). Personkontakterna runt Mattias Gardell här är många och handlar om högt uppsatta personer i det politiska livet.

Bland dessa organisatoriska och politiska kontakter finner vi vissa som skulle bli bestående som personband. Helle Klein satt senare i Seglora smedjas styrelse, medan Helena Benaouda satt i Seglora akademi. Seglora smedja var en förening som grundades 2009 med syftet att bidra till "en mångkulturell och multireligiös samtid".²⁹ Helle Klein satt snart också i styrelsen för den nybildade (2011) föreningen Hjärta, med Anna Ardin som ordförande. Där var Omar Mustafa vice ordförande, och föreningen berömde sig för att dess tidskrift Tro och politik hade två ledarsidor, en kristen och en muslimsk.

Att det inom ramen för organisatoriskt och politiskt samarbete också kan utvecklas personliga vänskapsband vill jag illustrera med några ytterligare exempel rörande personerna ovan. De flesta kommer till synes i debatten om Omar Mustafas framtvungade avgång i april 2013 som suppleant från den socialdemokratiska partistyrelsen.

Anna Ardin inom Hjärta skriver den 9 april 2013 att det är glädjande och "fint" att Omar har valts in i S partistyrelse och är "övertäckande även för oss som jobbar nära honom". Men tidningens Expos "smutskastande" av Omar gör henne dock "ledsen och besviken rent av chockad". Styrelsen för Hjärta, där Omar Mustafa nu blivit ordförande och Anna Ardin ledande personlighet, skriver den 21 april samma år om hans viktiga roll inom "det muslimska civilsamhället". De som har träffat honom i olika organisationer "förstår varför vi är stolta över vår ordförande". Kritiken i medierna beskrivs som "islamofobiska, ogrundade anklagelser".

Peter Weiderud, ordförande för Broderskapsrörelsen/Tro och solidaritet, säger i Dagens Eko den 14 april 2013 att "Svenska muslimer hör till de mest progressiva i världen, och Omar Mustafa tillhör de mest progressiva". Han upprepar detta 16/4 på DN-debatt, att Islamiska förbundet leds av "en progressiv socialdemokrat". Helle Klein beklagar i en ledare i *Dagens Arena* den 14/4 att det pågått ett "urskillingslöst drev där rykten och rena falskarijer om Omar Mustafa har valsat omkring". Edda Manga hävdar den 16/4 i GP: "Omar Mustafa är så nära man kan komma den idealiske socialdemokraten." I *Aftonbladet*

29 Namnet syftar på kyrkan som står på Skansen, inte på Viskadalens folkhögskola i Seglora (!), den socken varifrån kyrkan en gång köptes och flyttades till Skansen.

den 20 april sätter sig Mattias Gardell och Edda Manga tillsammans med Omar Mustafa ”runt köksbordet” för att tala politik, en intim gest av personlig kontakt och vänskap. Man talar om socialdemokratisk politik och skildrar Mustafa som praktosse. Inte med ett ord berörs frågan om islamism eller Muslimska brödraskapet.

När så Anna Ardin från sina erfarenheter i Hjärta ska kommentera Egyptsons avhandling tio år senare, 2023, skriver hon (ETC den 22/2) om sina nära möten med Mehmet Kaplan och Omar Mustafa där deras politiska åsikter i jämlikhets- och jämställdhetsfrågor hyllas, liksom deras ödmjuka personliga stil. Detta visar, är hennes budskap, att Egyptsons påstående om Islamiska förbundets koppling till det transnationella MB är helt felaktiga.

Det finns inget särskilt stort i allt detta. Men jag vill med enkla exempel påvisa att det finns och har funnits institutionaliserade personkontakter mellan Islamiska förbundets företrädare och olika svenska aktörer. I vissa fall har de utvecklats till vänskapsband, verkar det. Sådana personkontakter, som ju också finns lokalt i partiföreningar och församlingar, menar jag är en ytterligare en förklaring till de starka känslomässiga reaktionerna på Sameh Egyptsons doktorsavhandling.

7. Vetenskapsideologiskt försvar för ”muslimerna” och ”islam”.

Jag framhöll inledningsvis att jag hade respekt för Torsten Jansons akademiskt argumenterade kritik av avhandlingen, men att jag inte delar Torsten Jansons samlade bedömning, att rösta för ett underkännande. Som jag framhöll måste varje examinerande bedömning väga förtjänster mot brister. Som jag läser Torsten Jansons röstförklaring, menar jag att det som i sista hand får honom att vilja underkänna består av ett substrat av paradigmiskt inbyggd ideologi i hans tankestil och hos hans tankekollektiv; det vill säga socialiserade, paradigmatiska värderingar och synsätt om vad som är ”fruktbart” och ”intressant” ur både inomvetenskaplig och utomvetenskaplig synpunkt.³⁰ Sådana inomvetenskapligt paradigmatiska föreställningar, förstärkta av utomvetenskapliga uppfattningar om ”relevans” och ”nytta”, spelar in och påverkar i hur hög grad man gillar eller inte gillar en vetenskaplig produkt.³¹

30 Se not 8 ovan, om mitt breda ideologibegrepp, som syftar på anammade-socialiserade-internaliserade grundvärden, verklighetsuppfattningar och handlingsrekommendationer, oavsett i vilket socialt fält de förekommer. Inom forskningen ser jag därmed vetenskapliga ”paradigm” som en sorts ideologier inom forskningen, (relativt självständiga) motsvarigheter till politiska ideologier i samhällslivet. Se Appendix 1 och 2.

31 Se mitt kapitel ”Vetenskaplighet och normativ relevans”, i antologin *Hålla huvudet kallt. Distanserat engagemang i en uppjagad tid* (Daidalos 2023), redigerad av Li Bennich-Björkman, Sverker Gustavsson och undertecknad. Där argumenterar jag för en vetenskapssyn som jag kallar ”transparent och fallibel perspektivism” där själva poängen är att perspektivseende och utomvetenskapliga värderingar är

Den religionsvetenskapliga islamforskningen, och vissa akademiska centrumbildningar, har tagit på sig en solidaritetsideologiskt grundad uppgift, nämligen att stå för tolerans och solidaritet med muslimerna och religionen islam i Sverige och Europa. Jag ser inget fel i det, bara man är medveten om sin ideologiska tendens och inte låter den missleda omdömet eller utesluta vissa typer av forskningsfrågor och undersökningar. Det som motiverar islamforskarna inom religionsvetenskapen är den osakliga och starkt negativa bilden av "islam" som har framförts både från Pentagon och från högerextremistiskt håll i Europa, med dess brutala islamfientlighet, som vi mötte ovan. Man har velat rätta till denna "enögd bild av islam" på olika sätt; till exempel genom att som Muhammad Fazlhashemi peka på islams många olika ansikten, eller som Jan Hjärpe betona de olika varianterna av islamism, eller som Mattias Dahlkvist lyfta fram en pacifistisk islamisk teolog och filosof, Wahiduddin Khan, centralt placerad i islamisk idétradition, med hans kritik av all politisk islamtolkning samt idén om en "islamisk stat" (se avh. s. 33–34, särskilt not 2).

Nästan allt som har skrivits inom religionsvetenskaplig islamforskning har intagit denna försvarande, normativa värdeutgångspunkt; ibland uttryckligen, ibland mer underförstått. Någon kritiskt och empiriskt genomlysande, undersökning av de islamiska organisationerna i Sverige, eller en systematisk kritik av deras teologiska och ideologiska tänkande, eller en idé- och begreppskritik av deras retorik och tankevärld, har inte förekommit, vad jag vet.³² Vad som också har saknats i den religionsvetenskapliga islamforskningen är forskning om det transnationella MB över huvud taget, på global, europeisk eller svensk nivå; det kan i och för sig vara rimligt eftersom MB enligt den internationella forskningen inte är en religiös utan en politisk rörelse som använder religionen som sin ideologi. Det närmaste man kommer forskning om MB finns i de skissartade beskrivningarna i Jan Hjärpes läroböcker, vilka ändå förnekar tanken på att MB skulle vara en sammanhållen transnationell organisation eller nätverk. Senare religionsvetenskapliga forskare i Sverige kan, följande Jan Hjärpe, medge att det finns vissa, fragmentariska eller tillfälliga kopplingar på individnivå, men bara till MB:s ideologi. Som individer kan vissa företrädare vara "inspirerade" av MB:s ideologer. Samma åsikt framförs också av Islamiska förbundets företrädare som vi såg. Men Islamiska förbundet som organisation har ingen islamistisk ideologi, hävdar man, och det finns inga systematiska sammanhang och *inga organisatoriska band* till MB. Detta blir ju också omöjligt, logiskt sett, eftersom det som kallas Muslimska brödraskapet inte existerar som en sammanhållen transnationell organisation, och som därför, per definition, inte heller kan vara etablerad i Sverige (se avh. s. 67–74).

ofrånkomliga i vetenskapen, men att de måste synliggöras för att deras metodiska konsekvenser transparent ska kunna diskuteras.

32 Jag kan naturligtvis ha fel på denna punkt och ber i så fall om ursäkt.

De forskare utanför religionsvetenskapen, som har påpekat att de islamiska organisationerna i Sverige egentligen är politiska rörelser med en politisk agenda, som socialantropologen Aje Carlbom eller statsvetaren Magnus Ranstorp, har starkt ifrågasatts från religionsvetenskapligt håll. Att Islamiska förbundet skulle vara en gren av det transnationella MB har återkommande avvisats, antingen som konspirationsteoretiska fantasier eller som empiriskt ogrundade påståenden. En av de religionsvetenskapliga islamforskarna, teologen vid Uppsala universitet, Emin Poljarevic (medförfattare i den turkiska rapporten *European Islamophobia Report*, 2021), menar i en intervju, som vi såg, att Muslimska brödrskapet inte ens finns i Europa (se avh. s. 75–77).

De religionsvetenskapliga islamforskarna har därutöver också (uttryckligt eller underförstått) betraktat Islamiska förbundet och dess organisationer som uttryck för ”muslimerna” och ”religionen islam” i Sverige. I en principiellt hållen, kollektiv artikel talar man om dem som ”svensk islam”, eller som ”islam och muslimsk aktivitet”, i kritik mot tanken att det skulle handla om politisk islam eller MB:s speciella organisation och ideologi (se avh. s. 75–76). Detta språkbruk uttrycker en grundläggande vetenskapsideologisk eller paradigmatiske hållning: att den islam vi som religionsvetare betraktar och ser i Sverige är *religion*, och det som vi religionsvetare vill försvara mot angrepp är islams och muslimers närvaro i Sverige. Detta är en värdering som verkar ingå i ett socialiserat paradigm. När denna socialiserade värdering ifrågasätts träder alltså ett paradigmatiske grundat försvar fram. Den kunnige Simon Sorgenfrei uttrycker denna socialiserade värdering genom att koppla den till forskarens etik: ”Forskningsetiskt kan det vara problematiskt att utgå från att organisationer eller religiösa företrädare ljuger om sina egentliga avsikter och att de i själva verket handlar utifrån hemliga konspirationer”. Sorgenfrei syftar med ”hemliga konspirationer” på sådana påståenden, från Carlbom och Egyptson och andra, att organisationerna inte skulle vara representanter för religionen ”islam” rätt och slätt, utan i stället vara anknutna till MB med dess speciella politiska islam som politisk ideologi (Sorgenfrei 2017: 141–142).

Att betrakta Islamiska förbundet och dess organisatoriska nätverk som uttryck för religionen islam, som religiösa trossamfund, tycks alltså vara inbyggt i de religionsvetenskapliga forskarnas paradigmatiske föreställningar (om paradigm, se Appendix 1 och 2 nedan). Men har därmed medvetet/omedvetet³³ betraktat ”islam i Sverige” genom dessa paradigmatiske glasögon. Men här måste vi stanna upp. I sådant paradigmseende är islamforskande religionsvetare verkligen inte ensamma. Det tycks vara mycket lättare att betrakta de islamiska organisationerna som *politiska rörelser* om man tar på sig politikvetenskapliga glasögon. Detta kan avläsas i det faktum att de främsta internationella arbetena om Muslimska brödrskapet, som egyptisk eller

33 Som ideologiteoretiker som Luis Althusser eller Pierre Bourdieu skulle ha uttryckt det.

transnationell politiskt verksam organisation, är skrivna av statsvetare eller politiska historiker och inte religionsvetare (se avh. s. 48–49, särskilt not 35). Magnus Norell och Magnus Ranstorp är statsvetare, liksom undertecknad (inga jämförelser i övrigt); Aje Carlbohm är politisk antropolog.

Detta med religionsvetenskapens paradigmatiska och vetenskapsideologiska glasögon går igen på ett subtilt sätt i Torsten Jansons kritik av Sameh Egyptsons avhandling. Den avgörande kritiken, den som avgör hans slutliga ställningstagande, skulle jag vilja skissera som så. Egyptson har visserligen analyserat organisation, ideologi och praktisk politik hos Islamiska förbundet, men inte ”dess vardag” och ”de samlade verksamheterna”. Egyptson väljer följaktligen bort ”vidden av verksamheterna i Sverige”. Detta förstärker Egyptsons snedvridna bild av Islamiska förbundet som en politisk rörelse, menar Janson, när det snarare handlar om ”en sunni-islamisk, aktivistisk väckelsetradition”. Ja, han tycks anse att avhandlingen *egentligen* handlar om ”islamisk väckelse och mission”. Det leder till att avhandlingen för Torsten Janson upplevs som ”ensidig och onyanserad” eftersom den bara fokuserar den politiska aspekten.

Torsten Jansson tänker alltså som jag ser det utifrån ett socialiserat paradigm, en tankestil som är inbyggd i det tankekollektiv som Torsten Jansson verkar inom. Detta paradigmseende ligger sedan till grund för Torsten Jansons kritik att Egyptson inte relaterar sig till det egentliga eller viktiga ”akademiska samtalet” det vill säga var han ”placeras sig i den vetenskapliga diskussionen”; alltså disciplinens paradigmatiska *conventional wisdom*. Egyptson har missat en ”omfattande religionsvetenskaplig forskningslitteratur”, anser Torsten Jansson, det vill säga alla de studier som ”specifikt analyserar och kontextualiserar... islamisk väckelse och ’mission’”. Torsten Janson tycks därmed inte vilja se eller erkänna att Egyptson har en helt annan litteraturanknytning, den statsvetenskapliga och politisk-historiska litteratur som är avhandlingens förankring och utgångspunkt (avh. s. 48–49 samt not 35). Avhandlingen är, enligt Egyptsons intentioner, till sitt syfte och sin litteraturanknytning, inte religionsvetenskaplig utan snarast statsvetenskaplig (se avh. s. 34–35, 59). Egyptson skriver uttryckligen att den ”forskning jag utgår från är den forskning som behandlar Brödrskapet som politisk aktör och som också bedriver elitstudier. De vill säga forskning som har bedrivits av historiker och statsvetare” (avh. s. 83).

Utifrån sin syn på avhandlingen som en religionsvetenskaplig produkt om ”islamisk väckelse och mission” följer också Torsten Jansons kritik av avhandlingens begreppsbildning, den som ofta har upprepats i debatten. Förutom en allmän kritik av Egyptsons begreppsanvändning, saknar han framför allt de religionsvetenskapliga begrepp som är självklara när man studerar islam i Europa. Det är företeelser som ”mission, dialog, polemik, proselytism, religiös socialisering och kulturalisering”. De viktiga begreppen ”assimilation, integration och mångkulturalism” diskuteras heller inte av Egyptson, framhåller han. Det som Egyptson därmed missar är ”hur *religion* kan förändras” (min kursiv.).

Han missar också att erfarenheter av "migration och globalisering" skapar nya former för "religiös socialisering" (min kursiv.), som gör att religionen får "nytt innehåll, ny tolkning...hur världen och samhället erfars från en religiös horisont" (min kursivering).

I dessa formuleringar ser man, enligt min mening, hur ett religionsvetenskapligt synsätt hos Torsten Jansson är närmast osynligt eller omedvetet internaliserat som vetenskapsideologi. Frågan om hur religion förändras, socialiseras och erfars ligger långt ifrån ämnet för Egyptsons avhandling. Det gör att avhandlingens begreppsapparat är en helt annan än den som Torsten Jansson menar borde skulle ha använts. Avhandlingen är skriven i ett annat vetenskapligt paradigm, det är helt andra begrepp som används och en helt annan litteratur som är utgångspunkten (se Appendix 1 och 2 nedan). Som jag ser det, uttrycker Torsten Jansson ett synsätt som är förankrat på tre paradigmatiska nivåer: socialt (tankekollektivet), teoretiskt (tankestilen) och psykologiskt (som ett internaliserat synsätt som blir närmast osynligt för användaren).³⁴ Med dessa glasögon blir det svårt att uppfatta att Egyptsons forskningsämne handlar om något annat än religion.

Paradigmteorins skapare, Thomas Kuhn, anser att det råder "inkommensurabilitet" mellan olika paradigm. Eftersom de grundas i socialisering och internaliserade tänkesätt blir paradigmerna inte bara omöjliga att ifrågasätta inifrån men också utifrån; personer från olika paradigm talar helt enkelt olika språk, menar Kuhn.³⁵ Om den förmenta "inkommensurabiliteten" och dess språkförbistring ska ses som en omöjlighet eller bara en svårighet kan diskuteras;³⁶ själv anser jag att dialog över paradigmgränser inte alls är en omöjlighet, det som behövs är bara kunskap och fantasi. Men det krävs också vilja. Det skulle alltså i princip kunna vara möjligt att bedöma avhandlingens kvalitet på dess egna villkor, som en undersökning av en politisk rörelse, och som grundad i ett politikvetenskapligt synsätt.

För att sammanfatta. När det gäller den religionsvetenskapliga kritiken mot avhandlingen, har det i debatten förekommit ömsom vin (Janson) och ömsom vatten (Gardell eller Namli & Grenholm). Det är ändå tydligt i dessa inlägg att paradigmatiska och försanthållna, vetenskapsideologiska antaganden spelar in. Islamiska förbundet ses som ett uttryck för religionen "islam" som sådan, och för "de svenska muslimerna" som sådana, och bör studeras som sådana. Förbundets organisatoriska nätverk består, tänker man sig, av religiösa muslimer och inte av politiska aktivister; särskilt ingår de inte i någon organiserad, transnationell och politiskt maktsträvande organisation. Det man ser är enbart fenomenet religion och religiösa trossamfund. Det religionsvetenskapliga,

34 För paradigmens existens på dessa tre nivåer, se Thomas Brante (1980) *Vetenskapens struktur och förändring*. Nora: Doxa, s. 23-31.

35 Om paradigmbegreppet, se Appendix 1 och 2 nedan.

36 Se klassiskt Lakatos & Musgrave (red.), 1970.

paradigmbundna synsättet förstärker därmed, och är en avgörande legitimering av, den allmänna solidaritetsideologins grundsyn om religionen ”islam” och dess organisatoriska uttryck i Sverige som enbart ”trossamfund”.

8. Varför är debatten så upphetsad?

Rimligen var det inte Torsten Jansons metodkritik om begreppsliga definitioner som föranledde debattens upphetsade tonläge; hans kritik framfördes i lugn, akademisk ton. Inte heller är det den inomvetenskapliga skillnaden mellan religionsvetenskapliga och politikvetenskapliga perspektiv som kan förklara den, även om revirstrider och lärostrider inom akademien kan vara nog så intensiva. Nej, den starka upphetsningen i olika debattinlägg har sin grund i den sedan länge redan existerande politiska och ideologiska laddningen i avhandlingens kontext. Den ideologiska laddningen i omgivningen leder till en ideologiskt präglad reception. Det är inte avhandlingen som sådan som diskuteras, utan dess *förmodade och tillskrivna betydelse som symbol* på detta motsättningsfyllda ideologiska fält. Egyptsons empiriskt genomlysande undersökning av Islamiska förbundets relation till det transnationella MB blir en ”kritik av islam”, i värsta fall ”islamofobiska lögner”. I denna polariserade och upphettade föreställningsvärld är det ju alldeles för subtilt att, som Egyptson, komma med en nyanserade mellanposition: att han inte har något emot islam och muslimer, utan bara är kritisk mot Muslimska brödraskapets särskilda, och inom islamisk teologi och filosofi kontroversiella, människosyn, samhällssyn och maktsträvande politiska strategi. På den islamfientliga sidan hyllas han – missuppfattat – för sin kritik av en generaliserad ”islam” i allmänhet. På den islam-stödande sidan avskys han – missuppfattat – för sin kritik av en lika generaliserad ”islam” i allmänhet blir därmed ”islamofobisk”.

Den starka polariseringen i debatten förkväver och tränger undan Egyptsons grundläggande distinktion mellan islam och islamism, samt mellan ”de svenska muslimerna” och det Islamiska förbundets ultrakonservativa, om än fredligt arbetande, islamism. Endast ett fåtal debattinlägg har kraft nog att höja sig över denna polarisering, med dess ömsesidiga generaliserande och essentialiserande synsätt. Endast ett fåtal diskuterar därmed avhandlingens substantiella resultat utifrån kunskapssökande nyfikenhet eller med en intellektuell, kritiskt granskande blick. Det är synd, för Egyptsons resultat kan rimligtvis inte vara sista ordet i denna fråga utan bör snarare, som all vetenskap, ses som en startpunkt för vidare forskning och kunskapssökande diskussion.³⁷

37 Egyptsons fem förslag till fortsatt forskning om Islamiska förbundet och MB, områden som bör undersökas närmare och som avhandlingen inte har kunnat gå in på, återfinns på avh. s. 700–701.

Appendix 1. Paradigmbegreppet

Det är Thomas Kuhn som i *The Structure of Scientific Revolutions* (1962/1970) framlägger tanken att vetenskaplig verksamhet bedrivs som "normal science", det som i en social grupp definieras som normal och lyckad vetenskap. Centralt står förebildliga studier, "exemplars" eller "paradigms". Dessa blir till tradition genom handböcker och kursgivning och socialiserar nykommande studenter och forskare till en viss begreppsapparat och en viss metodiska grepp. Eftersom paradigmen och deras metodologier är socialiserade och internaliserade, ibland under flera års inövning och träning, blir de svåra att ändra. Samtidigt har de ändå, enligt Kuhn, en positiv roll eftersom de leder till omfattande och alltmer detaljerad forskning innan paradigmet känns uttömt och överges; viktet sker av interna eller externa påfrestningar. Dessa Kuhns tankar inom vetenskapsfilosofi och vetenskapshistoria var delvis inspirerade av den tidigare polske biologen Ludvik Fleck och hans teori om "tankestil" och "tankekollektiv" (1935/1997). En person som vidareutvecklade detta tänkande var Imre Lakatos med begreppet "löpande forskningsprogram" (Lakatos & Musgrave eds. 1970).

I Sverige togs dessa tankar främst upp av vetenskapsteoretikern Håkan Törnebohm. Han menade att ett "undersökande system", oavsett inom vilken disciplin eller vetenskapsgren det bedrivs, styrs av ett överordnat "paradigm" (Törnebohm 1975). Dessa ser han, i likhet med Kuhn, Fleck och Lakatos, som de grundtankar som definierar disciplinens eller forskningsfältets område, inriktning och verksamhet. Ett sådant "disciplinerande" paradigm består, enligt min ganska fria tolkning av Törnebohm, av främst följande faktorer:

1. *Avgränsning eller revir.* Den vetenskapliga disciplinens eller forskningsområdets avgränsning och uppgift inom den vetenskapliga arbetsdelningen. Tanken om ett unikt territorium 'X' att undersöka. Avgränsningen definieras av ikoniska arbeten som ges status av disciplinens "tradition".
2. *Världsbild.* Grundläggande antaganden om egenskaper hos territoriet 'X'. Bilden av den undersökta "världen" inom disciplinen eller forskningsfältet. Teoretiskt grundläggande, förebildliga studier ur traditionen blir viktiga för bilden av disciplinens "värld" som framgår i handböcker av typen *Economics*, *Political Science*, *Contemporary Historiography* eller *Religion: An Overview*
3. *Methodsyn.* Vilken grundläggande methodsyn och inriktning på forskningen propageras, av typen nomotetisk-kvantitativ eller idiografisk-kvalitativ eller något tredje. Vilken roll har värderingar? Exemplariska studier blir viktiga som förebilder i metodböcker och metodkurser.

4. *Språk*. Terminologi eller begreppsvärld (*Language*) som förmedlar paradigmet grundtankar och procedurer och som styr (som Bourdieu skulle ha sagt) "vad som kan tänkas och vad som inte kan tänkas" inom paradigmet. Att lära sig en disciplin eller ett forskningsområdes begreppsvärld och begreppsapparat är att jämföra med socialiserande språkinläring. Därav Kuhns tankar om svårigheten att kommunicera mellan paradigmen, och svårigheten att ändra på dem.

5. *Etik*. Detta är de inomvetenskapliga och utomvetenskapliga grundvärden (ideologier) som styr forskarnas verksamhet i vissa riktningar av "relevans" eller "nytta". Vilka problemområden och vilken synvinkel är särskilt önskvärd ur värdemässig synpunkt? Och vilka bör undvikas?

6. *Estetik*. I paradigmet finns också allmänna idéer om språklig tydlighet, logisk argumentation, eleganta lösningar, effektiv presentation, pedagogiska figurer, tydliga tabeller och liknande.

Appendix 2. Skiss över två discipliners paradigmm rörande Muslimska brödrskapet (MB)

	Islamologi/religionsvetenskap	Politologi/statsvetenskap
Bild av "världen" inom disciplinen eller forskningsområdet	<p><i>En "värld" av religion.</i></p> <p>Religiösa system med tros-satser, ritualer och symboler. Kyrkor, församlingar, religiösa ledare och utövare.</p>	<p><i>En "värld" av politik.</i></p> <p>Politiska regimer, aktörer, händelser och processer. Konflikt och samarbete. Intressemotsättningar, maktkamp och idéstrid.</p>
Förebildliga studier som avgränsar och upprättar forskningsområdet och forskningsobjektet	<p>Religionshistorisk, religions-sociologisk eller teologisk litteratur om "islam" som religion, eller muslimer som religionsutövare. MB som ett nutida fall av religionen islam och dess historiska utveckling.</p>	<p>Statsvetenskaplig eller politisk-historisk litteratur. MB som en politisk rörelse med "islamism" som politisk ideologi. Uppkommen i en viss social och politisk kontext. I konflikt och/eller samarbete med regimer respektive andra politiska aktörer.</p>
Metodsyn	<p>Humanistisk-samhällsvetenskaplig, främst "förstående" (hermeneutiskt undersökande).</p>	<p>Humanistisk-samhällsvetenskaplig, främst "förklarande" (kausalt undersökande).</p>
Begreppsvärld	<p><i>Religionsvetenskaplig:</i></p> <p>Tro och troende, religiösa behov, religionsutövande, mission, religiös aktivism, religiös förändring, religionsdialog, väckelse-tradition, ekumenik, sekulariseringsprocesser m.m.</p>	<p><i>Politikvetenskaplig:</i></p> <p>Politiskt beteende, politiska attityder, politisk aggregering, intresseorganisationer, politiska partier, kaderparti, massparti, maktkamp, politisk ideologi, politisk elit, auktoritär regim, internationellt politiskt system, offentlig förvaltning, politisk polarisering, politiskt samförstånd, idékonflikt, intressekonflikt, m.m.</p>
Etik och grundvärden	<p>Religion som värde. Latent negativ mot ateism som ideologi eller en sekulär samhällsutveckling. Religiös pluralism som värde. Positiv värdering av islam i Europa.</p>	<p>Demokrati som värde. Latent negativ mot auktoritära system och auktoritära ideologier. Politisk pluralism som värde. Positiv värdering av liberaldemokratiska rörelser i auktoritära system. Negativ värdering av islamism, såsom en auktoritär politisk ideologi, särskilt revolutionär islamism.</p>

Referenser

- Adamson, Göran, 2017. *The Trojan Horse. A Leftist Critiques of Multiculturalism in the West*. Great Britain: Amazon.
- Bergman, Helene, 2017. *Förortens grupp 8. 2000-talets kvinnokamp*. Göteborg: Beijbom Books.
- Bergman, Helene, 2021. *Den politiska rättegången*. Vulkan.
- Bourdieu, Pierre, 1977. *Outline of a theory of Praxis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre, 1994. "Structures, Habitus, Power", in Dirks, Nicholas B., Eley, Geoff & Ortner, Sherry B. (eds), *Culture/Power/History: A Reader in Contemporary Social Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Brante, Thomas, 1980. *Vetenskapens struktur och förändring*. Nora: Doxa.
- Carlsson, Aje, 2003. *The Imagined versus the Real Other. Multiculturalism and the Representation of Muslims in Sweden*. Lund Monographs in Social Anthropology 12, Lunds universitet.
- Fleck, Ludwik, 1935/1997. *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Gadban, Hanna, 2015. *Min Jihad. Jakten på liberal islam*. Stockholm: Fri tanke.
- Gardell, Mattias & Muftic, Mehek, 2018. "Sweden", i Barakli, Enez & Hafez, Farid (eds), *European Islamophobia Report 2017*. Ankara: SETA, Foundation for Political, Economic and Social Research, s. 617–646.
- Gardell, Mattias, 2011. *Islamofobi*. Stockholm: Leopard förlag.
- Gerle, Elisabeth, 1999. *Multikulturalism för vem?* Nora: Nya Doxa.
- Hirsi Ali, Ayaan, 2015. *Reformera islam*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Kuhn, Thomas, 1970. *The Structure of Scientific Revolutions*. 2nd edn. Chicago: University of Chicago Press (1st edn. 1962).
- Lakatos, Imre & Musgrave, Alan (eds), 1970. *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, Martha, 2022. "Turkey lobbies to outlaw Criticism of Islamism in Europe", i *Focus on Western Islamism*, 15/12.
- Lindberg, Mats, 2018a. "The VDP-triad in ideational analysis. Toward a general theory of ideological thought-content (Part I)", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 2018/2: 277–362.
- Lindberg, Mats, 2018b. "The VDP-triad in ideational analysis. Toward a general theory of ideological thought-content (Part II)", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 2018/3–4: 435–556.
- Lindberg, Mats, 2020. "Postkolonial analys stödjer populismens syn på muslimer", *Respons* nr 2/2020: 14–15.
- Lindberg, Mats, 2023. "Vetenskaplighet och normativ relevans. Distanserat engagemang som grundhållning", s. 191–248 i Bennich-Björkman, Li, Gustavsson, Sverker & Lindberg, Mats (red.), *Hålla huvudet kallt. Distanserat engagemang i en uppgjord tid*. Göteborg: Daidalos.
- Pekgul, Cheko & Pekgul, Nalin, 2014. *Jag är ju svensk*. Borås: Recito förlag.
- Poljarevic, Emin, Ardin, Anna & Irving, Mattias, 2022. "Sweden", s. 573–596 i Barakli, Enez & Hafez, Farid (eds), *European Islamophobia Report 2021*. Austria: Leopold Weiss Institute/SETA,.

- Sandelin, Magnus, 2022. "Svenska aktivister som går Erdogans ärenden", *Doku*, 25 september.
- Sorgenfrei, Simon, 2017. *Islam i Sverige. De första 1300 åren*. Stockholm: Myndigheten för stöd till trossamfund.
- Thurfjell, David & Wilander, Erika, 2023. *Postmuslimer. Om sekularitet i ett mångreligiöst Sverige*. IMS rapportserie: 6. Södertörns högskola.
- Törnebohm, Håkan, 1975. *Inquiring Systems and Paradigms*. Department of Philosophy, Linguistics and Theory of Science, University of Gothenburg, Report no. 72.
- Törnebohm, Håkan, 1983. *Studier av kunskapsutveckling*. Nora: Doxa.
- Vidino, Lorenzo, 2020. *The Closed Circle. Joining and Leaving the Muslim Brotherhood in the West*. New York: Columbia University Press.
- Wickström, Mats, 2015. *The Multicultural Moment. The history and Idea and Politics of Multiculturalism in Sweden in Comparative, Transnational and Biographical Context, 1964–1975*. History Department of Åbo Akademi University.

Om Richard Andersson Falk och självbiografin *Public Intellectual: The Life of a Citizen Pilgrim*

Stefan Andersson

Titeln på Richard Anderson Falks *självbiografi*, som enligt Google tenderar att röra hela personens liv medan *memoarer* har tonvikt på yttre, ofta historiska, händelser som personen varit med om, innehåller två begrepp som det inledningsvis finns anledning att säga några ord om; *public intellectual* och *citizen pilgrim*.

Public intellectual är ett uttryck som saknar en enkel översättning till svenska. Vi får skriva om det till intellektuell i offentligheten – en person som deltar i den offentliga debatten om dagsaktuella politiska, moraliska och kulturella frågor i olika media utan att representera någon annan än sig själv, dvs. vederbörandes åsikter är inte bundna av något politiskt partis eller offentlig myndighets ståndpunkter.

Forskningen är ganska överens om att begreppet slog igenom i samband med Émile Zolas inlägg i Dreyfus-affären *J'Accuse* som publicerades den 13:e januari 1898 i George Clemenceus tidning *L'Aurore*. Artikelns innehåll är ett öppet brev till Frankrikes president där Zola lägger fram fakta som visar att den judiske kaptenen Alfred Dreyfus blivit utsatt för en förtalskampanj grundad på antisemitism. Dagen efter lät Clemenceu publicera en petition med titeln *Manifeste des Intellectuels*. Fastän termen använts tidigare, var den från och med nu ett ord som fogades till det allmänna språkbruket (Conner 2014).

En intellektuell som deltar i den offentliga debatten måste inte vara vänsterorienterad även om så ofta varit fallet. Enligt Kim Salomon har numera själva rollen som intellektuell tappat mark (se Salomon 2020).

Vänder vi blicken mot den internationella scenen framstår Noam Chomsky och Daniel Ellsberg och före dem Bertrand Russell och Jean Paul Sartre som paradexempel på *public intellectuals*. Richard Falk tillhör även han denna

Stefan Andersson är Master of Theology vid Harvard Divinity School 1977 och filosofie doktor i religionsfilosofi vid teologiska fakulteten i Lund 1994.

E-post: butterflyanderson@hotmail.com

grupp. Han har inte enbart skrivit om politiska konflikter utan också tagit ställning i dagsaktuella tvister, då framför allt den israeliska statens behandling av palestinierna. Hans kritik av israelerna har paradoxalt nog setts som ett resultat av hans antisemitism, trots att han själv är av judisk börd både på faderns och moderns sida. Jag återkommer till detta.

Citizen pilgrim saknar även det någon enkel översättning till svenska. *Medborgarepilgrim* ger inga speciella associationer. Uttrycket ingår heller inte i vardagsspråket på det sätt som intellektuell gör både som substantiv och adjektiv. Som teolog och religionsfilosof leder tankarna närmast till John Bunyans klassiska *The Pilgrim's Progress* som publicerades 1678. I den svenska översättningen *Kristens Resa* försvinner huvudordet pilgrim som oftast refererar till en person som till fots tar sig till en helig plats av religiösa skäl. Richard Falk är dock ingen religiös jude, men tar man bort de religiösa associationerna och ersätter dem med intellektuella, etiska och politiska kan man förstå vad han menar. I en blog från den 15 januari 2011 skriver Falk:

In my case I have at various times been inspired and enlightened by the practices and wisdom of Christian, Buddhist, Islamic, Hindu, Taoist, and indigenous peoples. And in a more mundane sense, I think that the future of humanity will be greatly enhanced if these various religious and wisdom traditions are ecumenically and inclusively embraced by more and more people throughout the world, providing a thickening societal and civilizational fiber for human solidarity. In this sense, I want to say, yes I am Jewish, and proud of it, but I am equally indigenous, Sufi, Hindu, Buddhist, Muslim, and Christian to the extent that I allow myself to participate in their rituals, partake of their sacred texts, and seek and avail myself of the opportunity to sit at the feet of their masters (<https://richardfalk.org/2011/01/15/on-jewish-identity/>).

Till skillnad från många världsfrånvända akademiker har Falk försökt att leva upp till rollen som citizen pilgrim genom att förena sitt akademiska arbete med politisk aktivism. Det grundläggande målet för en citizen pilgrim är att föreslå hur man kan få önskvärda, men osannolika, sociala rörelser att lyckas. Rörelserna mot slaveri, kolonialism, rasdiskriminering och patriarkat är några exempel. Hans främsta angelägenhet är att främja en abolitionistisk rörelse mot krig och aggression som sociala institutioner, vilket innebär ett gradvist byggande av en ny världsordning som säkerställer grundläggande mänskliga behov för alla människor, som skyddar miljön och de grundläggande mänskliga rättigheterna för alla individer och grupper utan att inkräkta på de osäkra resurserna för kulturell mångfald och som arbetar för icke-våldsbenägna lösningar av mänskliga konflikter inom ramarna för internationell rätt (denna sammanfattning är hämtad från Falks essä "Manifesting world order", i Kruzell & Rosenau (1989), s. 163).

Richard Anderson Falk föddes på Manhattan i New York den 13 november 1930 ett år efter den stora börskraschen, som var början på en världsomfattande ekonomisk depression som varade till andra världskrigets slut. Detta verkar inte ha påverkat familjens ekonomi. Hans far var jurist och han gifte sig med en kvinna från en välbärgad judisk familj. Man kunde tro att hans andra namn signalerade skandinaviska rötter, men hans far hade gett honom det för att han var en stor beundrare av en amerikansk amiral som hette Edwin Alexander Anderson. Richards far Edwin Albert Falk skrev på sin fritid flera böcker om den amerikanska flottan. I ett email till mig skriver Falk:

My middle name is 'Anderson' who was the Admiral in charge of the Atlantic Fleet of the US in WW I. My father was on his small staff of assistants, and played a leading role in having a new destroyer named after him (or maybe it was you in futuro!) at which I was a special guest at age 12 or so. I was called 'Anderson' or 'Andy' until I was in my 20s, and then gave preference to Richard, which the women in my life preferred (2021-06-12).

Falk beskriver familjens judiska bakgrund som "assimilationist Jewish with a virtual denial of even the ethnic side of Jewishness" (s. 161). I sin självbiografi skriver han under rubriken "Being Jewish":

I learned early in life that being Jewish was a primary signifier in American society, but beyond this I was never given the opportunity as a child to become acquainted with Jewish traditions or religious practices. /.../ What it meant for me to be Jewish never became important during my childhood, but this never bothered me. My father was anti-religious, as well as anti-ethnic, subscribing to a rather militant version of the secular religion of nationalism fused with a rather incoherent humanistic code of personal ethics and an ethnically flattered identity. My mother was completely indifferent to religion, pragmatic and materialistic in her private dealings, and cut off even more than I was from her ethnic roots. /.../ Growing up, I was neither ashamed nor proud of being Jewish, and not very concerned about its relevance to my life in those early years" (s. 26-28).

Av större psykologisk betydelse var att hans mor hade gift sig med fadern på villkor att de inte skaffade några barn. Äktenskapet varade inte i många år och Falk skriver under rubriken "Early Life with a Disappointed Father": "My dad was exceptionally tender, loving, loyal. He was unconditionally supportive throughout my growing years, offsetting the negative effect of an absent and unaffectionate mother" (s. 13).

Trots att den judiska bakgrunden inte påverkade honom i någon högre grad, skapade den en känsla av utanförskap som i kombination med moderns brist på kärlek la grunden för en djup känsla av existentiell otrygghet och bristande självförtroende som han burit med sig hela livet. Han skriver:

My performances as a speaker were also marred by an awkward public shyness that has been my lifelong companion. Despite thousands of public talks, I have never lost the existential fear of seeming foolish in the eyes of those I respect or care about (s. 21).

Falk utvecklade tidigt, vad han kallar en "rather extreme attachment to sports" (s. 17). Det är något som följt honom genom hela livet. Han ägnar några sidor åt "Sports and Games". Han provade på flera sporter och började med ping-pong som han kunde spela i hemmet eftersom fadern skaffat honom ett bordtennisbord. Han fortsatte sedan med baseboll, tennis, squash, basketboll och amerikansk fotboll. Han hade en sådan naturlig talang att han platsade i skollagen för basketboll, baseboll och tennis. Han fortsatte sedan att spela tennis med studenter, kollegor och vänner så att tennisspelet blev en naturlig del av hans liv som akademiker.

Han spelade schack och under sitt första collegeår ägnade han så mycket tid åt poker att det gick ut över hans studier. "Chess remains an activity that brings pleasure, but I never had steady chess friends. I have always enjoyed learning more about the game by playing better players. I minded losing only when I made blunders below my skill level, allowing weaker opponents to prevail, which probably is also a clue to a character trait that manifests itself in many competitive settings" (s. 22).

Jag nämner detta för att lyfta fram hans utpräglade drag av tävlingsmänniska och hur det hänger samman med hans roll som akademiker och författare. Han skriver:

I have sometimes wondered whether my middling achievements as an athlete and game player are not also features of my professional career as teacher and writer. In my most self-critical moments, I attribute my professional success to persistence rather than talent. I take James Baldwin at his words when he wrote, 'Beyond talent, lie all the usual words: discipline, love, luck, but most of all, endurance.' At other times, I feel that I have a somewhat special ability to analyze and think through difficult political and legal issues, as well as to define my intellectual identity in ways that sympathetic others find authentic, somewhat innovative, and far enough from the mainstream to be both progressive and challenging. This combination has brought me gains and a few losses at every stage of my life (s. 23-24).

Falk började sin akademiska bana vid *University of Pennsylvania* som är ett av de åtta prestigefulla *Ivy League* universiteterna. Det var samma år – 1948 – som staten Israel grundades, något han var medveten om utan att det påverkade honom. De två första terminerna var han inskriven vid *the College of Arts and Sciences* och det höll på att sluta illa eftersom han försummade studierna till förmån för sportlig verksamhet på dagarna och pokerspel på kvällar och nätter. Han insåg att han var tvungen att skärpa sig och flyttade över till *the Wharton School*, som numera är känd för att USA:s 45:e president – a very stable genius (?) – tog en examen i ekonomi där. Falk förklarar flytten:

...somehow thinking that if I started over from zero I might do better, erase the past, and move on. I felt humiliated, at first, to be enrolled in a business school, even one with the high reputation that Wharton enjoyed. It seemed a second defeat. Seeing myself through my father's eyes I had failed. He viewed university education through a classical optic, and was dismissive of all forms of vocational training, which included a business school degree, as essentially a waste of time, a position I came myself to share later" (s. 45).

När den sista terminen närmade sig sitt slut, började Falk fundera på vad han skulle göra härnäst. Han tog sin examen och placerade sig som den tredje bästa studenten i sin avgångsklass. Han hade ingen klar plan för sin framtid, så i brist på en sådan sökte han till juristutbildningen vid Harvard och Yale och kom in på båda. Han lockades av att tillbringa de tre närmsta åren i den akademiska och kulturella metropolen Cambridge istället för det provinsiala New Haven, men Yale Law School "...had a reputation for making the lawyers' role one of benevolent relevance to society, which meant giving rise to career alternatives other than settling for a Wall Street type practice in some large American city. I decided on Yale for that reason, although it meant giving up my wish to live in Cambridge" (s. 53).

Genom att välja Yale introducerades han av Myres McDougal och Harold Lasswell som var några av sin samtids mest inflytelserika samhällsvetare till juridiken i *New Haven-skolan*, annars känd som *New Haven-metoden*, som är en samtida teoretisk och metodologisk metod för att analysera internationell offentlig rätt genom ett politiskt orienterat perspektiv. Detta tillvägagångssätt grundades av Yale Law School-fakulteten på 1950-talet och föreslår internationell rätt som rättspraxis för sociala val, som används för att analysera olika beslutsprocesser. Målet med New Haven-metoden är att förstå internationell lagstiftning som en social process som syftar till att skapa minsta möjliga offentliga ordning i världen baserat på det internationella samfundets gemensamma värderingar. New Haven-metoden inspirerades historiskt av traditionen med juridisk realism och sociologisk rättspraxis. Dess huvudfunktioner innefattar fokus på värden, en

uppskattning av kulturell mångfald och bred tillämpbarhet på olika områden och frågor. Medan New Haven-metoden lider av flera svagheter, lyckas den behålla varaktig attraktivitet på grund av dess flexibilitet och effektivitet när det gäller att ta itu med politiska frågor. (Se The New Haven School of International Law, <https://www.oxfordbibliographies.com/>, och Falk, s. 55-67.)

Falk har bara lovord för McDougal:

I owe my academic career to Mac more than to anyone else. His influence and devotion continued over many years despite my rather strident public disagreements with his position on controversial U.S. foreign policy issues. I felt that Mac was adept at finding ways to endorse whatever reprehensible things the U.S. was doing throughout the world while condemning everything the Soviet Union and its friends did, even if benevolent. He was an unabashed partisan of the Cold War, and because he valued personal rapport more than ideological conformity he would make a special effort to reassure me that whatever we disagreed about had no effect on his opinion of my professional worth. For my part, I didn't want to disappoint Mac or lose his support, yet I found myself unable to pretend to share his nationalistic worldview and agenda" (s. 59).

Ett genomgående mantra i Falks juridiska filosofi är kritiken av *det westfaliska systemet* som grund för internationell rätt. *Westfalisk suveränitet*, eller *statlig suveränitet*, är en princip i internationell rätt som fastslår att varje stat har exklusiv suveränitet över sitt territorium. Principen ligger till grund för det moderna internationella systemet för suveräna stater och är förankrad i FN:s stadga, som säger att "ingenting ... får bemyndiga Förenta nationerna att ingripa i frågor som i huvudsak ligger inom någon stats inhemska jurisdiktion".

Falks kritik av den israeliska statens behandling av det palestinska folket är ett sådant exempel, som jag återkommer till.

Efter tre givande år – 1952-1955 – vid Yale ställdes Falk åter inför frågan vad han skulle göra härnäst. Han hade erbjudits ett ettårigt stipendium som *Fulbright Scholar* i Indien, vilket fått honom att ta tillbaka ett meriterande erbjudande att arbeta ett år hos den federala domaren Jack Weinstein i New York som hade ett grundmurat gott rykte. Planerna på ett år i Indien gick emellertid i stöpet så helt plötsligt visste han inte riktigt vad han skulle göra. I det läget fick han ett oväntat telefonsamtal från sin mentor Myres McDougal som undrade om han var intresserad av att vikariera ett år som lärare i internationell rätt vid *Ohio State College of Law*. Falk skriver: "I quickly accepted the offer of a temporary position at OSU, arriving in Columbus with an infant son, Chris, and the tricky domestic challenges arising from a collapsing marriage. My first wife, Rene, was so enamored of my father that she told me she would never agree to a divorce as long as he was alive" (s. 73).

Fadern dog i november 1956 och Rene återvände till Kanada med deras son. Falk skriver: "It was a friendly divorce, and I was dutiful and uncomplaining about sending support payments on a monthly basis and making annual and sometimes semi-annual visits" (s. 87).

Till sin förvåning trivdes Falk mycket bra som universitetslärare och såg det som ett framtida drömjobb. Han skriver:

What Ohio State offered, which I never found at Princeton (despite the high-density per capita brilliance), was a multi-disciplinary intellectual and social environment that valued friendship, nourished liberal and left critical thought and action, and facilitated permissive living when it came to erotic entanglements and recreational drugs/alcohol. I found my years in Columbus more professionally satisfying and fulfilling than anything that I had previously experienced" (s. 74).

Det var vid OSU som Falks politiska engagemang vaknade till liv. Han skriver: "Not long after coming to Columbus I came up against racism at the university in the form of housing discrimination against black students, who were denied convenient and affordable housing close to the campus, and forced to settle for inconvenient and inferior housing at higher rents." När han sedan upptäckte att flera av dessa bostäder ägdes av fakultetsmedlemmar, blev det för mycket för att han tiggande skulle kunna förbise den orättvisa behandling som de svarta studenterna utsattes för. Han och några vänner förberedde en juridisk process, men de behövde aldrig inleda den, eftersom ägarna backade och diskrimineringen upphörde (s. 76).

Efter några år vid OSU erhöll Falk ett ett-årigt stipendium från the *Ford Foundation* i ett program avsett att stödja "young law teachers" genom att finansiera ett års studier och forskning vid något av landets ledande universitet. Falk skriver:

Without much hesitation, making up for my decision to choose Yale over Harvard five years earlier, I sought affiliation with Harvard Law School. In part, it was an opportunity to satisfy my earlier yearning to live in Cambridge and get a taste of its celebrated cultural milieu. /.../ I decided to enroll in the doctoral program leading to a juridical science degree, the JSD. This program was geared to serve aspiring foreign and domestic academicians, especially those seeking to escape from law schools without national reputation. /.../ I was in residence at Harvard for only the 1958-59 academic year. I didn't manage to complete the dissertation until 1962, by then a member of the Princeton faculty, without tenure, and somewhat fearful of what would happen if my work was rejected at Harvard" (s. 90-91).

Det var i Cambridge han blev vän med den internationellt kände egyptiske folkrättsjuristen Georges Abi-Saab och Saul Mendlovitz. Detta betraktar Falk som "the most enduring part of my year at Harvard" (s. 99). Det var framför allt hans vänskap med Saul Mendlovitz och dennes deltagande i the *World Order Models Project* (WOMP) som blev av stor betydelse. Falk skriver: "In the 30 years following our Harvard shared experience, I collaborated with Saul on various world order projects, the most ambitious of which was the World Order Models Project, known as WOMP, and we had a friendship that was truly close, but with some rough edges of disagreement and rivalry" (s. 99-100). En stor skillnad var att Mendlovitz var en varm anhängare av etablerandet av en världsregering som en lösning på alla problem som sammanhänger med människans överlevnad. Falk delade inte denna entusiasm (se s. 375-380).

Efter ett år i Cambridge återvände Falk till Columbus och såg fram emot en framtid som lärare och forskare vid den juridiska fakulteten där. Men ödet ville annorlunda. Han fick en inbjudan från Princeton att tillbringa ett år vid the *Center of International Studies* – ett erbjudande som han knappast kunde tacka nej till. 1965 utsågs han till *Albert G. Milbank Professor of International Law and Practice*. Han gick i pension 2001 och har sedan 2002 varit forskningsprofessor vid *Orfalea Center for Global & International Studies* vid University of California, Santa Barbara. Han har fortsatt att skriva böcker, artiklar och har sedan november 2010 en egen blogg: *Global Justice in the 21 Century: commentary on global issues* (<https://richardfalk.org/>) där han kommenterar dagsaktuella frågor. Han har hållit föreläsningar över hela världen, varit gästprofessor vid flera universitet och innehaft flera betydelsefulla officiella uppdrag. Den 26 mars 2008 utsåg FN: s mänskliga rättighetsråd (UNHRC) Falk till en sexårsperiod som FN: s särskilda rapportör om "situationen för de mänskliga rättigheterna i de palestinska territorierna ockuperade sedan 1967".

Jag kontaktade Richard Falk för tio år sedan då jag var vid Russellarkiven i Kanada och forskade om *Russelltribunalen* som hölls i Stockholm i maj 1967 och i Roskilde i november samma år. Syftet med denna tribunal var att utifrån internationell rätt granska amerikanernas krigföring i Vietnam. Jag fann att han skrivit så många intressanta artiklar om Vietnamkriget, att jag föreslog att vi skulle publicera en samling av hans skrifter om Vietnamkriget och internationell rätt. Detta resulterade i *Revisiting the Vietnam War: Views and Interpretations of Richard Falk* (Cambridge University Press, 2018) med mig som redaktör och Curt Dahlgren som assisterande datakonsult.

Jag visste inte då att han hade ett särskilt förhållande till Sverige. Han hade bjudits in av Peter Wallensteen som från 1985 till 2012 var Dag Hammarskjöld professor i freds- och konfliktforskning vid Uppsala universitet som *Visiting Olof Palme Professor* för läsåret 1990-91, vilket enligt professor Wallensteen visade sig bli mycket givande, inte minst för doktoranderna och de unga forskarna.

Enligt Said Mahmoudi, som nu är professor i internationell rätt vid Stockholms universitet, blev Falk en god vän och deltog i den akademiska såväl som den allmänna kulturella och politiska diskussionen i Sverige. Professor Mahmoudi svarade på ett e-postmeddelande angående Falks status som internationell jurist i Sverige och skrev att Falk:

”...höll flera viktiga seminarier och föreläsningar under sin vistelse i Stockholm. Hans tid här sammanföll med den amerikanska invasionen av Kuwait för att driva tillbaka Saddam Hussein. Han höll ett föredrag om ämnet, vilket blev mycket väl mottaget. Jag tror inte att han är okänd i Sverige. Han publicerade flera viktiga artiklar i *Dagens Nyheter* vid den tiden. Bland de svenskar som arbetar med internationell rätt, internationella relationer och statsvetenskap är han en mycket känd forskare. Även internationellt respekteras han som en av de ledande amerikanska internationella advokaterna. Han var student och vän till den berömda Yale internationell lagprofessorn Myers S. McDougal, men är en av de få som tog ett kritiskt synsätt på den dominerande maktinspirerade amerikanska politiken i världen” (2016-10-17).

Ett vittnesbörd om uppskattningen av Falks meriter är att han 2006 utnämndes till hedersdoktor vid juridiska fakulteten vid Stockholms universitet.

Efter boken om Vietnamkriget har samarbetet med Falk fortsatt och resulterat i en bok om kärnvapen, ett ämne som ligger honom varmt om hjärtat. Med Curt Dahlgrens hjälp och mig som redaktör gav Cambridge University Press 2019 ut: *On Nuclear Weapons: Denuclearization, Demilitarization and Disarmament. Selected Writings of Richard Falk*.

Richard och hans fjärde fru – tjugo år yngre – Hilal Elver har besökt Lund vid ett par tillfällen de senaste åren. Hon är medlem i *Academic Council* i FN:s minst utvecklade länder och har varit FN:s särskilda rapportör om rätten till mat sedan 2014. Hon är också forskningsprofessor vid UC Santa Barbara och *Global Distinguished Fellow* vid *Resnick Food Law and Policy Center UCLA Law School*. Inga dåliga meriter. Hennes inflytande på Richard genomsyrar hela självbiografin och han skriver vackert om henne: “Having Hilal as my loving, imperfectly perfect, partner for the past 25 years is a blessing of blessings, unforeseen until it happened, yet I am proud that I recognized this way of consummating my life quest for love very soon after we met in that unplanned and unexpected encounter in Malta” (s 455). Han avslutar sin självbiografi:

I conclude with the fervent public hope that several revolutionary pathways traveled by citizen pilgrims will be more often and urgently chosen by my sisters and brothers throughout the world, and so widened in scope, extended in meaning, and deepened in

influence. We may not overcome but let us pledge, as an invisible global community, to die trying.

At the end, I feel able to claim in good faith, "I kept trying." And that is what my life was mostly about.

Richard Falks självbiografi är ärligt skriven, intressant och kan varmt rekommenderas.

Litteraturförteckning

Conner, Tom, 2014. *The Dreyfus Affair and the Rise of the French Public Intellectual*. North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers.

Falk, Richard, 1989. "Manifesting world order", i Kruzel & Rosenau, *Journeys Through World Politics*. Toronto: Lexington Books.

The New Haven School of International Law, tillgänglig på <https://www.oxfordbibliographies.com/>.

Salomon, Kim, 2020. *Jag anklagar...! De intellektuellas historia*. Stockholm: Natur & Kultur.

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

**Alvesson, Mats, Jansson, Mats & Blom, Martin,
2021. *Värdet av värdegrunder*. Stockholm: Fri
Tanke.**

Anmälan av Göran Bexell

Många ifrågasätter värdet av värdegrunder. En vanlig kritik går ut på att de är floskulösa, politiskt och medialt korrekta fraser, som visar att man är med sin tid och som gläder konsulter, kommunikatörer och ledningar men bara retar andra, som menar de är betydelselösa i vardagen. Enligt en annan kritik är själva begreppet ”värdegrund” statiskt, medan uppfattningar om värden är historiskt och socialt föränderliga. Av dessa och andra skäl är det värdefullt att analyser görs. En kritisk analys av värdegrunder och särskilt det som kallas värdegrundsarbetet görs i *Värdet av värdegrunder* av Mats Alvesson, Martin Blom och Andreas Jansson, verksamma vid Ekonomihögskolan vid Lunds universitet.

Som skarpsynta iakttagare menar de att under de senaste trettio åren har värdegrunder blivit lika vanligt på arbetsplatser runt om i landet som gratis kaffe. Boken är skriven med en uttalat skeptisk uppfattning men med schvung och överflöd av ironiska och bitvis fyndiga formuleringar som att värdegrundsarbetet kan ha den goda effekten att hålla chefer och andra sysselsatta och hindra dem att ställa till med något annat (värre). I förordet inser de att många läsare kan bli upprörda, men själv har jag bara blivit stimulerad att läsa vidare. Samtidigt är det så att författarna i sin kritiska iver bortser från mer allsidiga och till och med allvarliga perspektiv.

Vad är då en värdegrund? Som vanligt blir debatten meningsfull endast om vi talar om samma sak. Författarna ger ingen egen definition utan avgränsar begreppet mot närliggande begrepp som organisationskultur och utgår från hur de intervjuade använder begreppet – och det är i sin tur mycket olika. Detta ger en viss vaghet i analysen. Det finns likväl ingen lagstadgad eller ontologiskt given definition; den är resultat av socio-kulturella uppfattningar och därför ganska svår att komma överens om. Just därför är det så viktigt att klargöra vad en värdegrund ska anses vara.

Efter ett inledande kapitel med några begrepp, teorier och vilka skäl som anförs för arbete med värdegrund beskrivs och jämförs fyra exempel från Telia, Swedbank, Sölvesborgs och Lunds kommuner. Det ger upplysande inblick i hur ambitiösa ledare och kritiska anställda resonerar. Dokument och processer undersöks. Dock är det ett mycket litet antal informanter som

används. Swedbank har cirka 16 000 anställda men endast tretton informanter. I Sölvesborg är det åtta intervjupersoner och cirka 1 800 anställda, i Lund sju informanter och 10 500 anställda. Det empiriska underlaget för generaliseringar är med andra ord minst sagt svagt, men författarna var kanske inte ute efter just att generalisera.

Gemensamt för arbete med värdegrund är ett stort antal workshops, långa tidsrymder och många konsulter. Höga chefer och styrelser beslutar och mellanchefer ska genomföra. Att sedan mäta eller se effekterna av allt är generellt vanskligt och får, som några mer positiva sa, lämnas öppet.

Olikheter finns. Telia hade fokus på deltagarnas egna värderingar. Swedbank genomförde värdegrundsarbete i tron att det skulle förändra bilden av banken. Gemensamt var att skapa en image av handlingskraft, förnyelse – alla goda värden och mål skulle detta långdragna arbete uppfylla. Ofta redovisas diskrepans mellan chefer och anställda. Cheferna menar att i Swedbank tas arbetet med värdegrund på stort allvar. Flertalet inom Telia har svårt att se om arbetet påverkat det dagliga arbetet eller haft någon betydelse överhuvudtaget. Man kom sällan ihåg vad de många seminarierna handlade om. I Sölvesborg fanns likväl flera röster för att arbetet satt sina spår, även om det anses svårt att mäta effekter.

Lunds kommun skiljer sig verbalt genom att påstå att man inte har någon värdegrund. I stället finns vision och förhållningssätt. Tre ganska bra formulerade visioner finns, som jämfört med andra likaväl kunde kallas värdegrund, men för cheferna var det tydligen viktigt att det inte gällde värdegrund. Ett argument var att man inte förfogar över människors värdegrund, vilket visar hur olika begreppet kan uppfattas; kommunen som organisation kan ju ha en värdegrund som anställda har att förhålla sig till. Ett besläktat argument var att ett bejakat mångfaldsideal strider mot att pressa på alla samma värdegrund, vilket åter visar hur oklara de basala begreppen är. Alla i Lund var inte med på tåget; rektorerna såg arbetet som "något komiskt och banalt".

Blir det då någon skillnad mellan kommunernas arbete beroende på vilka centrala värdeord som finns i värdegrunden? Sölvesborg har "engagemang, värme och närhet" medan Lund stoltserar med "kunskap, innovation och öppenhet", Fagersta har "samarbete, trygghet, ansvar och respekt". Författarnas svar består mest av kritiska frågor, vilka finns all anledning att ställa. Det hade varit intressant med en djupgående analys av effekterna av olika värdegrunder, men det är givetvis svårt att genomföra. I en tid då det mesta ska kunna kvantifieras och mätas är det ett memento att "mäta" värdet av värden i en värdegrund kräver långsiktighet, personlig och organisatorisk inriktning. Det hindrar inte att det skulle kunna gå.

I ett kapitel beskrivs entusiaster och kritiker; de senare dominerar helt i boken. Den mediala debatt som refereras överflödar av ledar- och kulturskribenter som briljerar i att ironisera och kritisera. Det är chefers och konsulters

överbyggnad med en massa kostnader helt i onödan. Efter en skandal hänvisar ansvariga vanligen i media till att ”vi ska arbeta med vår värdegrund” och hoppas det ska räcka för att vinna etisk och medial legitimitet.

Det ska dock påpekas att några informanter ser en värdegrund som något värdefullt och en stabil grund för verksamheten. Författarna själva skriver till och med att man får ”vara öppen för att det ibland kan finnas en poäng med att lyfta blicken från det praktiska och konkreta”, ett långtgående medgivande med tanke på författarnas kritiska blick. Andra debattörer har visat att även om värdegrunder kan leda till kritik, så finns det exempel på framgångsrik användning av tydliga och profilerade värdegrunder, som omsatts i praktiken. Om exemplet Ikea tycks författarna mena att man där tar sin värdegrund på allvar, men sen avfärdas det: ”på för stort allvar – ett så kallat sektbygge”. Författarna själva tycks ta alla invändningar mot värdegrunder på för stort allvar.

I slutet av boken kommer ett kapitel, som får ses om författarnas alternativ till värdegrunder. Här står begreppet ”kultur” i centrum och det framhålls bestämt att detta är något annat än värdegrund, men man blir inte helt övertygad. ”Kultur” är mångtydigt och knappast lättare att definiera än olika etiska värden, men författarna ger utförliga tips i tron att en organisationskultur kan förändras genom arbete med vad som kunde kallas ”kulturgrund” eller kulturella värden. De ger arbetet med organisationskultur delvis en annan och mer konkret innebörd, som gärna kunde tillämpas också på värdegrundsarbete. Eller, om det ska skiljas, kan de två typerna köras parallellt.

Vid beskrivningen av hur kulturarbetet ska bedrivas närmar sig författarna samma öppna och ibland diffusa honnörsord som de menar råder inom arbetet med värdegrund. Det ska bedrivas med ”måttfulla”, ”realistiska” metoder, med kulturambitioner utan ”alltför stor klyfta mellan ideal och verklighet”. Samma sak gäller dock även för värdegrundsarbete. Här ges goda tips för den som vill arbeta med båda eller endera kultur- eller värdegrund. Särskilt läggs märke till att man inte ska vara så konventionell utan mer djärv och kontroversiell, till exempel att här tror vi på ”den välskötta byråkratin”!

Genomgående saknar jag en mer ingående analys av argumenten både för och emot värdegrund, som kunde bemöta och lyfta nivån på den ofta slagordsmässiga kritiken. Som exempel tar jag upp några i boken återkommande argument mot en värdegrund och diskuterar dem kort.

Mot angivna värden anförs att det ofta bryts emot dem och att de därmed är orealistiska eller meningslösa, men en gammal regel säger ”abusus non tullit usum”, det vill säga missbruk upphäver inte det rätta bruket. Även om många kör emot rött ljus, förlorar inte regeln sin betydelse. Om värdena å andra sidan är fjärran från uppfyllbarhet förlorar de efterhand sin normerande kraft. Detta gäller även för värdegrunder.

Värdekonflikter är ett känt fenomen inom etiken. Frihet eller gemenskap? I boken diskuteras att krav på jämställdhet inom akademien kan kollidera med

meritokratin, men det är inget bra argument emot vare sig jämställdhet eller meritokrati. Det gäller dels att klargöra värdenas innebörd, dels att ha en plan för att hantera möjliga konflikter. Men sedan också våga prioritera.

Ett argument är det anförda att ett berättigat mångfaldsideal kolliderar med att en värdegrund pressar in alla i samma fälla. Det visar återigen på behovet av dialog och analys. En organisation, låt vara Telia, Lunds kommun eller Lunds universitet, kan ju inte ha mångfald som yttersta värde utan att balansera det mot några gemensamma värden och normer. Mångfald på en gemensam grund är lösningen.

Det sägs vidare att värdegrunder inte löser några problem, vilket är ganska självklart, om de inte åtföljs av klargörande av innebörder av centrala värdeord och konkreta procedurer för åtgärder och förverkligande. Men redan att ange de värden som gäller kan mycket väl ha en inverkan på individers moraluppfattningar.

Vaghet och mångtydighet i värdena är ett välkänt och i boken mycket ofta upprepat, men man kan inte förvänta sig en exakt och allmänt accepterad definition av centrala begrepp som frihet eller godhet eller ens öppenhet, värme eller närhet. De är öppna begrepp, vilket inte hindrar att det finns en kärna men öppenhet i konturerna som lämnar spelrum för tolkning och tillämpning. Så är det med en mängd värdeord i anförda värdegrunder. Återigen är det nödvändigt att behandla värdenas innebörd och konsekvenser. Inom akademier är "akademisk frihet" ett grundläggande värde, men det används på flera olika sätt beroende på intressen och måste så långt möjligt definieras och klargöras vad det betyder inom forskning och utbildning.

Det anförs att värdena är allmänna och självklara – ska de behöva nämnas i ett särskilt dokument? Men inte ens det till synes självklara är självklart, i varje fall när det gäller etiska värden och normer. Det självklara behöver utsägas och formuleras i text. Att det uppfattas som självklart är ju en värderingsmässig ståndpunkt och ett moraliskt val visavi värdena. När det sedan bränner till med konflikter i organisationen eller ute i världen uppfattas många värden inte längre så självklara utan behöver försvaras och tydliggöras. När en organisation brännmärks för korruption och diskriminering behöver påvisas att det strider inte bara mot lagen utan också mot de normer och värden som organisationen har förbundit sig till. När Putin invaderar Ukraina behöver de demokratiska värdena utsägas och försvaras.

Boken väcker förmodligen genklang hos anställda i många organisationer. Det finns en utbredd trötthet på ovanifrån påbjudna policys och redovisningar, inklusive värdegrundsprocesser, som stjälar tid från de basala yrkesverksamheterna. De som arbetar med värdegrundsfrågor kan lära sig att undvika fel och fällor genom att läsa denna bok. Författarnas tips om att man i stället ska arbeta med kulturella värderingar i en organisation har en del nyttigt att bidra med, som också kan och ännu mer borde tillämpas i värdegrundsarbete.

Det är värdefullt att boken ger en kritisk analys av värdegrunder och arbetet med att försöka förverkliga dem. Min huvudsakliga invändning är att genom den ensidigt kritiska analysen får författarna inte fram en allsidig analys, där även de positiva argumenten för värdegrunder diskuteras seriöst.

Ingen ska tro att jag, lika litet som många andra, ser i svart eller vitt i frågan om värdegrunder. Jag vill inte heller placeras i endera av författarnas två fällor, entusiaster eller motståndare. Det finns fler alternativ än att hamna i denna förenklade dikotomi. Om man undviker de misstag som författarna förtecknar, är värdet av värdegrunder och deras försvar mycket större än vad denna bok gör gällande. Det visas, om vi höjer blicken, inte minst i tider av ökad värderelativism, internationella konflikter, pågående krig i Europa och sviktande tillit till samhällets institutioner.

Söderberg, Johan, 2022. *Kritik av underdog-metafysiken*. Lund: Celanders bokförlag.

Anmälan av Mikael Hendar

Vetenskapsteoretikern Johan Söderbergs bok *Kritik av underdog-metafysiken* (2022) är en idéhistorisk, ideologikritisk och begreppsutvecklande studie över nyliberalismens inflytande på uppkomsten av samtidens kulturkrig. I bakgrunden lyser författarens besvikelse över vänsterns väg bort från sitt ursprung i arbetarrörelsen och en äldre marxistisk klassanalys, till att i högre utsträckning spela en kapitalstark medelklass i händerna – dels genom en ökad betoning på mer partikulära identitetsgrunder, dels genom ett närmast totalt nedvärderande av nationalstaten som bas för kollektiv politisk handling. Författaren driver tesen att vänstern därigenom har blivit nyliberalismens ideologiska bundsförvant – en slags ”progressiv nyliberalism” för att tala med Nancy Frasers begrepp – samtidigt som man bidragit med ett starkt incitament till att dess antites – värdekonserveratismen och nationalismen – har vuxit sig allt starkare i många västerländska länder. En alltför ensidig betoning på marginaliserade minoritetsgruppers etiska företrädarna har således slagit över i formulerandet av en lika ensidig motidentitet hos majoriteten; en ”vit identitetspolitik” och en

”auktoritär nyliberalism” till vars existens vänstern själv till syvende och sist är att skylla. Oscillerande mellan dessa positioner – stöttandes än det ena, än det andra – befinner sig ett transnationellt kapital, ett nyliberalt ”tankekollektiv”, vars enda syfte är att upprätthålla den horisontella konfliktlinjen på klasskampens bekostnad.

Inledningsvis tecknar Söderberg, i ekonomihistorikern Philip Mirowskis efterföljd, en bild av detta tankekollektiv som en löst sammanfogad grupp bestående av tankesmedjor, bokförlag, tidskrifter, gentlemannaklubbar, dollarmiljardärer och stiftelser. Han argumenterar för att dessa har haft som uttalad strävan att undergräva såväl arbetarklassens politiska rättigheter som de äldre nationella gemenskaper vilka tjänat som hävstång för dess frigörelse. Författaren exemplifierar med Friedrich Hayek som i sin essä *The Economic Conditions of Interstate Federalism* (1939) och i sin *Frihetens grundvalar* (1960) förespråkade en politik som skulle splittra ett traditionellt *demos* och därigenom försvaga arbetarrörelsens krav på ekonomisk jämlikhet, samt med Ludwig von Mises som ville skapa en överstatlig jurisdiktion som bakband ekonomiska intressen hos nationella parlament och därmed kraven på jämlikhet från en röstberättigad allmänhet. Bägge ansåg också att ett samhälle bestående av ett lapptäcke av olika kulturer var mer önskvärt än ett kulturellt homogent sådant, då förbistringen dem emellan försvårade för arbetarklassen att enas.

Detta är intressanta synpunkter, men alls inte okomplicerat. Söderberg utgår ifrån en marxistisk och dialektisk tolkningsmatris där kampen mellan klasser står i centrum. Det fungerar stundtals väl, och ger på ett förtjänstfullt sätt nya inblickar i efterkrigstidens ideologiska spelplan. Dock: teorin underblåser också en tendens, så vanlig bland marxister i allmänhet, att överbetona det ekonomiska egenintresset som en drivkraft hos de tänkare han behandlar. Människan är trots allt mer komplex än så och en mängd andra ideella faktorer har med all säkerhet spelat in i Hayeks och Mises tänkande. Undertecknad hade exempelvis gärna sett ett fördjupat resonemang kring hur erfarenheterna av totalitarismen påverkade och snävade in debatten under efterkrigstiden. Som historikern Johan Stenfeldt visat i sin avhandling *Dystopiernas seger: totalitarismen som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt* (2013) så uppfattades både nazismen och kommunismen av liberalerna som likvärdiga totalitära system; regimer som också hade den totala kontrollen över ekonomin gemensamt. Av denna anledning framstod det, åtminstone för Hayek, som viktigt att begränsa nationalstatens ekonomiska makt och skapa överstatliga jurisdiktioner som i någon mån kunde verka hämmande på en dylik totalitär utveckling. Detta resonemang syntes inte minst i dennes klassiska verk *Road to Serfdom* (1944).

Det är i alla fall mot bakgrund av denna begynnande nyliberala nedmontering av vad han kallar det ”solidariska rummet” som Söderberg vill förstå 68-vänsterns avståndstagande från marxismen. Han påpekar med brett stöd

i samtida forskning om nyliberalismen att det finns en "valfrändskap" mellan den gruppering som gick segrande ur den nya vänsterns interna stridigheter – Söderberg kallar den för "den andra nya vänstern" – och den marknadsliberala ideologin. Han tar här stöd i en ny läsning av Michel Foucault och han driver förtjänstfullt tesen att dess hårdnackade tillämpande av ett negativt frihetsbegrepp, dess nietscheanska förakt för alla typer av normerande ordningar, gör att den bör betraktas som en utväxt på det nyliberala trädet. Genom ett ensidigt partitagande för frigörelsen av *the underdog*, genom en radikal kunskaps-skepticism och tendens att se politiken som majoritetens utövande av förtryck över minoriteten, har man förflyttat konfliktlinjen bort från förhållandet mellan klasser till att i högre utsträckning handla om horisontella och kulturellt betingade skiljelinjer. Därtill kommer ett närmast totalt avståndstagande från nationalstaten som utgångspunkt för politisk förändring. På den vägen har arbetarklassen också förlorat sin politiska sprängkraft då den med tiden blivit alltmer splittrad i en mängd olika sekteristiska fraktioner. Vänsterns egna intellektuella har däremot lyckats bevara en aura av radikalitet samtidigt som man förtjänstfullt tillhör en liten men tämligen välskodd samhällselit.

Söderberg tar avstamp i hegemonibegreppet och tanken att kritiken mot systemet ofta kommer "stöpt i samma hegemoniska form" som det system man ämnar kritisera (s. 23). Problemet är att det inte nödvändigtvis var så att nyliberalismen och 68-vänstern i sammanhanget utgjorde en oberoende respektive en beroende variabel; ett förhållande som också tvingar en att acceptera den marxistiska förklaringsmodellen. Snarare kan man se rädslan för uppkomsten av nya totalitära regimer som den gemensamma nämnare vilken påverkade såväl nyliberalerna som 68-vänstern till att misstro politiken i allmänhet och nationalstaten i synnerhet. Söderbergs argument hade tjänat på en fördjupad diskussion kring denna fråga. Stundtals kallar han visserligen nyliberalerna av Hayeks karaktär för antitotalitarismens högerflank och 68-vänstern för dess vänsterflank, men temat fördjupas inte och det framgår med all önskvärd tydlighet att det antitotalitära elementet blott är en yta under vilken egenintresset är den drivande kraften.

Boken har emellertid även ett annat, om än outtalat, syfte än att ge en rent deskriptiv bild av utvecklingen. Söderberg drivs av en önskan att återupprätta arbetarklassen som kollektivt politiskt subjekt genom att återinföra tanken på en gemensam nationell kultur som nödvändig för dess frigörelse. Han undviker emellertid begreppet "nation" till förmån för mindre laddade nybildningar, något som tycks vara en medveten strategi i syfte att bidra till att avstigmatisera diskussionen inom dagens vänsterrörelse. Således talar han om att klassmedvetandet och solidariteten mellan arbetare måste grundas i "platsbundna kulturgemenskaper" samt i ett gemensamt "solidariskt rum", utan vilka arbetarklassen aldrig kan vare sig enas eller vinna politiskt erkännande för sina intressen. På basis av detta kritiserar han också de teoretiska utgångspunkter

som legat till grund för de senaste årens rop på en återgång till klassperspektivet, något han träffande ger beteckningen *diskursteoretisk klassreduktionism*. Dess kantianska utgångspunkt har varit att diskursen lika mycket formar som beskriver verkligheten, vilket – menar Söderberg – har föranlett tron att man genom att prata klass samtidigt också skulle kunna tona ned och, i bästa fall, upphäva andra, mer kulturellt betingade, skiljelinjer. I motsats härtill framstår författaren som realist. Språket formar inte verkligheten och att släta över de konflikter som de facto existerar är att göra sig en otjänst, ty – som han inleder sin bok – ”för att kritiken ska bli till en materiell kraft behöver den gripa tag i massorna.” (s. 10). En kritik som inte bottnar i vad människor faktiskt upplever i en levd verklighet blir i slutändan ofarlig och politiskt irrelevant.

På många sätt är det således ett minfält Söderberg gett sig ut på, men han beträder det med en behärskad övertygelse och en beundransvärd beläsenhet på området, vilket gör att han trots bristerna ändå övertygar. Ett minus är dock att boken lider av en märkbar pedagogisk oskicklighet. Den förblir skissartad, och den klara grundtanken går ofta förlorad bland alltför många kommenterande noter och hastiga hopp mellan olika teman. Boken saknar också ett register liksom en litteraturlista, vilket i sammanhanget framstår som märkligt, ty det är tydligt att den är skriven främst för en inomakademisk publik. Detta är synd. Boken är viktig och hade förtjänat att kunna bli läst av en bredare, politiskt medveten allmänhet. Låt oss hoppas att en sådan bok kommer av Söderbergs penna inom en inte alltför avlägsen framtid.

Sigurdson, Ola, 2021. *Gudomliga komedier: Humor, subjektivitet, transcendens*. Göteborg: Glänta.

Anmälan av Andreas Westergren

Som ung student slängde jag och en vän in några ordvitsar i vår första akademiska text och det uppföljande seminariet kom följaktligen att handla mer om dessa än om innehållet. Fick man göra så var frågan som debatterades. Anledningen till vårt upptåg var förmodligen lika delar protest mot den

Andreas Westergren är docent i kyrkohistoria, lektor i Kyrko- och missionsstudier vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet.
E-post: andreas.westergren@ctr.lu.se

förmenta objektiva akademiska diskursen och överlevnadsstrategi, ett försök att bevara ett uns subjektivitet i den nya studiesituationen. Humor, tycks det, har ingen självklar plats i det akademiska eller ens det offentliga, politiska samtalet, och samtidigt vet vi hur viktigt det är. Komedier, verkar det, är ett tidsfördriv, men till synes för att hämta kraft inför vardagens värv. I vår tid råder en konsensus om att humor gör själen gott; men trots att vitsar kan verka oförargliga kan de såra djupt och bli del av en förtryckande kultur mot både individer och grupper. Det finns alla skäl i världen till att ta humorn på allvar, men det är förvånansvärt få akademiker som har gjort det, konstaterar Ola Sigurdson i inledningen till sin filosofiska undersökning av humor. Det är alltså en händelse att uppmärksamma när en svensk universitetsprofessor i humaniora under tio års tid ägnar sig åt ett *sådant* ämne, och blir publicerad på svenska av ett svenskt förlag (Glänta!) i en fin förpackning. Samtidigt är det något närmast lustigt – eller galet – över det faktum att detta är ett trebandsverk på närmare 1400 sidor, där mittenbandet ser på humorn genom den tyska idealismens ögon. Liksom, vad vet Kant om vad som är kul?

Sigurdson är professor i tros- och livsåskådningsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans sammanhang är alltså den akademiska teologin, men denna undersökning är mer filosofisk, närmare bestämt fenomenologisk, än teologisk i någon snäv mening (vilken den nu skulle vara). För egen del var en av de första texter av Sigurdson jag läste som student en kort tolkning av rockgruppen U2:s ironiska nittiotalsverk *Pop*, men sedan dess har omfånget växt på det han publicerat. Ryktet säger att nästa forskningsprojekt är ett fembandsverk. Han började dock med den protestantiska teologin på 1900-talet i Karl Barths gestalt, men har rört sig mot postmoderna och sekulära tänkare, som Slavoj Žižek (i *Theology and Marxism in Eagleton and Žižek* från 2012). Sigurdson är en beläst och produktiv författare, och redan ett av de tidigare verken från 2006, *Himmelska kroppar: inkarnation, blick, kroppslighet*, var tämligen långt (om än bara 759 sidor). Den nya boken är en slags parallell, inte bara genom titeln utan också eftersom den följer en liknande metodisk inriktning. Dessutom påminner stilen: Sigurdson har en resonerande, balanserande förmåga att göra det svårförståeliga lättfattligt utan att tumma på innehållet. Den text han presenterar är överraskande lättläst, vilket bidrar till upplevelsen. Även om verket inte är tänkt att vara heltäckande är det ändå en slags traditionell idéhistoria, som följer humorn från antiken och senantiken över medeltid och renässans in i den nya, romantiska och moderna tiden. I denna manligt, västerländskt och kristet färgade idéhistoria (vilket Sigurdson resonerar kring) är ändå undersökningen av Bibeln ett litet överraskningsmoment, men inte det enda. Genomgången av filosofihistorien visar att humor har varit ett beständigt inslag i högre grad än väntat, från Aristoteles över Luther och Kant till nyss nämnda Žižek.

Boken inleds med ett kort förord, ett *prolegomena*, som definierar studiens nyckelbegrepp i relation till varandra: "humor", "subjektivitet" och

”transcendens”. Kort sagt hör begreppen samman eftersom subjektet kan överskrida, transcendera sig själv genom humorn. Subjektivitet är det för-rådiska ordet i sammanhanget, eftersom det visar att boken inte bara handlar om humor utan om människan som sådan. Syftet med boken handlar alltså i grunden om att förstå människan bättre utifrån en aktivitet som kan verka trivial, men just därigenom kastar ett särskilt sökljus på henne. Sedan ställs den legitima frågan om man måste vara rolig för att skriva en bok om humor (1:28), och författaren vrider och vänder på dilemmat: den som försöker vara rolig riskerar att bara bli fånig eftersom all humor är kontextuell, men den som skriver om humor utan humor riskerar att bli utskrattad som dummer. Sigurdsons egen text är ibland underfundig, med några världsfrånvända professorer ute på hala bananskal (bland andra sådana som skriver böcker om humor), men annars förvånansvärt humorfri. Visst förekommer skämt, till och med tre av Kant, men för det mesta undertrycks de snarare än att vara genomgående pedagogiska trick. Detta ska inte ses som negativt: författaren vänder sig mot att tidigare studier är alltför anekdotiska och för lite analytiska.

I den första och längsta av de tre delarna behandlas historiska texter som talar om humor i en tid före begreppet har uppkommit, från antik filosofi och retorik till renässans och reformation. Även om Sigurdson går genom många författarskap på sin långa resa: Platon, Aristoteles, Cicero, Paulus, Augustinus, Dante, Erasmus, Luther, Shakespeare och de Cervantes, för att bara nämna några, är det sympatiskt att han har gjort ett noggrant urval och snarare ger sina karaktärer lite spelrum än att riskera karikatyrer av alltför många tänkare. I den rika beskrivningen av Erasmus av Rotterdam och ”Guds hovnarr” Martin Luther (1:349) går han dock nästan för långt i mitt tycke, och den utförliga återgivningen av den fria viljan (ännu en gång!) tar fokus från den intelligenta jämförelsen av Luthers grova och Erasmus förfinade uttryckssätt, båda med utgångspunkt i den antika retoriken. Just den genomgående betoningen av retorikens roll är viktig i en idéhistoria som Sigurdsons, och gör att undersökningen inte låter sig bedragas av utsagor om skratt och humor utan att ta hänsyn till *hur* dessa sägs. Just för att Platon talar om vikten att behärska sig, blir hans litterära trickster, den ironiske Sokrates, så intressant. Vid ett tillfälle låter Sigurdson sig dock luras, tror jag, när han utnämner kyrkofadern Johannes Chrysostomos till antigelastiker bara på grundval av vad han säger (1:184–5). Den som har studerat dennes texter vet att han kritiserar sport och teater med lustiga kampmetaforer hämtade från arenan, och inte står Luther långt efter i medvetet drastiska ordalag, även högst problematiska, antisemitiska sådana.

Den antika retorikens tekniker för att väcka patos genom sak- eller ordvitsar, visar Sigurdson, spelar en avgörande roll för skribenter långt fram i tiden, och visar på en *longue durée*, som hade förtjänat än mer uppmärksamhet. Samtidigt är det denna medvetenhet, som reflekterar den språkliga vändningen inom humanistisk forskning, som ger Sigurdson skäl till att ta in Bibeln i

sin undersökning. Trots att den inte alls talar om humor uppvisar denna brokiga samling texter flera humoristiska drag, inte minst genom en "inversion" av perspektivet manifesterat av det som Paulus kallar "korsets dårskap" (1:141, jfr 1 Kor 1:18). Sigurdsons läsning av ett välkänt material är både fyndig och djuplodande. Slutsatsen i den första delen förmedlas kortfattat i den avslutande kapitelrubriken som en förändring: "Från antik självbehärskning till renässansens dårskap". Medan Aristoteles såg människan som det enda skrattande djuret, celebreras renässansmänniskan som en som både kan skratta – och skrattas åt. Humorn har i denna långa historia gått från att bara vara "ett retoriskt verktyg till att bli en existentiell angelägenhet" (1:411), där dårskapen inte längre hotar människans existens. I renässansen vinner människan självinsikt genom det skratt som under antiken hotade självkontrollen. Denna förändring, argumenterar Sigurdson, beror på en "syntes mellan den antika filosofins och retorikens syn på humor och den bibliska förkunnelsen" (1:413).

Det är i den andra delen, som handlar om den tyska romantiken, som vi får lyssna till Immanuel Kants koloniala vits om en indier som förundras över löddret i ett ölglas som fylls; nej, inte över händelsen i sig, utan över tanken på hur man initialt försökte tappa skummet i flaskan (2:52–3)! Om den första delen pekar på en förändring, från skratt till dårskap, syftar den andra till en fördjupning av temat, som under denna tid enligt Sigurdson intensifieras (2:11), och läsaren får i tur och ordning följa Kant, Hamann, Schlegel, Solger, Jean Paul, Hegel, Kierkegaard, och sist men inte minst, Nietzsche. Det är viktiga diskussioner som förs, bland annat om hur man skiljer mellan det komiska och det skrattretande (Hegel, 2:169), och i vilken mån humorn inte bara är en omistlig del av den mänskliga existensen, utan en som hjälper henne att förverkliga och fullända den. Ironi, resonerar den ofta ironiske Kierkegaard, kan vara en väg till sanningen, så att människan blir ett subjekt, men också föra bort från sanningen (2:210). Genom denna tröskelfunktion kan humor, enligt en av Kierkegaards uttolkare som Sigurdson citerar, bli "förändringens viktigaste verktyg" (2:221), inte minst när illusioner punkteras, något som alltså kan gälla den enskilda människan, men inbillar jag mig, även samhället i stort. Romantikerna, tycks det, har sitt fokus antingen på individen eller kosmos ("Anden"), men inte i lika hög utsträckning på den sociala dimension som finns däremellan. Det är också under denna tid, närmare bestämt det brittiska 1700-talet, som humorbegreppet uppstår, från ett latinskt ord för "vätska", *umor*, som alltså handlade om de kroppsvätskor som kom i rörelse när man skämtade, över det humör som en godmodig och rolig människa kunde ha, till dennas humor (3:51–2). Det är också nu som begreppet får den grundläggande positiva laddning som det fortfarande har; en positiv känsla som sprids över hela världen genom brittisk kolonialism.

Den tredje delen, till sist, är på en och samma gång slutpunkten på idéhistorien och en systematisk tolkning av humor. Här förekommer en del

gentagningar som kan kännas onödiga, men samtidigt gör det möjligt att bara läsa denna del. I sina bästa stunder är upprepningarna dock, med Sigurdsons terminologi, "icke-identiska", på så sätt att ett skämt eller ett visst förhållningssätt till humor utvecklas när det återkommer utifrån en ny infallsvinkel. Inledningsvis diskuteras de funktioner som humorn kan ha: antagonistiskt och disciplinerande, sympatiskt och solidariserande, terapeutiskt och regresivt, instrumentellt och existentiellt. Var och en av dessa rubriker inbjuder till vidare reflektion. Exempelvis ses humorn alltsedan antiken som hälsosam, men när blir den ett självändamål för självbekräftelse som hindrar personlig utveckling och samhälleligt engagemang? I dessa kapitel saknar jag en utförligare beskrivning av humorns *kritiska* funktion, och inte minst hur antagonistisk humor kan vara nödvändig ifrån ett minoritetsperspektiv, men livsfarlig från ett majoritetsperspektiv.

I de efterföljande kapitlen (under rubriken "subjektivitet") följer så vad som kan ses som undersökningens hjärta, vilket är en filosofisk antropologi av människan utifrån humorn. Här tar Sigurdson hjälp av psykoanalytiska, sociologiska och filosofiska perspektiv för att beskriva människan som ett poröst själv (med referens till Charles Taylor), det vill säga som ett "excentriskt, lekande och kittligt själv" (3:278), begrepp som vart och ett också är kapitelrubriker. Humorn klagör och leker med en insikt av att människan inte sammanfaller med sig själv, sin agens och sin rationalitet (3:244). Människan kan inte ha full koll på sig själv eftersom hon inte bara är sig själv, utan står på tröskeln "mellan kropp och medvetande, tänkande och existens, dåtid och framtid, aktion och reaktion, och även mellan jag och du" (3:254). "Det komiska", argumenterar Sigurdson, "uppstår som en effekt av tröskelexistensen" (3:317); i grunden som en "uraffirmation" av samma överskridande mänskliga existens (3:354). Sigurdsons komedier leder alltså, som sig bör, till ett lyckligt slut.

Den tredje delen kallas lite vitsigt för en "Kritik av den existentiella humorn", med tydlig referens till Kant, men är snarare en apologi för humorn (jfr 3:372, med en senkommen kvalifikation om nödvändiga glädjedödare). Vid flera tillfällen uttrycker Sigurdson hur den antika betoningen på självbehärskning är begränsad utifrån ett mänskligt behov av humorn för att se och hantera sin tröskeltillvaro. Vid ett tillfälle talar han till och med om en 'polemik' mot sådana synsätt som otillräckliga (3:380), men den polemiken hade behövt skarpare profil. Det är tydligt att Sigurdsons bestämning av det porösa självet inte bara riktar sig mot antika tänkare utan också mot moderna rationalitetsanspråk och postmodern individualism. När Sigurdson introducerade verket på ett seminarium talade han om ett 'neurotiskt kontrollbehov' i nutiden, men av det syns väldigt lite i boken. Med andra ord kunde detta motperspektiv ha gestaltats klarare för att argumentet skulle övertyga mer. Dessutom saknar jag den kritik som titeln utlovar (jfr 3:12). I bisatser nämns den nutida underhållningsindustrin, som försöker framkalla humor på burk, men den diskuteras inte,

vilket hade varit viktigt om nu humorn behöver försvaras. Den fenomenologiska ansatsens självdistans gör undersökningens positionalitet lite svävande. Trots självironin, eller tack vare den, blir författarsubjektet ibland osynligt.

Det här är ett djuplodande, underfundigt och läsbart verk om humor som förtjänar att studeras både som idéhistoria och samtidsargument av långt fler än bara filosofer och teologer, och som förhoppningsvis kommer att översättas så att det får en internationell reception. Som historiker hade jag gärna bytt ut ordet "subjektivitet" i undersökningen mot "socialitet", för att tydligare se de sammanhang som humorn befinner sig i, och dess kritiska och politiska implikationer; kort sagt, lite mindre idéhistoria och lite mer maktkritisk genealogi à la Foucault. På så sätt har jag inte lämnat antiken än, utan tror att humor liksom andra dygder behöver tuktas och kultiveras i grupp, både retoriskt och existentiellt. Det finns ingen reell möjlighet att skilja det instrumentella åt från det existentiella. Humor behöver både odlas och prövas inom akademien, tror jag, och Sigurdsons verk är därför välkommet. Som det är nu får jag vara glad för att ha fått ägna mig åt detta verk för en stund, och vara avundsjuk på dem som inte bara får syssla med ordvitsar under de första, fåfänga akademiska försöken utan som mångåriga forskningsprojekt.

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org